

МАТЕРИЯЛИ
ЗА
ИСТОРИЯТА НА МАКЕДОНСКОТО ОСВОБОДИТЕЛНО ДВИЖЕНИЕ

ИЗДАВА „МАКЕДОНСКИЯТЪ НАУЧЕНЪ ИНСТИТУТЪ“.

КНИГА IV.

КЪМЪ БОРБИТЪ
ВЪ
ЮГОЗАПАДНА МАКЕДОНИЯ
(КИЧЕВСКО, БИТОЛСКО, ЛЕРИНСКО,
ПРЕСПАНСКО, ДЕБЪРСКО)

ПО СПОМЕНИ
НА
**ЛУКА ДЖЕРОВЪ, ГЕОРГИ ПОПЪ ХРИСТОВЪ, АНГЕЛЪ АН-
ДРЕЕВЪ, ГЕОРГИ ПАПАНЧЕВЪ И ЛАЗАРЪ ДИМИТРОВЪ**

СЪОБЩАВА Л. МИЛЕТИЧЪ

СОФИЯ — ПЕЧАТНИЦА П. ГЛУШКОВЪ — 1926.

СЪДЪРЖАНИЕ

	стр.
Лука Джеровъ (образъ)	VII
Георги попъ Христовъ (образъ)	IX
Ангелъ Андреевъ (образъ)	XI
Лазаръ Димитровъ (образъ)	XIII

Спомени на Лука Джеровъ за борбата въ Кичевско.

Предговоръ	3
I. Биографични данни. — Джеровъ въ Демирхисарско. — Първитъ войводи въ Поречъето и Демирхисарско. — Значението на манастира „Пречиста“ за дѣлото	5
II. Борбата съ арнаутскитъ потисници на народа. — Първитъ две чети въ Кичевско. — Джеровъ и др. въ затвора. — Джеровъ назначенъ отъ Смилевския конгресъ за районенъ началникъ въ Кичево. — Вьоржжението за въстание	8
III. Първитъ въстанически действия на 20 и 21 юлий 1903. — Нападение на гр. Кичево. — Ожесточени схватки съ аскера и башибозуци. — Временно затишие	13
IV. Следъ 17 августъ борбата отново започва. — Почва се изгарянето на българскитъ села. — Капитулация	18

Спомени на Георги Попъ Христовъ за борбата въ Битолско и Леринско.

Предговоръ	25
Георги попъ Христовъ (биографични данни). — Началата на Вжтрешната революц. организация въ Битолско.	27
II. Даме Груевъ и Тошевъ въ Прилепъ презъ 1892 год. — Георги Попъ Христовъ въ Леринско. — Първитъ ор- ганизационни начала. — Христовъ се връща въ Би- толя. — Първитъ чети	31

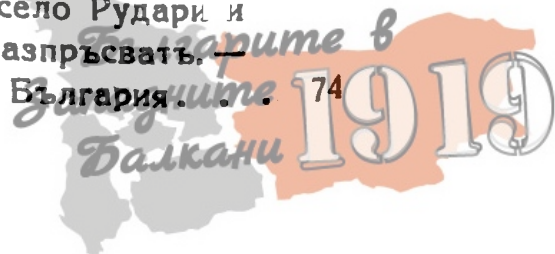

IV

- III. Гоце Дѣлчевъ въ Битолско. — Голѣма предателска афера. — Масови арести. — Г. П. Христовъ въ затвора. — Сражения въ Крушевско и Леринско . . . 35
- IV. Г. П. Христовъ излиза отъ затвора. — На Смилевския конгресъ. — Борисъ Сарафовъ въ Битолско. — Приготовления за въстанието 39
- V. Борби и турски жестокости презъ време на въстанието. Избититѣ въ с. Арменско. — Спиране на въстаническитѣ действия. — Г. П. Христовъ презъ Гърция пристига въ Варна 43

Спомени на Ангелъ Андреевъ за борбата въ Преспанско.

- Предговоръ 51
- I. Биографични данни. — Стрелково македонско дружество въ Варна. — Влиянието на Б. Сарафовъ. — Съ ревизионната чета на Давидовъ Андреевъ заминава за Македония. — Подробенъ маршрутъ на четата . . . 53
- II. Давидовъ съ четата си въ Битолско на работа. — Среща съ войводитѣ Геле и Коте, отцепници отъ Организацията. — Давидовъ съ четата си посещава селата по цѣла югозападна Македония 57
- III. Движението на ревизионната чета следъ смъртта на Давидова. — Следъ Смилевския конгресъ Андреевъ назначенъ за войвода на 15 села въ Преспанско, а Кокаревъ назначенъ за началникъ на Долна Преспа. Въоръжението по селата 61
- IV. Първитѣ действия следъ провъзгласяването на въстанието. — Нападение на Наколецъ и други турски села. — Чести сблъсквания съ аскера, първитѣ човѣшки жертви 64
- V. Военнитѣ действия се засилватъ. — Турцитѣ изгарятъ с. Любойно. — Голѣми сражения при селата Рудары и Германъ и при Бигала. — Чакаларовъ и Кляшевъ въ Преспанско. — Въстанието оттагъкъ езерото . . . 68
- VI. Коте действува противъ въстаницитѣ. — Предателства. — Турцитѣ избиватъ много жители отъ село Рудары и ограбватъ селото. — Въстаницитѣ се разпрѣсватъ. — Андреевъ презъ Гърция се спасява въ България . . . 74

Спомени за действията на Георги Папанчевъ въ Леринско.

Георги Папанчевъ (образъ)	81
I. Биографични данни	83
Илия Папанчевъ (образъ).	84
II. Дейността на Г. Папанчевъ въ Македония	91

Спомени на Лазаръ Димитровъ за борбата въ Дебърско.

Предговоръ	103
I. Биографични данни. Конгресътъ въ Солунъ па 1. I. 1903 г.	105
II. Вървежътъ на въстаническитѣ действия въ Дебърско.— Л. Димитровъ секретаръ въ четата на войводата Марко Павлевъ. — Първитѣ действия следъ провъз- гласяване на въстанието	110
III. Сражение при мѣстността „Умища“. — Такиръ Толя съ башибозукъ гори селата. — Сражение при „Горица“. — Л. Димитровъ въ Горна Дебърца до края на въ- станието	113
Подробности за сраженията споредъ бележкитѣ на Лазаръ Димитровъ :	
1. Четата на Марко войвода Дримколски	117
2. Нападение на с. Издеглавѣе	126
3. Сражения при селата Мраморци, Турие и Сливово. — Изгарянето на тритѣ села	127
4. Сражение въ Куратичко на 31 августъ	129
5. Сражение на 14 септемврий при Лешани	132
6. Сражение на 31 августъ при „Марково долче“	134
7. Действията въ Селце (Джупа).	138
8. Действията въ село Ташморунища (Малесия)	142

Печатна погрѣшка:

На стр. 129 въ заглавието погрѣшно е напечатано: „дура-
тичко“ вмѣсто: Куратичко.

Лука Джеровъ.

Българите в
Западните
Балкани 1919

Георги Попъ Христовъ.

Българите в
Западните
Балкани 1919

Ангелъ Андреевъ.

Българите в
Западните
Балкани 1919

Лазаръ Димитровъ.

РЕВОЛЮЦИОННАТА БОРБА
ВЪ
КИЧЕВСКО
СПОМЕНИ
на
ЛУКА ДЖЕРОВЪ

ПРЕДГОВОРЪ.

Споменитѣ на Лука Джеровъ, които лично записвахъ по негово разказване отъ 17 февруарий 1905 год. нат., представляватъ особенъ интересъ, защото се отнасятъ до революционното българско движение въ Кичевско, ппанинска областъ, граничеща откъмъ северозападъ съ враждебно албанско население, подъ чийто тероръ българскиятъ елементъ тамъ никога не се е чувствувалъ спокоенъ и сигуренъ за своя имотъ и животъ. При все това българскиятъ духъ у народа, който е запазилъ старитѣ си чисти нрави на семейния животъ, живѣйки нерѣдко и въ многобройни семейни задруги, се е упазилъ силенъ и здравъ, та българинътъ тамъ не само че е устоявалъ на всички удари отъ разнитѣ си потисници, но дори е достигналъ до такава висота, че е било възможно да се увлѣче въ смѣла, сждбоносна и страшна по своитѣ последствия революционна борба за освобождение отъ турцитѣ. Въ избухналата открита война съ последнитѣ, силно подпомагани отъ арнаутското население, българскитѣ въстаници споредъ описанията на Л. Джеровъ лъвски сж се борили и съ героизма си учудили и сериозно сплашили неприятеля. Въ схватки гржди въ гржди на ножъ съ турци и албанци нашитѣ кичевци юнашки се сражавали и не сж отстѣпяли. Въ това отношение споменитѣ на Л. Джеровъ съдържатъ любопитни и характерни подробности. Важни сж и сведенията, които Джеровъ дава за ролята, която е игралъ въ освободителната борба голѣмиятъ български мана-

стирър „Пречиста“ — народната светиня въ тоя край и особено нѣколцина отъ манастирскитѣ братя.

Споменитѣ на Л. Джеровъ отъ часть засягатъ и събития въ Поречъето, гдето българскитѣ дейци сж се сблъсквали и съ влиянието на сръбската пропаганда.

Лука Джеровъ наскоро замина обратно за Македония. Той е живъ и сега се намира въ България.

Л. М.

I.

Биографични данни. Джеровъ въ Демирхисарско. Първитъ войводи въ Поречъето и Демирхисарско. Значението на манастира „Пречиста“ за дѣлото.

17 мартъ, 1905 г.

Роденъ съмъ въ Битоля, въ 1870 год. мес. октомврий. Родителитѣ ми сж отъ Битоля, но дѣдитѣ ни сж преселени отъ Охридъ. Баща ми бѣше шивачъ. Съвршихъ основно училище въ Битоля, сетне въ Солунъ отъ II до V кл. включително (1888 год.). После се учихъ две години (1889—1890) въ Битоля въ французкото училище на лазариститѣ, за да науча езика. Чета, разбирамъ добре французки и пиша.

На 1891 год. бѣше дошелъ Дамянъ Груевъ въ Битоля. Още отъ 1886 година много се интересувахъ за комити, но нѣмахъ случай да говоря съ нѣкого по това. На 1891 год. съ Груева се сдружихъ и почнахме да мислимъ за комитетъ, даже устройхме комитетъ въ Битоля. Въ него влизаха учителитѣ отъ отдѣленията по селата. Целта бѣше да се готви въстание. Нарекохме комитета — „учителски съюзъ“. Нѣколко пжти ставаха засѣдания. Уставъ се изработваше за проповѣждане идеята по селата. На 1892 год. въ началото заминахъ за София да следвамъ въ военното училище. Не постигахъ въ училището, защото ме разубедиха — не чинѣло да става човѣкъ офицеръ и да носи желѣзо, — бѣхме социалисти. Азъ бѣхъ подъ влиянието на тогавашни студенти, мои другари — Климе Карагюлевъ, попъ Арсовъ и др. Издавахме списание „Лоза“. Станахъ чиновникъ — писаръ въ окръжния сждъ до 1895 година.

съ дветѣ чети на Стефанъ попъ Георгиевъ (отъ Кратово) и Кръсте (отъ Прилепъ) — около 150 души. Целта бѣше едната чета да остане отсамъ Вардаръ, а другата, прилепската на Кръсте, да мине оттаткъ. Азъ се записахъ отначало въ четата на Стефана. Дойдохме до границата, стана престрелка съ аскера и дойде известие да се върнемъ. Върнахме се, нищо не стана. После заедно съ Шахова издавахме „Гласъ македонски“. На 1896/7 учеб. година въ Македония бѣхъ учителъ, назначенъ бѣхъ въ Демирхисарско (Битолско), въ с. Цѣръ. Екзархията ме назначи по прошение. Дамянъ Груевъ дойде и настояваше да отида, защото тамъ нѣмали сме сили. И азъ отидохъ.

Учителствувахъ тамъ една година. Знаехъ, че вжтре се работи да се организира движение. Даме всичко ми разправи по-подробно. Щомъ стигнахъ въ Цѣръ, погрижихъ се да се тури основа на Организацията. До тогава нищо нѣмаше уредено. Основахъ комитетъ въ селата Цѣръ, Вѣлмефци, Цѣрско, Спрѣострани и въ крушевскитѣ села Пуста Рѣка, Горно Дивяци. Все учители застанаха на чело на работата. Населението добре посрещаше. Идеята имъ се виждаше добра. Разбира се, че главно между младежитѣ се агитираше. Тамъ хората знаеха, що е чета и комитетлъкъ. Още презъ 1889 год. тамъ бѣха върлували чети, изпратени отъ Диямандиевъ, за да подържатъ духа. Въ Поречъето е билъ войвода нѣкой си Стефанъ, който е прочутъ и се помни. Необикновенъ човѣкъ е билъ: даровитъ, уменъ, предвидливъ, храбъръ. Тѣй хубаво е организиралъ Поречъето, че избили разбойницитѣ. Въ Кичевско сж били войводи Мйайле и още Мйцко, сегашниятъ сърбомански войвода. Мйцко е родомъ отъ с. Латово (Кичевско). Мицко отначало е билъ, както и Мйайле, подвойвода, а главенъ войвода имъ е билъ Стефанъ. Мицко се е движилъ въ

Кичевското и въ Поречъето. Въ Демирхисарско е билъ войвода Ангеле (род. отъ с. Църъ). Населението е подържало четитѣ; тѣ сж били по 7—8 души, не сж разбойничествували, държали сж се добре. Тѣ сж траляли около две години. Мицко е билъ хванатъ отъ турцитѣ живъ (1882?), а другитѣ сж избити.

И тъй въ Демирхисарско донегде намѣрихъ почва, ако и стара. Бѣше се позабравило, но по-стари хора помнѣха, пѣсни се пѣха още за Мицко и за Ангеле. Нашата агитация събуди тия спомени, идеята се пригърна. Още въ 1897 год. презъ лѣтото устроихме първата чета. Пере Тошевъ бѣше въ Битоля учителъ, и той, помня, много настояваше, че ще ни трѣбать чети. Азъ не предвиждахъ, че четитѣ ще играятъ нѣкоя особена видна роля, а повече схващахъ, че при комитета е потрѣбна чета, за да трѣби по нѣкой лошъ турчинъ и пр.

Имаше единъ дяконъ Йосифъ, калугерче въ манастира Пречиста до града Кичево. Тоя дяконъ, родомъ отъ Крушево, бѣше идеално момче, умно, честно, съ цѣла душа предадено на нашата идея. Считахме се подвластни на Централния комитетъ и действувахме съгласно съ устава. Манастирътъ Пречиста имаше първо значение, за да успѣе нашето дѣло. На дякончето Йосифа населението гледаше като на светецъ и много му вѣрваше. Той агитираше отъ амвона, все възъ основа на евангелието. Тамъ често ходѣхъ, тамъ се даваха клетви, тамъ устроихме първия складъ оржжие, отъ тамъ се раздаваше то отъ начало. Въ манастира има четирма калугери и двама свещеника, които не взимаха участие въ нашата работа. Игуменътъ Софроний и той е единъ светецъ, родомъ отъ с. Вранещица, Кичевско. И той бѣше посветенъ, помагаше съ пари, допускаше всичко да се върши въ манастира, помагаше съ съвети, съ молитви. Всички го уважаватъ и обичатъ дори и до

денъ днешенъ. Съ помощта на дякончето и косвената помощ на игумена дѣлото успѣваше. На следната година заминахъ за учителъ въ гр. Кичево и същевременно служехъ като секретаръ на новоназначения владика Козма. Той бѣше до тогава председателъ на общината. Въ града Кичево заварихъ устроенъ комитетъ отъ дякончето и учителитѣ. Стояхъ презъ 1897/8, а презъ 1898/9 и 1899/1900 бѣхъ инспекторъ на селскитѣ училища на цѣлата епархия, обикаляхъ кичевскитѣ и дебърскитѣ села. Въ тая обиколка проповѣдвахъ идеята главно между учителитѣ.

Презъ 1897 год. дойде Пере Тошевъ въ Кичево. Той бѣше председателъ на комитета въ Битоля.

Първата чета, която устройхме, бѣше предводителствувана отъ единъ старъ комита, родомъ отъ с. Юдово (Кичевско), бившъ въ четата на русина Калмиковъ. Въ четата влизаха още Йорданъ Пиперката (род. отъ с. Козица, Кичевско) и още двама — всичко 4 души. Четата бѣше главно подъ наставленията на дякона.

Трѣбва да се забележи, че въ манастира имаше и едно друго калугерче, попъ Стоянъ — и сега е живъ — отъ с. Подвисъ, Кичевско, пѣргавъ, смѣлъ, добѣръ човѣкъ. Той често пѣти вървѣше дори съ четата, когато имаше нужда.

II.

Борба съ арнаутскитѣ потисници на народа. Първитѣ две чети въ Кичевско. Джеровъ и др. въ затвора. Джеровъ назначенъ отъ Смилевския конгресъ за районенъ началникъ въ Кичево. Вѣоржжението за въстание.

Четата презъ това време уби единъ зулумджия арнаутинъ, Ремко, отъ селото Сълбъ. То е арнаутско село, населено съ арнаути, преселени отъ Дебърско и прочути съ тоза, че въ 1840 година въстанаха противъ

султана, та селото имъ било унищожено. Тоя Ремко економически бѣше заробилъ много села и въ Демирхисаръ и въ Кичевско. Той бѣше помирисалъ вече нашата организация. Изглежда, че ще да е билъ и подкупенъ отъ сърбитѣ, защото е съветвалъ да си купуватъ срѣбски книги. Той е билъ хитъръ, не е убивалъ християни и е постъпвалъ съ хитростъ. Убийството предизвика преследвания на селянитѣ въ околнитѣ села; имаше затваряни, изтезавани, но нищо не се откри. Ремко биде убитъ до с. Малкоецъ, Кичевско.

Въоръжаването бѣше оставено по на вторъ планъ, — а се водѣше агитация. Срѣбската пропаганда действуваше главно въ града и отъ града се направляваше за селата въ Поречъето; тя не ни пречеше, особено по тия мѣста, „Копачката“, гдето действуваше. Презъ това време — 1899 год. по наше наставление селянитѣ отъ с. Добреноецъ сами унищожиха четата на прочутия арнаутски разбойникъ Зулко, избиха заедно съ него и тримата му другари, съ които се е намѣрилъ въ селото. Нищо не пострадаха и не се узна, кой ги е убилъ.

Въ сжщата година 1899 год., въ края на юний бидоха убити дебърскитѣ бегове и аги: Абдураманъ бегъ и други четирма, първенци отъ Дебъръ. Четата бѣше взела прибързано решение, безъ да вземе позволение отъ началството. Абдураманъ бегъ сжщо като Ремко бѣше заробилъ миячкитѣ села, сир. Лазарополе, Галичникъ и пр.. Бѣше се казало на четата да чака до есенъта съ убийството, и ако може живъ да го уловятъ, та да му се вземе голѣмъ откупъ за въ полза на комитета. Четата прибърза; разбрали, че Абдураманъ бегъ отивалъ да купи чифликъ въ Прилепъ и че носилъ ужъ 2000 лири съ себе си, но намѣриха се само 150—160 лири. Убиха го на границата между Кичевско и Дебърско. Дебърскитѣ власти, за да се оправдаятъ, казваха,

че убийцитѣ сж кичевски комити, а пѣкъ кичевскиятѣ каймакаминѣ решително отказваше, че има комити въ неговия районѣ. И така отѣ Кичевско не се арестува никой. Но арнаутитѣ се сетиха, че убийцитѣ сж комити, защото нашитѣ съ ножове бѣха сѣкли жертвитѣ си, и арнаутитѣ по туй познаха, че това не може да го направятѣ арнаути. Бѣше се помислило, че ги е убилѣ дебърскиятѣ разбойникѣ Рамдука, който бѣше миналѣ два дена преди туй покрай Лопушникѣ, мѣстото на убийството. Арнаутитѣ се впуснаха да си отмѣщаватѣ на с. Лазарополе и с. Душегубица, понеже между тия две села стана убиването. Убиха първомѣ кмета на Лазарополе Боско, после още 6 момчета; уби ги Рамдука. Сжщиятѣ Рамдука заедно съ около 100 души презѣ ноемврий 1899 год. нападна с. Душегубица, запали го и изгори 40 кжщи, уби единѣ старецѣ, една жена, едно малко момче на 11 год. Имаше наши четирма души съ комитетски пушки; излѣзоха, заловиха позиция и ги пропждиха.

Сжщата година арестуваха мене и още 12—13 души между които главнитѣ бѣха Дякончето и дяконѣтъ Тома, архиерейски намѣстникѣ въ Кичево, кичевскитѣ учители и др. Единѣ отѣ нашитѣ работници въ пияно състояние издалѣ нѣкои организационни тайни та затова ни арестуваха. Лежахме въ затворѣ около 8 месеца въ Кичево, после въ битолския затворѣ още петѣ месеца. Нѣмаше други свидетели та съ подкупѣ и съ приятели се отървахме. Единѣ турчинѣ, полякѣтъ отѣ Бйгорѣ-Долянци по име Бекирѣ, се кле за насѣ, че сме чисти, когато въ сжщностѣ бѣ лѣжесвидетелѣ, и то не за пари. Сърбскитѣ агенти бѣха много доволни, защото бѣхме взели здрави мѣрки да спремѣ сръбската пропаганда въ Поречѣето, а като ни арестуваха насѣ и най-добритѣ селяни, които работѣха съ насѣ, населението се сплаши.

бъха тогава подкупили и каймакамина. Съ насъ бѣше арестуванъ селянинътъ Анастасъ отъ селото Манастирецъ, седалището на сърбоманитѣ въ Поречъето. Тоя Анастасъ бѣше съ насъ; той бѣше богаташъ и влиятеленъ. Когато го пуснаха отъ затвора заедно съ насъ, убиха го арнаути, подкупени отъ сърбитѣ, предъ кжщата му. И това убийство стресна населението и то вече взе да губи надеждата, че ще се избави отъ сърбоманитѣ, които работѣха съ турцитѣ.

Дякончето една година следъ затвора умрѣ отъ охтика въ дома си, пишейки на кревата разпореждания за четитѣ. Тома дяконътъ пакъ замина за Кичевско и го допуснаха пакъ за архиерейски намѣстникъ. Мене не допуснаха да учителствувамъ та останахъ въ Битоля контрабанда, ужъ учителъ, а вършехъ комитската работа като членъ на окръжния комитетъ. Всичкитѣ куриери отъ районитѣ крушевски, демирхисарски, кичевски и дебърски се отнасяха все до мене, а така сжщо и кореспонденцията идѣше до мене. Презъ това време 1901/2 се свърши въоръжението на районитѣ и се оздрави организацията. Пакъ се купуваха гръцки пушки, а сетне отъ града Тетово се доставяха и мартинки, но калпави; сетне се набавиха Гра-пушки чрезъ другъ каналъ презъ Охридско. Гръцки пушки се пренасяха и откъмъ Преспата.

Като останахъ въ Битоля, работитѣ на комитета въ града Кичево се ржководѣха отначало отъ дякона Тома, а когато го премѣстиха въ Дебъръ (презъ лѣтото на 1902 год.), го наследи Ангеле Бунгуровъ, родомъ отъ градъ Кичево, интеллигентенъ човѣкъ, търговецъ. Имахме въ Кичево две чети, — едната подъ войводството на Наке Яневъ, която действуваше въ Кичевско (въ Горна Копачка) и въ Дебърско, по миячкитѣ села (въ Мала Рѣка), а другата чета се водѣше отъ Арсо Мицковъ (отъ с. Подвисъ).

Презъ месецъ май 1903 бѣхъ опредѣленъ отъ Смилевския конгресъ за районенъ началникъ въ Кичевско („горски началникъ“).

Отъ Битоля излѣзохъ заедно съ нова чета. Бѣха съ насъ и Лозанчевъ, Пере Тошевъ, който бѣше дсшелъ отъ София, и други; вървѣхме до Кичевско и тамъ се раздѣлихме съ тѣхъ. Азъ останахъ съ кичевскитѣ чети, съ които се движехъ ту съ едната чета, ту съ другата. Всички села безъ изключение вече бѣха организирани и стѣкмени за въстание. Намѣрихъ въ Кичевско (безъ Поречъето) 540 пушки, сръдньо съ по 50 патрона на пушка (едни съ 100-тина, други съ по 7—10—15 патрона). Запасъ имаше барутъ, а олово никакво нѣмаше. Азъ донесохъ доста машинки за пълнене патрони, лѣкове (acid fenic, кристализиранъ, та сами си правѣхме карболова вода, памукъ, jodoform-gas и др.). До въстанието сполучихме да закупимъ малко, до 60 оки барутъ отъ Дебърско, около 400 оки олово отъ Битоля и патрони около 4000 празни и непотрѣбни. Въ това време при една обиколка по миячкитѣ села събрахме до 400 лири; владиката ни прати 50 лири, игуменътъ ни даде 20 лири. И съ тия пари посрещнахме главнитѣ нужди. По-скжплитѣ дрехи по заповѣдь всички си ги изпокриха.

Назначиха се селски войводи за селскитѣ чети. Въ по-голѣмитѣ села имаше повечко чети. Най-много въ чета влизаха до 25 души. До въстанието не дойде никой отъ началството. Минаха за малко Даме съ Сарафовъ, но засегнаха само едно село. Давидовъ бѣше обиколилъ повечето отъ кичевскитѣ села. Дѣлчевъ не е дохождалъ въ Кичевско. Направихъ си самъ плана на действията. Отначало мислѣхъ да нападна града Кичево, но отъ щаба ми съвѣтвахъ да не предприемамъ това нѣщо.

III.

Първитѣ въстанически действия на 20 и 21 юлий 1903. Нападение на гр. Кичево. Ожесточени схватки съ аскера и башибозуци. Временно затишие.

Въ недѣля вечерь на 13 юлий случайно бѣхъ въ манастира Пречиста, гдето получихъ писмото отъ шаба, съ което се известяваше за въстанието. Веднага пратихъ известие на поречкия войвода Ванчо Сърбаковъ да дойде. Направихме съ него на 18 юлий среща — азъ, Нѣке, Арсо, секретаритѣ и решихме следното: да направимъ една демонстрация предъ града Кичево, а отъ Ванчо се искаше да нападне войската въ хана Ижишки (при с. Ижища) и войската, която бѣше въ „Текия“ (Текето кичевско). Но това не го извършиха, Ижища не я нападаха. Ние пѣкъ трѣбваше да нападнемъ аскера въ кулата и хана въ мѣстността Изворъ, за да се разбие войската тукъ. Преди това трѣбваше ние да нападнемъ града Кичево, а половината въстаници да държатъ аскера въ обсада при хана, докато ние дойдемъ откъмъ града. Сжщевременно се даде заповѣдь на Арсо войводата да съобщи на селскитѣ войводи, че въстанието ще стане въ недѣля вечерьта. Войводитѣ пѣкъ ще кажатъ на селянитѣ следъ обѣдь въ недѣля. Азъ заминахъ на 19 въ с. Душегубица, събрахъ селскитѣ войводи.

Тукъ се утвърди планътъ: селата Душегубица, Елховецъ, Ивѣнчища, Пѣпо'ецъ, Клѣное'ецъ и Мѣлко'ецъ да обсадятъ войскитѣ на Изворъ въ призори на 21 юлий. Азъ трѣбваше да напада града Кичево отъ две страни съ четитѣ отъ останалитѣ села отъ кичевския районъ: Лѣфчани, Я'орецъ, Добрѣно'ецъ, Кнѣжино, Осой, Рѣщане, Пѣдвисъ, Попѣлжани, Вѣдрани, Бѣрждани, Юдово, Свѣнища, Кѣзица, Бѣлица, Клѣдникъ и Карбѣница. Отъ трета страна бѣше опредѣленъ да нападне Ванчо Сърбаковъ. Селото Вранешчица се опредѣли да пази про-

хода Турла. На 20 вечерята единият войвода, Арсо, съ една част от тия села, и азъ от другата пристигнахме на определеното време предъ града Кичево. То бѣ на 5 часа по турски, сир. около 1 ч. следъ полунощъ. Ние залегнахме безъ да ни осетятъ. Бѣхме около 500 души, — азъ и Арсо съ по 200 души, Сърбаковъ съ 100 души. Въ града имаше единъ таборъ (до 600 д.) иляве; тѣ бѣха подъ чадъри до самия градъ на мѣстото Юрия, покрай самата рѣка Велика, и имаше единъ таборъ низами-аскеръ, въ срѣдъ града, на калето подъ чадъри. Още при първитѣ залпове илявето напустна чадъритѣ и избѣга въ града, безъ да отвори огънь. Низамътъ отъ калето отвори огънь, но много слабъ. Азъ намислихъ да навлѣза въ града, но стана неразбория и следъ 20 минути гърмене се дръпнахме назадъ безъ жертви. Отъ илявето бѣха паднали въ чадъритѣ около 18 души и горе на калето двама души. Владиката отъ митрополията наблюдаваше отъ прозореца. И игуменътъ бѣше при него. Отстѣпихме на определенитѣ мѣста: Арсо за Карбуница, а азъ въ с. Изворъ. Въ зори пристигнахъ въ с. Лафчани. Седнахме да си отпочиваме и останахме учудени като не намѣрихме нито жени нито деца въ селото. Още когато ние сме заминавали за Кичево, отъ града около 150 д. аскеръ излѣзли отъ Кичево и дошли въ с. Подвисъ, обсадили го и веднага открили огънь върху кѣщитѣ; то е било въ полунощъ. Отъ гърмежа женитѣ отъ с. Лафчани, което е насреща Подвисъ (дѣли ги единъ долъ), бѣха избѣгали въ планината. Когато ние пристигнахме въ Лафчани, аскерътъ бѣше въ Подвисъ. Сжщевременно узнахме, че сражението въ Изворъ е започнато. Но тогава и аскерътъ въ Подвисъ бѣ разбралъ, че нѣщо се готви противъ Изворъ и се спустна направо на помощъ на Изворъ. Ние помислихме, че аскерътъ иска да нападне насъ, защото той ни виж-

даше, — знамето ни бѣше развѣто, — и затова заловихме позиция. Аскерътъ, щомъ слѣзе въ рѣката, се върна въ Подвисъ. И ние тогава се впуснахме подиръ него да му попрѣчимъ. Ние, като по-уморени, не можахме да пристигнемъ, за да му пресѣчемъ пѣтя. Най-сетне сполучихме да завържемъ сражение на полпѣтъ съ аскера и все до Изворъ се продължаваше борба. Но аскерътъ се биеше — стреляше — и тичаше къмъ Изворъ безъ да се спира. Отъ турцитѣ паднаха 7—8 души. Като наближихме, чуваха се ясно гърмежитѣ въ Изворъ. Следъ половинъ часъ стигнахме заедно съ аскера. И съ трѣба известихме на своитѣ, че помощъ иде. Азъ пристигнахъ съ 80 души. Аскерътъ влѣзе предъ насъ и право атакува съ щикъ първата позиция на нашитѣ, които бѣха тамъ — 10-тина души. Тѣ остѣпиха предъ аскера, като дадоха една жертва. Аскерътъ залегна и откри огънь на другитѣ позиции. И ние стигнахме па открихме огънь въ гърба на аскери. Така трая до обѣдъ. Въ това време излѣзе аскерътъ отъ кулата и хана — пакъ около 150 души, залегнаха въ траповетѣ, изкопани около хана, и сполучиха да ни изгонятъ отъ главнитѣ позиции, безъ да ни преследватъ. Въ това време, когато вземахме мѣрки на ново да нападнемъ аскера, той сполучи да избѣга, като натовариха на коне убититѣ си и раненитѣ (около 50 души). Отъ нашитѣ имахме 8 души убити и 6 души ранени. Кулата и ханътъ бѣха заприличали на касапница, понеже зидоветѣ на хана бѣха отъ плетъ та куршумитѣ ги пробиваха и излизаха отъ другата. Вжтре бѣше всичко омърсено отъ нечистотии и кръвъ (трупове и ранени нѣмаше). Запалихме хана и кулата, разрушихме ги. Ние легнахме да си отпочинемъ, — отъ умора не можахме да ядемъ.

Въ сѣщото време аскерътъ отъ Ижища заедно съ башибозука отъ с. Плѣсница и Лисичани (помашки села),

нападнаха селото Вранешчица, но вранешчичани ги посрещнаха предъ селото съ огънь та се започва упорито сражение. Арсо войводата съ своитѣ 200 души при Карбуница чува гърмежитѣ и се впуска на помощъ. По пѣтя среща войска, която идѣла отъ Кичево за Вранешчица. Арсо съ една часть ги напада, а друга часть праща на помощъ на Вранешчица. Аскерътъ при първия залпъ и „ура“! се впуска да бѣга назадъ въ Кичево; бѣгайки той минава презъ турското (помашко) село Старо'ецъ, а въстаницитѣ го преследватъ и презъ селото та дори до самия градъ. Въ това сблъскване биде раненъ войводата Арсо въ ногата (аскерътъ не е гърмѣлъ като е бѣгалъ, а въ селото Староецъ отъ една кжща гръмнали). Аскерътъ и башибозукътъ при Вранешчица (селата сж много наблизу) като видѣли, че аскерътъ бѣга и че други въстаници идатъ срещу тѣхъ, и тѣ избѣгватъ. И така се освободи селото Вранешчица. Гърмежитѣ се продължаваха цѣлъ день по цѣло Кичевско.

На 22. зараньта аскеръ отъ Кичево заедно съ башибозукъ нападна с. Карбуница, гдето се бѣше върналъ Арсо съ въстаницитѣ. Нашитѣ следъ малко сражение отстѣпиха отъ селото и аскерътъ нахлу въ него. Въ това време бидоха убити двама въстаници; и въ селото, когато навлѣзе аскерътъ, раниха две жени и убиха единъ старецъ. Една жена съ револверъ е гърмѣла и убила единъ турчинъ, когато излѣзла да се присъедини къмъ четата, както бѣха направили другитѣ — избѣгали отъ селото. Разграбиха селото, задигнаха малки работи и не го запалиха. Следъ два часа пристигна помощъ на въстаницитѣ отъ Демирхисарско — 150 души и се реши да се нападне аскерътъ и да се изпжди отъ Карбуница. Но и на аскера дойде помощъ отъ Кичево и отъ арнаутското село Заязъ. Стана ужасно сблъскване между аскеръ, башибозука и въстаницитѣ.

тѣ се хвърлиха на страна, — на лѣвото крило, и се нахвърлиха едни върху други съ ножове. Схватката трая малко време и отстѣпиха и дветѣ страни. Отъ нашитѣ паднаха въ това сражение 30 души. Отъ турска страна паднаха мнозина между които и прочутия Сеферъ отъ Заязъ, старъ разбойникъ. Имаше отъ башибозука паднали и ранени не само отъ Заязъ, но и отъ града. Това ги сплаши и още единъ пѣтъ не посмѣха да ни нападнатъ вече. На дѣсното крило аскерътъ, залегналъ, отъ далечъ е водилъ престрелка съ въстаницитѣ. Отъ тогава до 20 августъ кичевскиятъ аскеръ не посмѣ да нападне и да навлѣзе въ Копачка. Аскерътъ и башибозукътъ се върнаха въ Кичево. После ние си почивахме, патрони се пълниха. Жетвата се почна общо — комунизъмъ, безъ да се пита мое твое—всѣки стопанинъ сетне вече ще си вършее.

На 24 юлий откъмъ Охридско ненадейно се зададе една арнаутска чета отъ 150 души, чета на Таиръ-Толя, съпровождана отъ 200 души аскеръ; тѣ минаха презъ единъ жгълъ на Кичевско — презъ с. Иванчица, запалиха го и избѣгаха въ Дебърско. Нѣколко души Иванчени сполучиха да отнематъ отъ аскера много добитъкъ и плячка, ограбени въ Охридско, та сетне дойдоха хора отъ Охридско да си търсятъ своето; всѣкой си познаваше стоката и си я взимаше.

До 17 августъ не се случи нищо особено. Въ града пристигна отъ Гостиваръ много войска, около 8 табора. Гражданитѣ не пострадаха. Затвориха само свещеника Лазаръ Димитровъ.

IV.

Следъ 17 августъ борбата отново се започва. Почва се изгарянето на български села. Капитулация.

На 17 августъ около 500—600 д. аскеръ откъмъ Дебърско се опита да нападне селото Душегубица, но Душегубчани посрещнаха войската на позиции и сами я задържаха около цѣли 4 часа. Женитѣ бѣха храбри — носѣха имъ на самитѣ позиции вода и патрони. Въ това време почнахме да тичаме на помощъ: азъ съ селянитѣ отъ с. Лафчани пристигнахъ по-рано и нападахъ отъ лѣво турския аскеръ, а другитѣ села — Иванчища, Елхоецъ, Попоецъ, Кленоецъ нападаха войската въ дѣсно, та съ дружни усилия отблъснахме нападението на аскера. Нѣмаше наши убити, само нѣколко леко ранени. Аскерътъ пакъ отстѣпи, избѣга. Офицеринътъ въ бързината си бѣше оставилъ бинокъла (безъ калѣфъ) и мушамата. На другия день, 18 августъ, наново се задеде аскеръ, но тогава ние, както бѣхме сгруппирани, понеже спяхме на позициитѣ, още въ зори настѣпихме напредъ и по-далечъ отъ селата та заловихме по-добри позиции, — вече въ Дебърско. Имаше заповѣдъ да се остави аскерътъ, за който предполагахме, че ще дойде, да доближи сто крачки. Мѣстото се казва Думовица, по върховетѣ на Бистра планина. Щомъ аскерътъ наближи 600 крачки, по невнимание грѣмва пушката на единъ четникъ. Аскерътъ веднага се върна назадъ, безъ да грѣмне ни пушка. Ние напразно изпразнихме нѣколко залпа въ гърба му. Понеже аскерътъ не показва никакво съпротивление, решихме да си се върнемъ по селата, защото на далечно расстояние съ храната бѣше мжно.

На 19 августъ не се появи никакъвъ аскеръ, а на около 1 ч. следъ пладне пристигна известие отъ Лазарополе, че два табора аскеръ отъ Дебъръ пристигнали въ Лазарополе и че на другия день щѣли да ни на-

паднатъ. Тогава бърже се разпоредихъ, — писахъ на войводата Арсо да залови пжтя, който води отъ Кичево къмъ нашия районъ; писахъ на селата Добреновецъ, Яворецъ, Кнежино, още сжщата вечеръ да тръгнатъ за мѣстността „Два Кам'на“, кждето азъ заедно съ 20 души стари четници и съ селянитѣ отъ с. Лафчани — всичко до 75 души — щѣхъ да пристигна още сжщата вечеръ. Написахъ и на селата Малкоецъ, Кленоецъ, Попоецъ и Иванчища да отидатъ въ Душегубица, а въстаницитѣ отъ с. Елховецъ да пазятъ прохода Яма. Но това известие пристигнало по селата на мръкване та всички отложили да направятъ това на следния день въ зори. И така само азъ съ Лафчани пристигнахъ още сжщата вечеръ при „Два Камна“. Аскерътъ, за чудо, потеглилъ отъ Лазарополе още презъ нощъта и предъ зори дойде предъ нашитѣ позиции. Ние веднага се разпоредихме да дадемъ сражение, като се надѣвахме на бърза помощъ. Въ туй време аскерътъ се раздѣли на две колони: едната потегли къмъ Душегубица, а другата противъ нашата позиция и по пжтя за Лафчани. Но душегубчани, уморени отъ неспане и гладъ и безъ патрони, напустнаха позициитѣ, избѣгаха и се упжтиха къмъ с. Кленоецъ. Срещнали по пжтя помощъта отъ селата и се отбили въ с. Кленоецъ. Аскерътъ подиръ тѣхъ влиза въ с. Душегубица, запали го, изгори цѣлото село и продължи да ги преследва до Кленоецъ. Но тукъ го посрещнаха съ силни залпове и го отблъснаха. Имаха въстаницитѣ и единъ дървенъ топъ (12 педи!), който го испразнили 4 пжти (пъленъ съ малки ексери и желѣзца). И така аскерътъ спре настжплението си. Другитѣ въстаници, които се помжчиха да спратъ настжплението на аскера при „Два Камна“ съ надежда пакъ на помощъ, напразно се опираха. И азъ бѣхъ тамъ и заповѣдахъ да се отстжпи; и отстжпихме

при Лафчани. Сжщевременно подиръ насъ пристигна и войската. Селото остана по между насъ и войската. Тя се опита нѣколко пжти да нахлуе въ селото, но все я отблъскваме и щѣше да бжде съвършено отблъсната, ако се не бѣха задали два табора аскеръ, който се упжтвалъ да ни обсади и да ни удари въ гърбъ. Арсо бѣше много далечъ, въ с. Белица, и като виждахме безизходното си положение, отстжпихме въ с. Подвисъ и тукъ се укрепихме. Аскерътъ нахлу въ село, запали го и веднага се оттегли, и още сжщата вечеръ (20 августъ) си замина пакъ въ Дебърско. Кичевскиятъ аскеръ тѣй сжщо се прибра въ града. Мръкна се. Така се свърши тоя день. Отъ наша страна имаше трима убити и леко ранени.

Отъ 20 августъ до 5 септемврий нѣмахме никакво сражение. Получи се известие отъ щаба да не се ангажираме въ голѣми сражения и въобще да отстжпваме.

На 5 септемврий ненадѣйно и едновременно се зададоха силни отряди войски откъмъ Кичево, Дебърско, Демирхисаръ и Охридско — обсадиха цѣло Кичевско.

Всичкитѣ войски дойдоха на пладне. Даде се известие на нашитѣ селяни да настжпватъ въ по малки групи. Женитѣ и децата отъ 20 юлий все прекарваха по върховетѣ. Войскитѣ нахлуха въ района, навлѣзоха въ нѣколко села и безъ да причинятъ нѣкаква пакостъ (въ Белица пограбиха каквото можаха), престояха — и на 7 септемврий си се върнаха въ районитѣ си въ Дебъръ, Охридъ и Демирхисаръ. Следъ това и четниците слѣзоха пакъ по селата.

Отъ 7 до 20 септемврий пакъ нѣма нищо. По ново нареждане тогава отъ щаба заповѣда се на старцитѣ, женитѣ и децата да слѣзатъ въ селата си, защото турцитѣ бѣха обявили, че гдето намѣрятъ село празно, ще го горятъ, — поне да се упазятъ селата. Мжжетѣ оста-

наха въоръжени извън селата. На 20 септ. пакъ войската нахлу отъ Кичево вжтре въ района, окупира селата Бърждани, Козица и Белица. Тогава се почнаха безчестия на женитѣ и изтезания на старцитѣ, за да накаратъ младитѣ да си предадатъ оръжието. Отначало никой не искаше ни да чуе за такова нѣщо. Бѣхме пратили нѣколко души отъ с. Витрани, други отъ Подвисъ и пр. — за да взематъ храна, хлѣбъ. Ние чакахме нови наструкции. Но въ това време, когато Витранци влизали въ селото, намиратъ тукъ и аскера. Този бѣше уловилъ дѣщеритѣ и снахата на селския войвода, та той се видѣлъ принуденъ да си предаде оръжието а така постъпили и другитѣ 6—7 души, които бѣха съ него. Турцитѣ нищо не имъ сторили. Аскерътъ, окураженъ отъ тая сполука, почна да практикува сжщото и въ други села. И по тоя начинъ сполучи да събере доста оръжия отъ с. Бърждани, Свинища, Козица, Белица, Клодни, Карбуница. Давали сж по-калпави пушки и въ по-малко количество. Това положение трая до 30 септемврий, когато дойде известие отъ щаба да прѣснемъ въстаницитѣ по селата имъ и да складираме оръжието и пр., а по-виднитѣ водители да се оттеглятъ въ България и да се остави само една малка чета въ района.

Съгласно съ тая заповѣдъ се постъпи. На 10 октомврий тури се край на въстанието. Оръжието не се складира, а се раздаде пакъ на населението. Следъ това турцитѣ не взеха сериозни мѣрки да търсятъ оръжието. Съ голѣма скърбъ посрещнаха заповѣдта за капитулиране, — всички се надѣваха, че България ще обяви война и че следъ това още повече ще се засилимъ. Нищо не стана. Подиръ капитулирането дебрани (арнаути) нападнаха селото Лафчани и обраха добитѣка, убиха едно момче.

Забележително е, че откакъ се сформираха районнитѣ чети, никакви разбойнически банди, които по-напредъ толкова върлуваха, не се явиха. Кичевско е давало по-напредъ повече жертви на разбойниците отколкото даде презъ въстанието за сжщо време. И самитѣ потери сега не се движатъ: разбойници се явятъ — ето ти и турската потеря, която е ортакъ съ разбойниците. Голѣма сиромашия владѣе сега въ Кичевско.

На 25 септемврий аскерътъ, заплашвайки селянитѣ въ с. Юдово да си предадатъ оржжието, като не сполучва, отъ ядъ запалва цѣлото село отъ 50 кжщи, та останаха само 5—6 кжщи читави. Тия сж изгорѣлитѣ села.

Въстаницитѣ никакъ не бидоха преследвани. Отъ всѣко село взеха по нѣколко пушки — па останаха доста пушки, но не сж годни — все тетовки; само 25% имаме Гра-пушки; имахме само 8 манлихерки.

РЕВОЛЮЦИОННИТЪ ДЕЙСТВИЯ
ВЪ
БИТОЛСКО И ЛЕРИНСКО

СПОМЕНИ
на
ГЕОРГИ ПОПЪ ХРИСТОВЪ

ПРЕДГОВОРЪ

Важно допълнение към сведенията, които имаме за революционните действия въ Битолско и особено въ Леринско, съставятъ споменитъ на Георги Попъ Христовъ. Тѣ се отличаватъ въпрѣки своята краткостъ съ точни и ясно изложени данни върху развоя на Вътрешната революционна организация въ тая областъ на Македония и за събитията отъ началото до края на Илинденското въстание. Георги Попъ Христовъ презъ всичкото време е изпълнявалъ важни ръководни длъжности въ организацията, поради което даннитъ му сж отъ първа ръка и иматъ несъмненна историческа цена.

Георги Попъ Христовъ бѣше единъ между първитъ, чиито спомени следъ Илинденското въстание почнахъ да отбелѣзвамъ, — на 3 декемврий 1903 се състоя първата ни среща. Едно поради скромността си, съ която Христовъ се отличава, и друго защото времето, съ което тогава разполагаше, бѣше твърде измѣрено, той въ разказването избѣгваше голѣми подробности, макаръ че азъ тъкмо въ тѣхъ виждахъ цененъ материалъ за битовата хариктеристика на населението, което съ невъобразима пожертвователностъ се хвърли въ пороя на революцията. За щастие г. Христовъ е живъ и ще може негли да допълни съ любопитни подробности отъ онова време — доколкото могатъ още се помни — интереснитъ свои спомени, които тукъ печатамъ точно тѣй, както тогава съмъ ги записалъ.

Л. М.

I.

**Биографични данни. Началата на Вътрешната революц.
Организация въ Битолско.**

3 декември 1903 г.

Роденъ съмъ въ 1876 г. въ с. Кърстофоръ („Христо-воръ“), което се намира на 1 часъ до Битоля. Баща ми, попъ Христо, бѣше тукъ свещеникъ. Учихъ се първомъ въ селото си въ основно училище, преди това една година се учихъ въ с. Буково (гъркоманско село) на гръцки. Отъ I-IV включ. класъ следвахъ прогимназия въ Битоля (1888—92). Като бѣхъ въ III-IV класъ, отъ страна схващахъ, разбирахъ, че вече тайно се работи за освобождението на Македония, но бѣхъ маловъзрастенъ и не знаехъ нищо подробно, схващахъ, че идеята състои главно въ туй, да се събуди българщината и затова и самъ агитирахъ по околнитѣ гъркомански села напр. и въ Буково въ този духъ. Следъ като свършихъ IV. класъ, станахъ презъ 1892/3 уч. год. учителъ въ селото си. Бѣхъ самичкъ; училището бѣше екзархийско. Нищо още не работѣхъ по освобождението, но осѣщахъ, че има нужда отъ подготовка, защото и въ нашата околия бѣснѣше Абдулъ ага Шебединчето, бегъ, който имаше селото Кравари и чифликъ въ Кръстофоръ; бѣше спахия, вземаше подъ наемъ десетъка отъ по 5—6 села, все около Битоля. Освенъ че економически угнетяваха раята, но и си допускаха звѣрщини. Господари на околията бѣхатой и Шефкия (Шефки бегъ); този държеше Могила и околнитѣ села въ Карабаджакъ, а Абдулъ ага — Добрушово съ околнитѣ села. Освѣнъ тѣхъ, които бѣха

главни кървопийци, имаше второстепенни, кяй (кехаи), и пждари (поляци), които измжчваха населението.

Една година учителствувахъ и после отидохъ да следвамъ педагогическо училище въ Солунъ, което свършихъ въ 1895/6 год. (имаше само два курса). Бъ 1893/4 год. стана арменското въстание и клане, и то ми даде първата идея за въстание. Въ Солунъ вече имаше тайна организация. Тайно се получаваха вестници отъ България: „Право“, „Гласъ македонски“. Първитѣ начала на Вжтрешната организация бѣха турени въ 1893/4 г.; когато дойдохъ въ Солунъ, имаше вече тайни градски комитети въ Охридъ, Ресенъ и др. Имаше и въ Солунъ комитетъ, но се пазѣше тайно и само се сецахме, че съществува. Презъ втората година въ училището вече разбрахъ добре, кои сж въ солунския комитетъ. Дамянъ Груевъ бѣше на чело (първата година той бѣше коректоръ на Семерджиевата книжарница, втората година — училищенъ инспекторъ); членове бѣха: Хаджи Николовъ, (книжаръ) и докторъ Хр. Татарчевъ. Имаше посветени ученици отъ горнитѣ класове — отъ VII. кл. на гимназията и отъ II-ри курсъ на педагогич. училище. Свършихъ на 1895,6 год. и бидохъ назначенъ учителъ въ с. Кавадарци, гдето имаше второкласно училище. Другари ми бѣха Никола Хърлевъ, главенъ учителъ отъ с. Горно Броди, и Янаки Илиевъ, Атанасъ Бошковъ, Иванче Минчевъ, всички родомъ отъ Кавадарци. Имаше и учителки. Тогава влѣзнахъ въ дѣлото. По-добре ме посвети въ дѣлото Хърлевъ, който отъ по-напредъ, още въ Скопье е билъ посветенъ. Съ клетва се приехъ, — клехъ се само предъ него. Имаше си опредѣлена формула: „Заклевамъ те (ви) въ името на честността, Бога и вѣрата (3 пжти), че отъ сега нататкъ ще работишъ до последна капка кръвъ за братята въ Македония и Одринско; заклевамъ те (ви), че ще бждешъ послушенъ и нѣма да

издадешъ нищо съсъ дума нито съсъ дѣло отъ тайната, която сега ти се повѣрва; въ противенъ случай, ако издадешъ било съсъ дума или съсъ дѣло, ще бждешъ убитъ отъ братята ти съ камата и револвера, които ги цѣлувашъ" (Цѣлуватъ се камата и револверътъ). Така се става членъ-работникъ на организацията. Бѣхъ отъ начало простъ работникъ-редникъ. Веднага подиръ клетвата самъ ще си опредѣлишъ членския вносъ. Презъ следующата ваканция, — тъкмо презъ гърко-турската война — отидохъ въ селото си и бѣхъ препоръчанъ отъ Хърлева на тамошния комитетъ. Ржководителъ бѣше Ченковъ заедно съ Лозанчевъ и Пешковъ. Георги Ченковъ сетне биде убитъ въ Прилепъ. Презъ ваканцията ми бѣше дадена отъ Ченкова работа — да агитирамъ въ селото си и по околнитѣ села да привличаме хората, „да разработваме почвата". Устни инструкции ми даде Ченковъ. А въ Кавадарци следъ клетвата ми дадохъ само да прочета устава и правилника на организацията. Идеята на организацията бѣше да се агитира между народа, за да се подигне духътъ му та да се подготви почва за една народна масова революция, за да се добие свобода. Първо време подъ думата свобода разбирахъ абсолютна свобода, каквато царува въ България, Сърбия, Гърция и пр.. Още нищо опредѣлено не се мислѣше, какъ ще се оформи тя, дали ще бжде Македония отдѣлно княжество или не, да ли ще се съедини съ България и пр. Презъ ваканцията изключително работихъ между селянитѣ. Тѣ отначало любопитствуваха и искаха да слушатъ, като имъ се приказва и като имъ се четатъ вестници, но не се решаваха сами да влѣзатъ, бояха се. Като имъ казвахъ, че самостоятелно ще действуваме, отговаряха: „Що можемъ сами ние да направимъ?" Въ черквата държахъ речи, доказвахъ съ примѣри отъ евангелието и въ общи думи и прикри-

то, ужъ че трѣбва да се пострижемъ, да се жертвуваме за вѣрата си, да вършимъ нѣщо и пр., както Исусъ Христосъ се е жертвувалъ. Отдѣлно разправяхъ само на нѣкои хора.

Минахъ за учителъ въ с. Варошъ до Прилепъ. Тамъ станахъ десетникъ. Въ Прилепъ имаше нареденъ градски комитетъ съ ржководително тѣло, съ десетници и пр. Ржководители бѣха тамъ учителитѣ Атанасъ Ивановъ отъ Прилепъ и Йорданъ Попъ-Костандиновъ и попъ Георги и Петре Свѣкляръ. Тѣ всички образуваха ржководителното тѣло. Председателъ на ржководител. тѣло бѣше главниятъ учителъ Калейчевъ отъ Воденъ. Като десетникъ имахъ повѣрени работници, които трѣбваше да ржководя, — да събирамъ отъ тѣхъ членския вносъ, да се доставятъ пари, за да имъ се купи оржжие, и да се възпитаватъ революционно, за да привличатъ нови членове, та да се увеличава десетнишката ми група, — „групата“. Тогавя имаше около 5—6 десетници, сир. 5—6 „групи“. Десетницитѣ помежду си се знаеха, а групитѣ не се знаеха. По два-три десетника се намираха подъ управлението на единъ отъ ржководителитѣ. На тѣхъ се даваха паритѣ срещу разписки и отчетъ всѣка недѣля за състоянието и развиването на групата. Отчетътъ ставаше устно. Имаше вече установенъ шифъръ. Имаше и мрежа, свързана съ другитѣ центрсове и канали за куриерската служба. Идѣха ни по тоя пжтъ вестници отъ България. Това бѣше въ 1897/8 година. Къмъ зимата предъ Божикъ се случи Винишката афера и временно се скжса мрежата та около половина година организацията се намираше въ пѣленъ застой. Повечето ржководители избѣгаха въ България. Отъ Прилепскитѣ остана само Йорданъ Попъ-Костандиновъ. Той нищо не можеше самъ да върши. Чакъ на другата година се върнахъ

пакъ въ селото си и пакъ си продължавахъ старата агитация по селата. Пристѣпихъ вече и да кръщавамъ нѣкои подготвени отъ селската младежъ. Заедно съ подготвени работници отъ селото и града почнахме да кроимъ планъ, какъ да се извърши покушение на Шебединчето. Опитахме се, пресрещнахме го, когато се връщаше отъ чифлика си Кравари. Той бързо замина покрай насъ и нищо не сполучихме. Захванахме да преследваме шпионитѣ. И въ моето село имаше шпионинъ, единъ коджабашия. Следната година 1898/99 учителствувахъ въ града Прилепъ. Организацията се съвзе, подготви се, именно защото Дамянъ Груевъ се премѣсти отъ Солунъ въ Битоля. Той стана ръководителъ тукъ. Той дойде и въ Прилепъ. Съ него се знаехъ отъ Солунъ. Имахме тайно събрание отъ всички десетници и ръководители. Груевъ разясни много тъмни за насъ работи въ организацията, окуражи ни изново, стегна организацията ни.

II.

Даме Груевъ и Тошевъ въ Прилепъ презъ 1892 год. Георги П. Христовъ въ Леринско. Първитѣ организационни начала. Христовъ се връща въ Битоля. Първитѣ чети.

Груевъ първомъ е билъ учителъ въ Прилепъ още преди 1892 година заедно съ Пере Тошевъ, и тамъ се е родила за пръвъ пжтъ идеята за освобождение. Отъ тамъ дожда той въ България, срѣща се тукъ съ Китанчева и др., разширява се у него тая идея. И отъ тамъ се връща въ Битоля, събира се съ Пере Тошевъ и Григоръ Попевъ и презъ ваканцията образуватъ първитѣ комитети въ Прилепъ, Битоля и Ресенъ. Следъ това Груевъ отива въ Солунъ, а П. Тошевъ въ Скопье заедно съ Матова, и вече нататкъ дѣлото бърже се развива.

Работата ни пакъ тръгна по стария редъ. Започнахме да събираме пари за оръжие, но то мъчно можеше да се намъри. Разширяваше се кръгътъ на организацията ни по прилепскитъ села. Ченковъ и Гавазовъ бѣха дошли въ Прилепъ съ цель да се устрои терористическа чета. Тѣ се самоубиха на 24 май въ една къща, предадени на турцитъ отъ единъ шпионинъ. Идещата ваканция прекарахъ въ Прилепъ, и кжде 18 августъ се върнахъ въ селото. Бѣхъ вече препоръчанъ за работникъ въ Леринско и затова бидохъ назначенъ за секретаръ въ Охридското архиерейско намѣстничество, което се намираше въ Леринъ. Владиката Методий бѣше личенъ приятель на Дамянъ Груевъ. Мирското му име беше Методий Щеревъ; бѣше родомъ отъ Зарово, Солунска околия. Азъ безплатно работѣхъ. Минавахъ за секретаръ и същевременно и инспекторъ на училищата въ Леринско. Първата ни работа бѣше да установимъ комитетъ въ града Леринъ, гдето намърихъ вече нѣколко посветени работника: Течо Кировъ, учителъ, родомъ отъ Леринъ, минаваше за ржководителъ; Христо Спировъ, учителъ, и нѣкои граждани. Устрои се комитетъ. При всѣка обиколка по селата агитирахъ и устройвахъ комитети. До края на годината успѣхме да устроимъ организационна мрежа по българскитъ села въ цѣлия Лерински районъ, гдето има до 50-тина села. Въ всѣко село се образуваха каса, ржководително тѣло, архива и куриерска служба. Чети нѣмаше. Отъ паритѣ отъ селскитѣ каси $\frac{1}{3}$ отиваше въ централната каса въ Леринъ, отъ тукъ пакъ $\frac{1}{3}$ отиваше въ окръжната каса. Отъ окръжната се изпращаха пари въ касате на Централния комитетъ. Първъ пжтъ въ Леринско и Костурско се образува презъ лѣтото 1900 год. чета отъ доброволци — 8 души. Първиятъ ѝ войвода бѣше Георги Ивановъ

донимъ Марко. Той бѣше бивши унтерофицеръ въ България, а родомъ бѣше отъ Сѣрско. Въ тая чета влизаха и Коте (сега минава за разбойникъ) и Лечо Настевъ, учителъ; той бѣше морална сила, помощникъ на Марко. Следъ като се устрои първата чета, повѣрихъ работата на интернирания отъ село Бойница (Гевгелийско) Филипъ Георгиевъ, учителъ, и заминахъ за Битоля, кждето бѣхъ повиканъ отъ Дамянъ Груевъ. Тогава интернираха Груева въ родното му село Смилево. Той единъ день преди да тръгне успѣ да ми повѣри своята работа въ Битоля. Азъ сжщевременно станехъ учителъ въ основното училище въ Битоля, препоръчанъ отъ комитета на настоятелството. Владиката Григорий много се опираше, но нѣмаше какво да стори. Карахъ работата заедно съ другаритѣ Аце Доревъ, книжаръ, който бѣше касиеръ, и съветници: Георги Пешковъ, занаятчия — ортомаръ, и Недѣлко Дамяновъ, фурнаджия. Председателъ бѣше Василъ Пасковъ, свършилъ висшето училище въ София, учителъ въ битолската гимназия (родомъ отъ Сѣрско). Наскоро интернираха и Паскова въ родното му мѣсто по поводъ на убийството на попъ Ставре. Предложено му бѣ да даде пари съ разписка „патриотически вносъ“. Освенъ, че отказа да даде, но предаде и момчето на полицията. Подигна се въпросъ, и по тая афера арестуваха Дамянъ Груевъ на 18 августъ 1900 год., а тогава интернираха Паскова и Пешкова. Пешковъ избѣга. Така продължавахме сами една година, и работата сравнително добре вървѣше.

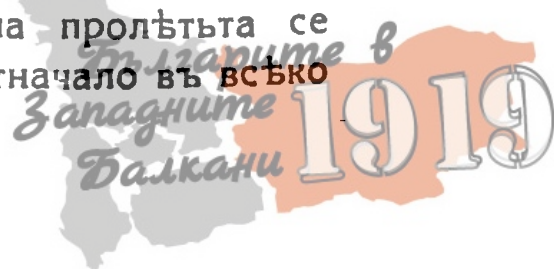
Наново следъ тая афера се организираха групитѣ, попълниха се мѣстата, по-усилено се поднови агитацията и работата се засили до есента. Пешковъ се завърна. Още като бѣхъ въ Леринъ, почна се за всѣко село да се купува оржжие отъ Гърция. Купуваха си

селянитѣ чрезъ известни хора подѣ видѣ на търговия; купуваха си отъ турци-търговци — селяни. Тѣ първомъ продаваха пушкитѣ Гра, заграбени отъ гърцитѣ презъ гърко-турската война, а като си похарчиха тая стока, взеха да си набавятъ за печалба отъ сжщитѣ пушки направо отъ Гърция. Още като бѣхъ въ Битоля, едновременно се събираха пари и се раздаваха пушки на работницитѣ по селата, гдето ги криеха въ нарочно направени скривалища по кжщитѣ си. Когато се завърнахъ въ Битоля, вече имаше чета въ Прилепско на чело съ Мирче войвода, родомъ отъ Прилепъ, и въ Демирхисарско съ войвода Йорданъ Пиперката, родомъ отъ с. Козица, Кичевско. Тѣзи чети се наричаха „хайдушки“ чети, защото бѣха съставени отъ неграмотни хора селяни, несвѣстни да водятъ агитация, ами само обикаляха селата, колкото да окуражаватъ народа и да извършватъ нѣкои покушения надъ зулумджии бегове, кяй и поляци. Презъ зимата тѣзи прилепски две чети се разпуснаха: остана само Пиперката съ единъ другаръ; тѣ като терористи се криеха по селата. Въ Леринско си оставаше Марковата чета. Тя бѣше чета по най-новия типъ, „организаторска чета“, — тя организираше, посвещаваше, вкарваше оржжие и пр.

По сжщия типъ се отдѣли клонъ отъ леринско-костурската чета като самостоятелна чета въ Костурско подѣ войводството на Атанасъ Петровъ (родомъ отъ с. Шестеово, Костурско). Коте пѣкъ се отцепи отъ Марко и поведе на своя глава чета, независимъ отъ организацията.

Това ставаше презъ зимата 1900—1901 година. Презъ пролѣтътъ, понеже се бѣ усилило числото на терористическитѣ групи, образуваха се отъ тѣхъ мѣстни чети. Отъ тия мѣстни чети въ началото на пролѣтътъ се образуваха постояннитѣ горски чети. Отначало въ всѣко

село имаше терористическа група, както и във всеки градъ; по-сетне се преобразуваха във мѣстни чети, а отъ тѣхъ се създадоха горски чети. Това не стана по предварителенъ планъ, а естествено така се разви.

Презъ лѣтото 1901 г. имаше вече горски чети. Устроихме горска чета и във Демирхисарско подъ началството на Никола Петровъ, който минаваше за социалистъ, а бѣше родомъ отъ Велесъ, по занаятъ — дограмаджия. После го поправихме та стана революционеръ като насъ. Социалистъ бѣше станалъ във България. Той първомъ е билъ четникъ съ Дѣлчевъ и после миналъ като работникъ на организацията и бѣше дошелъ във Битоля. Изяви желание да води чета. Сжщо така се устрои крушевската чета съ войвода Велко; охридска чета — на чело съ Горановъ (псевдонимъ, а сжщинското му име бѣше Тале, бояджия отъ Прилепъ). Устрои се и ресенска чета съ войвода Петровъ — отъ Костурско; прилепска чета — съ войвода Марко Лозовъ. Само Битолско остана безъ чета. Тия чети прекарваха по горитѣ и селата и тѣ си останаха все до Илинденското въстание.

Презъ зимата 1901, около 20 ноемврий дойде Дѣлчевъ като ревизоръ, обиколи цѣлия районъ, главно въ центроветѣ, градоветѣ, много съживи организацията съ своитѣ проповѣди.

III.

**Гоце Дѣлчевъ във Битолско. Голѣма предателска афера.
Масови арести. Г. П. Христовъ въ затвора. Сражения
въ Крушевско и Леринско.**

Борбата между върховисти и централисти се следѣше само отъ ржководителитѣ, тя никакъ не се отрази върху организацията във Битолско; населението не знаеше за нея. Дѣлчевъ на дълго и широко ни освѣтли по нея борба. Тогава отъ Дѣлчева разбрахме, че върхо-

виститѣ желаятъ да навлѣзатъ въ вжтрешността, да усилятъ работата за да ускорятъ въстанието. Дѣлчевъ казваше: „тѣ искатъ да взематъ въ свои рѣце организацията и да подигнатъ въстание, когато бѣде моментътъ сгоденъ, който тѣ ще решатъ, понеже тѣ, като по-близки до ржководещигѣ кржгове въ България, по-добре знаели тоза.“ Дѣлчевъ бѣше на мнение, да се допустнатъ да влѣзнатъ, но само при износни условия за организацията, а не както тѣ сж предлагали. Тѣ искали да влѣзнатъ съ свои чети и четници, съ свои свити, съ материяли и пр., а пѣкъ Дѣлчевъ се гласяваше да се допустнатъ да дойдатъ нѣкои отъ тѣхъ, но по отдѣлно, било тайно или съ паспорти, и да работятъ като учители, или пѣкъ като войводи или инструктори въ организационнитѣ чети. И ние всички одобрявахме мнението на Дѣлчева. Ние осещахме нуждата особено отъ военни лица, вещи да обучаватъ четниците, и настоявахме предъ Дѣлчева, както бѣхме и писмено заявили предъ Ц. К., да ни се изпратятъ такива лица за войводи. Ние, като слушахме подиръ това за борба между върховисти и вжтрешнитѣ, не се увличахме въ нея и не спирахме своитѣ приготовления.

Дѣлчевъ си замина кжде 20 януарий отъ Битолския окржгъ за Воденско. Устрои се презъ есеньта чета и въ Битолско съ войвода Стоянъ отъ с. Битуша (Битолско). Прѣкоръ му бѣше „Донски“ (псевдонимъ).

Презъ зимата имахме „афера“ поради предателство. Случайно се запали слама въ с. Егри (Битолско). Сламата се бѣ запалила на едного, непосветенъ, който имаше братъ, посветенъ въ дѣлото. Тѣ били се карали помежду си. Първиятъ, Петре, обвинява брата си и даже го предава на кехаята; случайно билъ тамъ и чаушинътъ съ 13-14 аскери. Петре клеветилъ брата си като лошъ човѣкъ, който си ималъ работа съ комититѣ. Битѣ, братъ

му нищо неизповѣдва; чаушинътъ и кехаята обвиняватъ Петрета, че напразно клеветилъ брата си. Този тогава казалъ да хванатъ селянина Насте та да му удрятъ единъ къотекъ и той всичко ще кажелъ. Така и стана. Насте издаде Иосифа Петковъ (отъ с. Жабени, преселенъ въ Битоля, като куриеръ на четата). Хващатъ го и го обискиратъ, изтезаватъ — и той по редъ изказва работниците въ Битоля и селата Егри, Жабени, Барешени. Последватъ арести. Предаватъ си пушките. Въ Битоля издаденитѣ бидоха арестувани. Тогава и мене арестуваха. Нѣкои пъкъ избѣгаха въ четитѣ. Това бѣ на 19. февруарий 1902 година.

Въ затвора престояхъ заедно съ 35 души граждани и селяни 8 месеца, все въ Битоля, а после бѣхме осждени на смъртъ, азъ и четирима души. Останалитѣ бѣха осждени отъ 101 до 3 години. Иосифъ издаде и леринския куриеръ Кьосе Золе и крушевския куриеръ и преносвачъ на оржжие. Леринскиятъ пъкъ отъ своя страна издава леринскитѣ градски селски работници. Крушевскиятъ Коле Влаше (отъ Крушево) издаде сжщо крушевскитѣ работници. И тамъ последваха всжду арести и пресжди. Аферитѣ се умножиха, а отъ това организацията се усили презъ пролѣтътъ, защото мнозина станаха нелегални и постжпиха въ четитѣ. Тогава пръвъ пжтъ на 25 мартъ се сби и се разби чета въ с. Кадино (Прилепско) подъ началството на войвода Методий Пачевъ (охридчанецъ). Четата му, съставена отъ 7 души, бѣше предадена, обсадена въ една кжща, та всички се самоубиха. Архивата биде заловена и цѣла афера се подига — 100 души прилепчани лежаха въ затворъ, граждани и селяни. Отъ тогава зачестиха срещи на четитѣ съ потеритѣ и афери и арести. Сблъскване имаше въ с. Ракитница: крушевската чета на Велко войвода биде обсадена, Велко и нѣколцина отъ другаритѣ му бидоха убити, дру-

гитѣ избѣгали, а четворица живи заловени и откарани въ затвора. Тогава и Марковата чета първомъ случайно се сблъска съ турцитѣ въ село Търсье (Леринско). Въ сражението паднаха нѣколко турци, а Марковата чета безъ жертви се спаси. После въ с. Пътеле преди да влѣзе Марко въ селото, заговорили се гъркоманитѣ отъ Пътеле и с. Горничево на мюдюрината въ Суровичево да предадатъ Марко и четата му. Научава се за това Марко и отива да накаже гъркоманитѣ и българскитѣ чорбаджии въ Пътеле. Съ 50 души влезна въ селото. Властта била известна за туй (на 6 юлий 1902). Обсаждатъ Марка и четата му, става сражение, и при първитѣ гръмвания опитва се Марко да излѣзе на чело на четата и пада. Тогава четата се връща въ селото, гдето цѣла нощъ се сражаватъ. Презъ нощъта по-голѣма частъ отъ четата сполучва да си пробие пжтъ. Абдураманъ (Дине), Марковъ четникъ отъ с. Пътеле, четири дена се сражава заедно съ нѣколко другари съ турцитѣ и най-сетне се самоуби, а другаритѣ му се предаватъ живи. Тѣ бѣха селяни — Марко бѣше дигналъ „милиция“ отъ селата. Турцитѣ изгориха нѣколко кжщи съ артилерия, убиха и нѣколко невинни жертви — жени и деца.

Останкитѣ отъ Марковата чета бидоха повторно обсадени въ с. Крушоради; убити бѣха началникътъ и повечето отъ другаритѣ, а цѣлото село (махала Юруко) биде изгорено (15 кжщи). Друга случка стана: близу до Битоля въ с. Чорлия се разби битоласката чета, обсадиха я, на излизане я разбиха, и само единъ се спаси. Въ Избища (Ресенско) бѣше обсадена четата; тукъ бѣха дошли други чети за да се срещнатъ съ Давидова, който бѣше дошелъ заедно съ чета („ревизорска чета“). Турцитѣ подушиха и обсадиха ресенската и охридската чета. Давидовъ дойде на помощъ. Стана голѣмо сражение, въ което взеха участие и селянитѣ отъ околнитѣ села

пръвъ случай, когато селянитѣ съ оржие се притичагѣ на помощ на четитѣ. Това бѣше на 18 януарий 1903 год. Турцитѣ отстѣпиха. Паднаха около 15-16 души селяни, а турци много повече. Давидовъ замина въ Охридско.

IV.

Г. П. Христовъ излиза отъ затвора. На Смилевския конгресъ. Борисъ Сарафовъ въ Битолско. Приготовления за въстанието.

Бѣше минало и Кресненското въстание въ 1902 г., дойде амнистия, заговори се за реформи и на 22 февруарий 1903 се освободихъ отъ затвора заедно съ другаритѣ, арестувани по политически престѣпления.

Когато излѣзохъ отъ затвора, намѣрихъ организацията доста напреднала. Ржководителъ презъ туй време е билъ Лозанчевъ, търговецъ (тоавчия — манифактураджия); свършилъ е V гимназиаленъ класъ, стариятъ му занаятъ е фотография, училъ го въ България.

Още въ затвора се научихъ, че въ Солунъ се взело решение да има въстание. Това известие го посрещнахме неодобрително, толкова повече, че не бѣхме питани. Сашо Лозанчевъ е представлявалъ въ Солунския конгресъ Битолския окржгъ. Той не бѣше взималъ мнението на войводитѣ — горскитѣ ржководители както и на легалнитѣ ржководители. Той се е произнесълъ само възъ основа на самото положение, като е считалъ, че е достатъчно подготвено, а отъ друга страна като е мислилъ, че не е възможно това положение да се одържи по-дълго.

Когато излѣзохъ отъ затвора, бѣха захванали приготовленията за въстанието. Бѣха си надошли гурбетчиитѣ, най-много въ Костурско, Ресенско и Битолско. Представителтъ напр. отъ Цариградъ, щомъ се върналъ отъ конгреса, обадилъ на всички посветени работници

да си вървят на вилаета, защото ще има въстание. И азъ волею неволею подкачихъ работата пакъ като легаленъ работникъ въ Битоля. На 23. априлий стана мѣстенъ конгресъ въ село Смилево. Дамянъ Груевъ, пустнатъ тѣй сжщо по амнестия, бѣше си дошелъ нас-коро, — една недѣля предъ конгреса. Нѣколко пжти предъ конгреса отидохъ въ четитѣ по работа и пакъ се върнахъ въ града. На конгреса бѣхме избрани за представители отъ битолското ржководително тѣло. Отъ всѣка околия имаше по единъ легаленъ и по единъ действующъ, горски, — азъ, Лозанчевъ и Георги Пешковъ. Отъ града бѣхме всички легални. На конгреса бѣхме около 30 души. Председателъ на конгреса бѣше Дамянъ Груевъ, който представляваше Центр. комитетъ. Въ частно съвещание съ насъ въ Битоля Дамянъ се изказа несъгласенъ съ взетото въ Солунъ решение за въстание; считаше го прибързано та мжчно му бѣше, ала като виждаше, че е вече всичко приготвено, нѣмаше какво да прави.

Преди конгреса се яви Сарафовъ съ своята чета въ Прилепско. Бѣше докаралъ и два товара динамитъ. Той по редъ обиколи районитѣ въ Прилепско, Битолско, Леринско, Костурско, Преспата, Ресенско и дойде на конгреса въ Смилево. Сарафовъ бѣше опредѣленъ съ съгласието на Дѣлчева да работи въ Малешевско; той потеглилъ тамъ съ чета, но при с. Владимирово има сблъскване съ турцитѣ, гдето даде жертви. Като видѣлъ, че мжчно се работи въ срѣдна Македония, особено въ Малешевско, потеглилъ къмъ Тиквешията, и като е знаялъ, че Битолско е по-добре приготвено, той и безъ това, види се, тръгналъ съ намерение за Битолско, най-сетне презъ Тиквешко дохожда въ Битолския окржгъ. Отъ Ц. К. дойде писмо, съ което ни предупреждаватъ, че той ще дойде и че целта му е да ускори въстанието и да застане на чело на въстанието.

Но ние го разбрахме туй и безъ писмото.

На конгреса Сарафовъ говори повече за боевата частъ на въстанието, за плана на въстанието. Отъ Давидова бѣше изработено нѣщо като планъ. Следъ дълго и широко разискване конгресътъ взема решение да се подигне въстание и то да се води партизански. Имаше и мнение противъ въстанието, съ мотивировка, че слабо сж приготвени районитѣ имъ. Таково мнение изказаха напр. прилепскитѣ делегати и нѣкои отъ битолскитѣ именно горскиятъ началникъ Георги Сугаревъ (род. отъ Битоля) — „най-добриятъ войвода“. После се избра воененъ,—генераленъ щабъ отъ трима: Дамянъ Груевъ, Сарафовъ и Лозанчевъ. Като запасни бѣха: Лазаръ Попъ Трайковъ (отъ Костурско, убитъ сега отъ Коте преди две недѣли) и Петъръ Ацевъ (род. отъ Прилепъ). Избраха се и районни началници за въстанието отъ 3—5 души. Състави се планъ на движението. Отъ въоръженитѣ хора да се образуватъ чети не по-голъми отъ 30—50 души съ войводи назначени отъ районнитѣ началници. Изработи се и единъ правилникъ — дисциплинаренъ уставъ за въстанието. Деньтъ за въстанието се остави да го опредѣли генералниятъ щабъ. Времето за въстание приблизително се опредѣли да бжде не по-рано отъ края на юлий съгласно съ едно писмо отъ Ц. К.

Отъ конгреса до самото въстание трѣбваше времето да се употрѣби за приготвяване оръжие, купуване, изнасяне храни въ горитѣ, пълнене гилзи (имахме машинки), набавяне цѣрове. Турцитѣ не забелѣзваха тия приготовления.

Войводата Цвѣтковъ, районенъ началникъ, загина при с. Могила, когато бѣше дошелъ въ Могила да прибира храни за въстанието.

Преди Смилевския конгресъ, Сарафовъ, като замина презъ Преспанско, Леринъ и др., успѣ да привлече

на своя страна мнозина — трима-четирима отъ горскитѣ войводи, за да има на конгреса вишегласие, като напр. Чакаларовъ (костурски войвода), Папанчевъ (лерински войвода), Кокаревъ (ресенски войвода.).

Следъ конгреса, давайки инструкции, какъ да се подигне въстанието, Сарафовъ успѣ у тия свои хора да прокара своитѣ възгледи, именно да се вдигне партизанско въстание, ала не, както го разбраха на конгреса, сир. сжщинско партизанско безъ явно да се излага на погибель населението, а партизанско въ смисълъ да се дигнатъ явно отъ всѣко село колкото се може повечко хора, а съ това вече само по себе си и цѣлото се обявяваше за въстанало. И така стана въ районитѣ костурски, охридски, ресенски и преспански. Азъ бѣхъ предназначенъ за Демирхисарско, а Папанчевъ за Леринско, но Папанчевъ, предаденъ, падна заедно съ 9-тина души въ с. Баница (Леринско) на 26. май. На негово мѣсто заставахъ азъ, прикомандируванъ отъ щаба, като началникъ въ Леринско, и тамъ подигнахме, съгласно съ решението на конгреса, чисто партизанско въстание — само съ чети отъ въоръжени селяни, а селата на гледъ си останаха мирни. Отъ едно село бѣха излѣзли споредъ голѣмината му отъ 10 до 20 дори до 80 души, напр. отъ с. Екшису. Затова се спазиха и селата, — само петъ бидоха изгорени: Раково, Бухъ, Арменско, Неокази и Любетино.

Въ Леринско подготвявахъ населението за въстание: изнасяше се оръжие, чистѣха се пушки, правѣха се военни упражнениа. Въ тия упражнениа ни изненада окръжното, съ което се известяваше датата на въстанието, която очаквахме да бжде по-късно.

Преди това бѣхъ рапортиралъ на щаба, че районътъ е слабо подготвенъ откъмъ оръжие поради многото афери, та малко да се поотложи самото

иначе да не очакват много нещо отъ тоя районъ. Като се получи окръжното, разпоредихъ се да се разпратятъ изпратенитѣ отъ щаба хектографирани възвания за въстание. Окръжното се получи само три дена предъ въстанието. Толкова бѣше времето кжсо, щото не успѣхме да разпратимъ на всѣкжде възванията. Въмѣсто това изпратихме въ всѣко село по единъ старъ четникъ да имъ съобщи и да ги ржководи въ първитѣ дни на въстанието. Дадоха се наставления на тия стари четници, щото всѣко село, щомъ се провъзгласи въстанието, да извърши каквото може — всичко турско наоколо да се унищожи, сиречь турскитѣ кули, телеграфнитѣ жици; аскерътъ да се нападне, гдето може, и най-сетне въстаницитѣ да се оттеглятъ въ горитѣ.

V.

Борби и турски жестокости презъ време на въстанието. Избититѣ въ с. Арменско. Спиране на въстаническитѣ действия. Г. П. Христовъ презъ Гърция пристига въ Варна.

Споредъ тоя планъ въ всѣко село въстаналитѣ селяни извършиха по нѣщо: турци избиха, воденици разрушиха, кули изгориха. Азъ начело на 200 души отъ с. Екшису нападнахъ станцията — маказитѣ ги разрушихме. Преди това паднаха трима аскери, изкарахме релси отъ желѣзнопжтната линия, телеграфни жици изкжсахме и се оттеглихме въ гората. Още заранѣта на 20 юлий всички, които бѣха слабо въоржжени, ги изпратихъ назадъ въ селото имъ. Останахме около 80 души отъ Екшису. Разпредѣлихъ ги на 4 чети по 20 души съ отдѣлни войводи. На всѣки войвода му опредѣлихъ мѣсто, кжде да се движи и работи, почти за всѣка вечеръ — да напада на мостове, телегр. жици, да унищожаватъ турци на пжтъ, да нападатъ на турски чадъри и да се оттеглятъ пакъ презъ нощѣта въ гората. Сжщото

разпореждане давахъ и на други мѣста. На другия день отидохъ въ другъ центъръ.

На 22. въ мѣстността Плоча, близу до с. Търсье, стана сражение съ аскера отъ Неретъ, Писодеръ и отъ Леринъ. Имаше около 400 души пѣхота, а освенъ това и кавалерия. Въстаницитѣ — до 200 души — бѣхме здраво укрепени въ позиции. Командуваше центровъ войвода, и турцитѣ отстѣпиха следъ осѣмъ часово сражение.

На 1. августъ стана сражение до селото Битоша въ гората. Аскеръ нападнa селската чета (около 15 души). Ние отидохме на помощъ съ 30 души, отвори се сражение още заранѣта. Четата успѣ да се измъкне. Друга сила дойде — до 3000 души, та отстѣпихме въ височинитѣ. Тогава войската ограби с. Битоша и цѣло го изгори; останаха само нѣколко кжци (8), убити бѣха 25 невинни хора, жени и деца. Войската следъ това потегли къмъ с. Раково. Можяхме да задържимъ войската около 3 часа докато селянитѣ успѣха да избѣгатъ. Тогава турцитѣ влѣзнаха въ селото и го изгориха цѣлото. Следъ това веднага узнахме, че друго отдѣление войска напада с. Бухъ. Веднага се стекохме на помощъ, отвори се огънь и можяхме да задържимъ войската заедно съ бухската чета, която броеше до 50 души, отъ пладне до привечеръ. Селянитѣ успѣха да избѣгатъ. Само до 10 души жени, старци и деца бидоха избити, а селото цѣло изгорено, черквата ограбена. На 4 августъ заедно съ костурскитѣ чети се готвѣхме да нападнемъ писодерската кула, която служеше на турцитѣ като пунктъ. Планътъ биде узнатъ и още на сутринѣта бѣхме издадени. Откри се огънь и трая чакъ до вечерѣта. Въстаници бѣхме до 400 души срещу 4000 д. аскеръ и башибозукъ. Турцитѣ се сражаваха съ горски топове, падаха гранати и между насъ, но никой не загина отъ гра-

ната. Въ сражението изгубихме 5 момчета отъ костурската чета. Отъ турцитѣ много паднаха — до 200 души, защото нашитѣ позиции бѣха здрави. Оттеглиха се турцитѣ, защото не можаха да ни извадятъ отъ позициитѣ. Ние обсадихме кулата, като мислѣхме, че е празна, а тѣ се таили вжтре. Щомъ я заобиколихме, тѣ почнаха да стрелятъ, ние започнахме въ щурмъ. Смръкна се и ние се оттеглихме, а тѣ цѣла нощъ гърмѣха. Аскерътъ, щомъ се оттегли отъ сраженнето, отиде въ с. Арменско, което се намира близу до шосето Леринъ—Костуръ, нападна го, изби жителитѣ, които не можаха да избѣгатъ. Тамъ имаше на мѣсто изгорени и убити жени, деца, старци до 120 и 33 ранени (точно сж изброени), 15 жени обезчестени и следъ това убити, една мома, Таса Стойчева, най-хубавата въ селото се намѣри ранена и обезчестена. Презъ сжщата нощъ тя остава ранена, а на другия день пакъ минава аскеръ и пакъ я безчестятъ и тя умира.

Азъ самъ съ четата влѣзохъ на другия день въ селото, гдето прибрахме всичкитѣ трупове. Страшно бѣше. Половината село е гъркоманско, половината екзархийско. Гърцкиятъ владика отъ Леринъ бѣ казалъ на гъркоманския попъ Лазара, да не се повличатъ по комитанджиитѣ, но да си седятъ мждро, и когато дохажда аскеръ, да не бѣгатъ, а напротивъ да излизатъ на среща съ жени и деца, за да го умилостивятъ. Така и сторили. Попъ Лазаръ на чело съ селянитѣ, съ жени, невести, когато аскерътъ, ожесточенъ, слизалъ отъ Бигла (проходътъ), излѣзълъ да го посрещне. Първомъ на него му прерѣзали главата съ шашка, щомъ си отворилъ устата, и почнали наредъ да колятъ, да горятъ: селянитѣ се разбѣгали и затворили; погнали ги и запалили селото. Който излѣзълъ, убивали го още на прага, който не е смѣялъ да излѣзе или се скрилъ.

живъ е изгорѣлъ. Имаше трупове наполовина изгорѣли, имаше и изцѣло изгорѣли. Много жени се спасили съ пари, бѣгайки. Имаше и деца убити. Това го направиха башибозукъ и аскеръ.

Въ сражението хвърляхме бомби. Имаше до 20 манлихерки. Ние бѣхме наредени въ единъ кръгъ. Биеха ни съ артилерия, после на пристѣпъ и пакъ съ артилерия.

Прибрахме всичкитѣ жертви по трапищата и ги погребохме. Раненитѣ ги прибрахме въ манастира, който остана читавъ, защото е вѣнъ отъ село. Училището остана, а здрави кжщи останаха само две. Подиръ двестри недѣли си поизнаправиха колиби, а нѣкои се преселиха въ Леринъ.

Сетне събрахме селянитѣ бухчани, раковчани и арменчани, деца, старци, жени, и ги препратихме въ Битоля да се оплакватъ на консулитѣ. Раковчани и бухчани успѣха да се оплачатъ, арменчани не ги допустнаха. Дойдоха комисии и милосърдни сестри. Настѣпи затишие, което трая до 13 августъ. На тая дата наладнахме влашкото село Невеска заедно съ костурскитѣ чети. Нашитѣ чети се бѣха били до два часа. Вжтре имаше до 50 души аскеръ. Мюдюринътъ съ време избѣга, избѣга и аскерътъ. Избити турци имаше 7 души, а живи уловени 6 души; вжтре се изгори къшлата, а въ телеграфаната всичко се изпочупи. Намѣрихме сума портрети отъ наши ржководители, унищожихме архивата. Единъ день държахме Невеска въ наши ржце. На 14 дойде отъ две страни голѣма сила, около 15,000 души войска — 5000 отъ Леринъ и 10,000 отъ Костурско.

Отстѣпихме въ Върбица. Началници на костурскитѣ чети бѣха Чакаларовъ, Поповъ, Лазаръ Попъ Трайковъ. Съ тѣхъ бѣхме и на Биглата, отъ гдето ни подгони аскерътъ, та пакъ отстѣпихме а и се раздѣлихме, — едни заминаха за Емборската планина, а пакъ други за Ко-

реща (околността на Костуръ.) Ние отидохме презъ Клисурѣ въ Емборската планина. Отъ тогава настѣпи силното преследване. Заловиха всичкитѣ височини, почнаха да обискиратъ горитѣ, нѣкжде и да ги горятъ. Ние постоянно се мѣстѣхме отъ едно мѣсто на друго.

Всичкитѣ въстаници въ цѣлия лерински районъ бѣха 460 души. Въ сѣщото време, когато ние се сражавме въ горната част на района, сѣщевременно ставаха сражения и въ източната част на района, въ Горничевско и Попадия. Тамъ имаше до 260 души, разпредѣлени на малки чети. Гонението — най критическото положение — трая до началото на септемврий. Поради Одринското въстание почнаха войскитѣ да слизатъ отъ височинитѣ и планинитѣ и да се групиратъ въ градоветѣ, а отъ тамъ ги препращаха отъ частъ по желѣзницата кжде Солунъ. Почнахме пакъ по-свободно да се движимъ по планинитѣ, но нищо сериозно не предприемахме.

Кжде половината на септемврий, следъ като се посъвзехме, готвѣхме се наново да подновимъ действията си. Току що бѣхме подкачили съ дърваритѣ турци да унищожаваме, дойде ни разпореждането отъ щаба за прекратяване на действията и разпускане въстаницитѣ.

Презъ време на гонениета доста отъ въстаницитѣ се разколѣбаха и тукъ таме почнаха да се отчайватъ и да предаватъ оржжията си. Не бѣше малко гонение, — изтезаваха селянитѣ, почнаха да подпалватъ селата. Всичкитѣ села ги ограбиха, много невинни работници се намѣриха убити както си работили. Всичко отъ района ми паднаха до 50 души въстаници, а ранени имаше много, но и оздравяваха.

Дойде Сарафовъ и той донесе разпореждането за прекратяване на действията на 27 септемврий. Срещнахме се въ с. Бухъ, въ планината. Тамъ бѣхме издадени отъ единъ влахъ, бившъ ханджия въ Бухъ, и нападнати

отъ аскера. Ношно време ни обсадиха. На заранъта видѣхме, че сме обсадени. Ние бѣхме около 50 души, Сарафовитѣ хора бѣха до 13 души. Още отъ заранъта почнахме да отстѣпваме по едно дере, но ни съгледаха и ни отвориха огънь та се почна сражение, въ което дадохме три жертви и 5—6 души ранени. То бѣ на 28 септемврий. Турцитѣ дадоха 15—16 души убити. Имаше турска войска до 1000 души, кавалерия и башибозукъ. Мъгла се яви, падна и дъждъ. Бѣхме всички заобиколени. Загина тамъ единъ ученикъ отъ гимназията, Костандинъ Георгиевъ, род. отъ Зарово. Следъ това прибрахме сръжиято и разпуснахме четниците освенъ старитѣ четници, „фирари“, които нѣмаше да уцѣлѣятъ отъ турцитѣ, та ги препратихме въ България. Пушкитѣ ги скрихме. Най-накрай азъ обиколихъ съ четници селата, приключихме смѣткитѣ съ „комисиитѣ“ (преди въстанието тѣ се наричаха и „ржководителни тѣла“) и ги оставихме горе-доле доволни, като имъ казахме, че прекратяваме сега за сега действията, като ще чакаме отъ европейцитѣ да издѣйствуватъ реформи. Ако не дадатъ автономия, може пакъ да се дигнемъ.

Върнахме се презъ Гърция. Азъ тръгнахъ на 18 октомврий съ 9 души. Съ мене дойде и Христо Настевъ. Въ Гърция ни арестуваха въ Волосъ. Сполучихъ да избѣгамъ отъ участъка и право дойдохъ въ Атина. Разпитваха ни, що сме и какво сме. Защо сме убивали гърцитѣ? — ни питаха. — Шпиони убивахме, отговорихъ. Отъ Атина съ параходъ стигнахме въ Варна.

СПОМЕНИ
на
АНГЕЛЪ АНДРЕЕВЪ
Преспански войвода.

ПРЕДГОВОРЪ

Споменитѣ на Ангелъ Андреевъ значително допълнятъ сведенията ни за действията на ревизионната чета на Капитанъ Давидовъ до неговата смъртъ и за по-нататъшната ѝ сждба. Освенъ това Андреевъ дава интересни подробности за въстаническата борба въ Преспанско, гдето той е действувалъ по време на въстанието като войвода на една часть отъ въстаналитѣ села, подчиненъ на преспанския районенъ началникъ Кокаревъ. Забележителна е въ тѣзи спомени готовността на българското население и въ тоя далеченъ край, гдето гръцкото влияние е било много силно, та много села сж били гъркомански, каквото е и родното село на Андреевъ, с. Рудари, а сжщо и с. Германъ и др. — да се биятъ за освобождението си отъ турцитѣ, жертвувайки всичко мило и драго.

Л. М.

I.

Биографични данни. Стрелково македонско дружество въ Варна. Влиянието на Б. Сарафовъ. Съ ревизионната чета на Давидовъ Андреевъ минава за Македония. Подробенъ маршрутъ на четата.

21 мартъ 1904 г.

Роденъ съмъ въ с. Рудари (Преспанско) на 23 априлий, 1867 г. Баща ми бѣше дюлгеръ. Училъ съмъ се две години въ грѣцко училище въ с. Германъ, учителъ ми бѣше Миялъ, цинцаринъ отъ Псодери. И сега пиша грѣцки и говоря малко. Кога бѣхъ на 15—16 години, пратиха ме на гурбетъ въ Анадолъ, въ гр. Кънакъ (Пергамска околия). Баща ми бѣше се поминалъ. И той повече е прекарвалъ живота си въ Анадола заедно съ братята си. Въ Анадолъ стояхъ около седмъ години — и само единъ пжтъ следъ три години си ходихъ на вилаетъ. Работихъ заедно съ нашенци, мои роднини, дюлгерлъкъ. На 22 години бѣхъ, кагато се върнахъ и тогава се оженихъ въ селото си Рудари; взехъ жена отъ с. Германъ. Останахъ четири години дома, а братята ми ходѣха гурбетъ. Четирма братя сме. Следъ като се оженихъ братята ми напуснаха Анадола и взеха да отиватъ на Варна, въ България. Следъ четири години и азъ дойдохъ въ Варна — 1892 год. Имахъ вече две момичета; сега сж живи и жена ми е още въ Рудари. Тука около три години работихъ въ Варна, Каварна и Балчикъ. На 1895 година си отидохъ на вилаетъ и седѣхъ тамо 6 месеца, и на Гюргьовденъ пакъ дойдохъ въ Варна. По-малкиятъ ми братъ, Лазаръ Андреевъ, бѣше ходилъ на 1895 год. съ Кръстовата чета, тръгнала за Македония, но вър-

наха четата отъ границата. Тъкмо тогава бѣха убили Стамболова. Тогава отидоха може би 200 души майстори отъ Варна : като казаха за Македония, всички трѣгнаха. И азъ се готвѣхъ да трѣгна, но четата я върнаха. Тогава бѣхме всички членове на македонското дружество въ Варна.

Следъ като се върнахъ отъ вилаетъ, въ Варна стояхъ около 1½ година и пакъ си отидохъ дома съ най-малкия си братъ, гдето останахъ презъ зимата, а на лѣтото пакъ се върнахъ въ Варна и петъ години не си отидохъ. Когато постъпи Сарафовъ въ Комитета, влѣзохъ членъ въ Стрелковото дружество въ Варна, и скоро, следъ като ни учиха два месеца, ме произведоха взводенъ на 2-ра чета 2-ри взводъ. Най-голѣмитѣ командири ни бѣха полковникъ Янковъ (родомъ отъ Костурско) и покойниятъ Саевъ. Тѣ дохождаха и само предаваха команда на Никола Лефтеровъ, който тогава бѣше старши стражаръ въ Варна и който обучаваше 2-рата чета. Учението ставаше въ недѣля и празникъ. Учехме се въ вехтитѣ казарми, които бѣха празни. Бѣхме четири чети по 100 души. Съ голѣмъ ищахъ се учехме. Дружеството бѣше набавило пушки и сабли. Тамъ се учехме на маршировка, прицелка, гимнастика и пѣсни, сжщо като войската. Извадиха ни петъ пжти на стрелба. Учихме се отъ 1 септемврий до Гюргьовденъ. Делникъ два пжти се учехме вечерно време, отъ 8 до 12 часа. Съ пѣсни презъ града минавахме. На парадъ излизяхме въ празници, напр. когато стана панахида за Китанчева и за падналитѣ борци. Имахме си форма — рубашки бѣли и пр.

Разбудихме се първомъ, когато Китанчевъ подѣе въстанието. Сетне Борисъ Сарафовъ тая основа я съживи, та се събудихме съвсемъ. Тома Давидовъ дохожда въ Варна, държа ни речъ, сжщо и Борисъ Сарафовъ. Съ Сарафова не се познавахъ лично, но неговитѣ дѣла ми вдѣхваха

довѣрие. Отъ тогава азъ него го уважавамъ, зная, че отъ него нашето дѣло взе силенъ замахъ, и пакъ отъ него очаквамъ. Щомъ дойде той въ Комитета, даде заповѣдь да се очистятъ шпионитѣ въ Македония. Когато затвориша Сарафова и Стрелковото дружество го разтуриха, азъ си работѣхъ занаята, но сжщевременно и съ голѣма ревностъ взимахъ участие въ македонското дружество, държахъ и сказки и имахъ идеалъ и азъ да отида въ Македония. Единъ таенъ конгресъ имаха нашитѣ — централнитѣ въ София тъкмо тогава, когато върховиститѣ бѣха вече захванали въстанието, сир. когато Янковъ вече бѣше въ Костурско. Тогава нашитѣ — Дѣлчевъ, Сарафовъ, Гьорчо Петровъ, Давидовъ, Ковачевъ и Герджиковъ въ тайно съвѣщание рѣшиха да отидатъ четирма ревизори вжтре, да приготвяватъ населението и да противодействуватъ на върховиститѣ, понеже въстанието, което тѣ дигаха, бѣше безъ време, не бѣше подготвена Македония за въстание. Затова и ние оставахме въстанието за сетне. Тѣ си раздѣлиха Македония така: щѣха да идатъ за ревизори — Дѣлчевъ въ Солунско, Давидовъ въ Битолско, Герджиковъ въ Одринско, Ковачевъ въ Скопско и Кочанско. На Гьорче Петровъ и на Яворовъ не възложиха никаква мисия. Това стана по решение на конгреса, на който бѣше председателъ Станишевъ.

Откакъ бѣ падналъ Сарафовъ азъ въ Варна съ най-голѣма яростъ се борѣхъ съ върховиститѣ. Сме имали работа съ револвери и ками и чупене джамове. Когато чувахъ да говори нѣкой противъ Бориса, умирахъ отъ ядъ и не можехъ да търпя хладнокръвно. Борбата я завършихме най-сетне, както бѣхъ се зарекълъ, — катурнахме варховисткото дружество въ Варна и основахме централистко. Целта бѣше да изберемъ Сарафова за конгреса, но закъснѣхме, а между туй Сарафовъ бѣше избранъ за делегатъ отъ Пловдивъ.

Следъ като се отцепиха отъ конгреса и си образуваха свой конгресъ (въ дълбокъ зимникъ), въ тоя конгресъ тайно се реши и за ревизоритѣ, както казахъ по-горе. Тогава отъ конгреса се върна въ Варна покойниятъ Дечевъ, запасенъ офицеръ, поручикъ. Тогава той се занимаваше съ писане театрални книжки и др. Крепѣше се съ нѣкоя пара отъ Комитета. Той ми донесе писмо отъ Давидова. Въ писмото Давидовъ ми пишеше: „Бжди готовъ, Ангеле, потегли, всичко е готово, гледай да не те разбере никой.“ Дечевъ устно ми разправи за станалото въ София. Азъ веднага потеглихъ за София. Отъ Варна тръгнахъ на 15 августъ, на Голѣма Богородица 1902 год. Тукъ седѣхъ 1½ месеца. Давидовъ си приготвяваше четата. И други чети тогава отидоха. Тогава замина за Одринско и Михаилъ Герджиковъ; Ковачевъ замина за Щипско. Съ Мисъ-Стоновскитѣ пари тогава ние вършехме работа. Тръгнахме съ Давидова на 28 септемврий отъ Кюстендилъ, гдето живѣехме въ къщата на Марко Секулички, човѣкъ, много заслужилъ на организацията. Сарафовъ, насъ ни изпрати и тогава тръгна за странство. Отъ Мисъ-Стоновскитѣ пари се купиха пушки и чрезъ Сърбия. На 1 октомврий минахме границата надъ Кюстендилъ отгоре къмъ Кочанско. Куриеръ ни бѣше Андонъ Кьосето, който и сега е живъ, и Ангелъ Величковъ, когото убиха въ Кочанско на другия день, следъ като заминахме. Ние бѣхме съ Давидова около 50 души. Почти всички бѣха македонци, 5—6 момчета имаше отъ Демирхисарско, а отъ Преспанско бѣхъ само азъ. Отъ тия 50 души 15 души оставихме въ Кочанско съ войвода Симеонъ; половината отъ тѣхъ съ Ангелъ Винички ги избиха на другия день; 6 души проводихме за велешката чета на Никола Дечевъ, родомъ отъ Сливенъ, та останахме 22 д., които образувахме т. нареч. ревизионна чета, която бѣше въоръжена съ манлихерки и само съ

две мартинки. Давидовъ бѣше съ офицерска форма. Ние бѣхме добре облѣчени, въоръжени, съ револвери. Половината пушки ни се дадоха въ Кюстендилъ, а половината ги взехме вжтре въ Македония, като минавахме границата—въ първото село ни дадоха пушки отъ организацията. Отъ после вече по каналъ ни посрещаха вжтрешнитѣ чети. Съ куриери минавахме отъ Кочанско на Радовишко, а отъ тукъ на Тиквешко, минахме Вардара и спахме въ градчето Неготино. Посрещнаха ни 15 души въоръжени момчаги и съ единъ голѣмъ каикъ ни прекараха презъ Вардара. Въ Неготино, гдето имаше 400 души аскеръ, два дена престояхме въ кжщата на мѣстния ржководитель, който бѣше слѣпъ човѣкъ. Въ неговата кжща поседѣхме — тя бѣше на края. Пихме тамъ хубаво вино.

II.

Давидовъ съ четата си въ Битолско на работа. Среца съ войводитѣ Геле и Коте, отцепници отъ Организацията. Давидовъ съ четата си посещава селата по цѣла югозападна Македония.

Отъ Неготино минахме покрай Кавадарци и Прилепско на с. Кръстець. Посрещна ни войвода Толе. Отъ тамъ минахме на Крушовско къмъ с. Горно Дивяци, та на Демирхисарско, гдето ни посрещна Пиперката, а отъ тамъ — на Смилево. Тамъ се спрѣхме. Поседохме нѣколко дена. Отъ битолското началство ни донесоха дрехи, фланели и гуни. По цѣлия пжть, гдето минахме, покръщавахме, окуражавахме. Въ Битолско вече захванахме систематическа агитация. Задачата на ревизионната чета бѣше да провѣримъ, какво е приготвено, да разправимъ недоразумѣнията между четници и войводи, между селяни и войводи. Смѣнявахме войводи, размѣстяхме четници и обучавахме въ военно обучение; пре-

глеждахме смѣтките на войводитѣ: взимаха се бележки за планините, мѣстата, где и какъ може да се скрива храна, брашно и др. Когато отидохме съ Давидова въ Леринско, споменатиятъ Димитъръ Дечевъ, който бѣше съ насъ и още Георги Асѣновъ и братовчедъ му Иванъ Асѣновъ и Петъръ Тиневъ (родомъ отъ Девня — Варненско) бѣха се спречкали съ Давидова, а главно Дечевъ, който много пиеше, но иначе бѣше храбъръ. Тогава Давидовъ съ решение на битолското началство обезоръжи Дечева и тримата му другари, които не искаха да се дѣлятъ отъ него, и по каналъ ги върна въ България. Сетне Сарафовъ ги взема пакъ назадъ освенъ Георги Асѣновъ (желѣзаринъ въ Варна). Следъ това вече взехме на редъ селата въ Леринско. Изходихме по главните села заедно съ районната чета. Войвода на леринската чета бѣше Папанчевъ Георги. Минахме въ Кайлярско; тукъ войвода на четата бѣше Никола Андреевъ. Четитѣ на Папанчевъ и Андреевъ бѣха отъ по 5 души. Отъ Кайлярско, понеже не можехме да минемъ направо въ Костурско при Чакаларозъ, защото имаше много аскеръ, върнахме се назадъ, — на Екшису-Баница-Пополжани, гдето оставихме двамата мѣстни войводи, Папанчева и Андреева, и стигнахме на самъ Йордановденъ въ с. Арменско. Изгубихме много време по битолското поле, ходейки по селата. Битолската чета се водѣше отъ Георги Сугаревъ и Цвѣтковъ. Тамъ около единъ месецъ ходихме по селата.

Въ с. Арменско срещнахме Геле войвода, другаръ на Коте (клонъ Котевъ): той държеше селата Арменско Търсье, Кономлади, Статица — тия 5—6 села бѣха негово районче. И жена си водѣше съ себе си. Той бѣше отъ Кономлади. Бѣше отцепникъ отъ организацията като Коте. Геле се боеше, да не го убиемъ, та следъ много заобиколки ни прие. Най-сетне влѣзохме въ селото за

24 часа. Геле бѣше отцепникъ, — другъ духъ имаше, симпатизираше съ върховиститѣ, а въ сжщность бѣше плячкаджия. Отъ Арменско съ куриери арменчани потеглихме до с. Желево. Геле не ни изпроводи съ четата, както бѣше редъ. Давидовъ предобъръ бѣше: „Оставете ги, казваше, тия ще се поправятъ, не ги закачайте.“ Сетне, когато мина Сарафовъ, Геле биде убитъ, осжденъ отъ организацията. Въ Желево бѣше Коте. И той, предупреденъ отъ Геле, се боеше да ни приеме, докато не се увѣриха мои познати отъ селото, та ни приеха. Влѣзохме въ селото. Яви се предъ насъ и Коте. Той пъкъ се оплакваше отъ централиститѣ, оплакваше се отъ Сарафова и Чакаларова. Давидовъ и за него каза, че ще се поправи. За върховиститѣ тогава никой тамъ нѣмаше понятие, и само Коте съ тѣхното име лъжеше селянитѣ и имъ даваше надежда. Ние казвахме, че никакви върховисти не знаемъ, а гледаме народътъ да се пригответи за борба, да си набави хлѣбъ, гуна, патрони и пушки. Съ Коте се помирихме; Давидовъ се показва спрямо Коте добъръ и мекъ, много се хареса на Коте, та още го споменава.

Коте ни изпрати отъ Желево и се прехвърлихме въ Рудари, — въ нашето село, гдето и азъ, следъ петъ години се видѣхъ съ жена си, майка си и съ най-стария си братъ, Коте Андреевъ, който бѣше селски ржководителъ на организацията. Въ нашата кжща бѣше Давидовъ на гости. Като ме видѣха домашнитѣ, взеха да плачатъ. Два дена седѣхме и случайно дойде аскеръ, който бѣше ходилъ да дири комити. Юзбашията съ 60 души отъ селото Пъпли (турско село) попита нашия кметъ Ничо Гелевъ, има ли комити въ селото. За да се увѣри, че нѣма, накара го да целуне кърста и сетне да го стжпчи. Кметътъ и това направи, — аскерътъ си замина, а ние седимъ скрити у дома.

Отъ тукъ на другия денъ вечерята право отидохме въ Любойно. И тамо внезапно се яви аскеръ отъ 80 души отъ Наколецъ. Обискира само една къща, отъ която имаше едно момче излѣзло комита. Накараха и тукъ кмета да целуне две накърстъ сложени клечки (кръстъ), но и тукъ мина безъ афера. Отъ Любойно отидохме въ Подмочани. Тукъ се срещнахме съ Пенчо, другаря на войводата Славейко Арсовъ. И отъ тамъ тръгнахме — до Болно. Отъ Болно — на Леорека и пр. Вече отъ Болно ходѣхме заедно съ Арсова. По-нататкъ Арсовъ ви е разправялъ.

Отъ Ресенско минахме на Смилево. Отъ Смилево пакъ взехме полето та въ Цапари. Срещнахме се съ битолскитѣ чети, пакъ съ Сугаревъ. После отидохме пакъ въ Демирхисарско заедно съ Пиперката, че сетне въ Кичевско. Ходихме тукъ по селата и отъ Подвисъ минахме въ Поречъето, — въ с. Козичино. Тукъ намѣрихме за първъ пѣтъ нѣколцина сърбомани въ Македония. Бѣхме влѣзли въ селото, около 100 души, — бѣше и Пиперката съ насъ и други. Да се случи, че тъкмо въ това време докараха двама суварии единъ сръбски попъ и изгониха българския попъ, който бѣше попъ и на селото Дупяни.

Отъ тамъ се върнахме назадъ — въ Демирхисарско та въ Охридско, гдето загина Давидовъ. Тукъ ходихме съ войводитѣ Тасе и Дѣянъ. Давидовъ падна убитъ отъ единъ арнаутинъ по име Даутъ-кехая.

III.

Движението на ревизионната чета следъ смъртта на Давидова. Следъ Смилевския конгресъ Андреевъ назначенъ за войвода на 15 села въ Преспанско, а Кокаревъ назначенъ за началникъ на Долна Пресва. Вжоръжението по селата.

Следъ убийството на Давидова бѣха събрани женитѣ отъ селата и до 200 души въстаници, укрепени на позиции надъ с. Слатина въ „Градище“. Дохажда аскеръ до 60 души, но като видѣ, че не може нищо да стори, върна се, и дойде известие, всѣки да се върне въ селото си. Тогава ревизионната чета подъ водителството на секретаря Настевъ се върна въ село Смилево. Въ Смилево ни намѣри Стойковъ Димитъръ, поручикъ, братучедъ на Б. Сарафова, който бѣше проведенъ да замѣни Давидова. Тамъ се намираше Цвѣтковъ, учителтъ, който сетне загина при с. Могила. Отъ Смилево следъ два дена подъ водителството на Стойковъ Димитъръ ревизионната чета пакъ се върна въ Охридско, за да досвърши ревизията; четата мина презъ Демирхисарско. Въ района на Никола Митревъ между Злести и Лешани, преди да стигне четата въ района на Митревъ, единъ аскеръ ни настигна. Четата хвана позиция на баира, но аскерътъ отмина безъ да нападне. Отъ тамъ четата отиде въ Скребатно и Опеница, района на Митревъ, и сетне на Велгоци — тъкмо на втория денъ на Великденъ. Бъ Велгоци аскерътъ отъ Охридъ ни усѣти и ние избѣгахме надъ селото въ планината и сетне назадъ на Скребатно. Тъкмо тогава единъ аскеръ минаваше да гони Сарафова, който се е намиралъ тогава въ Германъ. Ние се оттеглихме, мислейки че за насъ иде, въ една урва, гдето гладни престояхме цѣлъ денъ, и отъ тамъ пакъ назадъ на Брѣжани и сетне въ Кичевско прѣко Кара-Орманъ. Дойдохме до с. Поповецъ и Йованчища, близко до Галичникъ (Дебърско). Тамъ ни придружаваше Наке войвода.

Тогава дойде известие, че има конгресъ въ Смилево. Тръгнахме съ четата назадъ. Въ с. Вирово ни оставиха войводитѣ Наке, Стойковъ и Настевъ, а ние останавихме само четници. На другия денъ се завърнаха войводитѣ, казаха, че конграсътъ се свършилъ, че било решено какво е решено, и донесоха писмо, че съмъ назначенъ войвода за Преспанско, въ родното ми мѣсто. Бѣха изпратили двама куриери, за да ме взематъ въ Смилево. Тукъ заварихъ Сарафова и Груева, съ които се разговорихъ за всичко. Дадохъ ми още манлихерови патрони за моята пушка, дадохъ ми една чанта. Следъ 2-3 дена съ нѣколко другари заминахъ за Преспата. Кокаревъ бѣше опредѣленъ въ сжщия конгресъ за началникъ на Долна Преспа — отъ Подмочани до Любойно и Германъ. Азъ него трѣбваше да признавамъ за началникъ, смѣткитѣ на него предавахъ, а пѣкъ той на щаба.

Пенчо бѣше войвода и неговъ помощникъ отъ Дупени до Подмочани; азъ пѣкъ бѣхъ войвода на втория районъ на Кокаревъ. Моитѣ села бѣха 15: Германъ, Рѣби, Медово, Стърково, Рудари, Опаа, Пѣпли (турско, но и 20 кжщи рѣсяни), Оровникъ, Лѣкъ, Дреново, Бѣковикъ Бѣсвиня, Търново (презъ езерото), Граждено, Хорово, Нивици, Дробитища (5-6 кжщи) и Ахилъ.

Като стигнахъ въ с. Браичино, тамъ се срещнахъ съ Кокарева. Той тръгна съ мене и посетихме всички мои села, за да ме препоръча за войвода. Държахме сказки и пр. Вече имаше оржжие по селата. Преди мене Коте е дохаждалъ сегизъ-тогизъ въ тия села и бѣше имъ натрапилъ пушки. Ималъ и интересъ, — купувалъ ги по една лира, а имъ ги продавалъ по две. Арсовъ бѣше слѣзълъ до Любойно и до Германъ само единъ пжтъ. Духъ за въстание у народа още нѣмаше. За организацията бѣха чували, ала слабо и неясно. Трѣбваше изново и много да се работи, за да се подготви за въст-

тание. Коте бѣше два-три пѣти каненъ да дойде на конгреса въ Смилево, но не отиде, не искалъ да се покори на „централиститѣ“ въ София. За това Коте бѣше осъденъ на конгреса. Той не знаеше, кога ще стане въстанието. Той гледаше да купи нѣщо отъ насъ, но ние отъ него криехме. Когато азъ съ Кокарева първомъ минахъ по селата, имаше до 300 пушки, а сетне се прикупиха още 100-тина пушки та преди въстанието имаше въ Германъ 100 пушки, въ Рудари 32, въ Стърково 12, Медово 15, Рѣби 20, Опаа 2, Оровникъ 10, Лѣкъ 30, Дреново 6, Буковикъ 15, Бесвиня 45, Търново 14, Граждено 35, Хорово 26, Нивици 55, Дробитища 42, Ахилъ 9, — всичко около 420 пушки.

Пушкитѣ бѣха повече грѣцки и турски мартинки. Имаше малко патрони, но като ги стегнахме, най-последо въстанието успѣхме да натѣкчимъ сръдно до 55 патрона на пушка.

Когато Кокаревъ си отиде назадъ, азъ втори пѣтъ обиколихъ селата си, — за обучение, за патрони, гуни, торби и пушки, гдето нѣмаше. Въ черквитѣ ношно време или въ нѣкоя голѣма кѣща ги събирахъ, после ги покрѣщавахме тамъ всички. Най-последо преди въстанието събрахме и малко пари: отъ Германъ 30 лири, 20 лири отъ Рудари, 3 лири отъ Стърково, 3 отъ Медово, 5 отъ Нивици, $4\frac{1}{2}$ отъ Граждено и 5 бѣли меджидий отъ Оровникъ за помощъ за затворенитѣ отъ село Буковикъ въ Битоля. Тия бѣха паритѣ, които събрахъ и предадохъ на Какарева и Пенчо. Какаревъ ми даде 10 напалеона да харча за четата. Другитѣ пари останаха у него, и когато ги убиха на 16 августъ съ Пенча заедно, взеха ги турцитѣ.

IV.

Първите действия след провъзгласяването на въстанието. Нападение на Наколецъ и други турски села. Чести сблъсквания съ аскера, първите човъшки жертви.

Моята чета до въстанието състоеше отъ 8 души: Петъръ Христовъ отъ с. Германъ; Вангелъ Христовъ отъ с. Бесвиня; Василъ Крапчето — отъ с. Крапи; Даме Смиловче — отъ с. Смилево; Пандо Наумъ Башовъ — отъ гр. Ресенъ; Наке Миовъ — отъ с. Нивици; Наумъ Геровски — отъ с. Германъ и азъ. Като наближи време за въстанието, получихме писмо отъ щаба, — отъ Бориса и Груева, съ което се съобщи за въстанието. Получи се една недѣля преди въстанието въ Любоинската планина, въ мѣстността Водици, гдето бѣхме заедно съ Кокарева. Като дойдоха писмата, решихме, какъ да се разпредѣлимъ и какъ да нападаме въ въстанието. Всѣки четникъ се изпроводи за ржководителъ на селскитѣ чети като селски войвода. Въ писмото се казваше да се групиратъ силитѣ въ нѣколко чети, и първата вечеръ, гдето има аскеръ, да се нападне, и турчинъ, гдето се намѣри на пжтъ, да се убие. Поляцитѣ по селата да се избиятъ.

Решихме азъ първата вечеръ съ 200 души да нападна Пъпли, гдето имаше 150 души аскеръ и башибозукъ, а Кокаревъ да нападне Наколецъ, гдето имаше 200 д. аскеръ. Плана азъ си скроихъ. Като си отидохъ въ с. Рудари, разпръснахъ четниците по всичкитѣ села, останахъ съ Пандели Наумъ Башовъ. На 18 юлий повикахъ отъ с. Пъпли Георги Чолаковъ (чолакъ, мой братовчедъ) за да скроимъ плана, какъ да се нападне Пъпли. Въ това време Вангела отъ с. Бесвиня го пратихъ въ Бесвиня, а Дамета отъ Смилево го пратихъ въ Лѣкъ, Оровникъ и Буковикъ да дигнатъ селянитѣ и на 20 вечеръта заедно съ мене да нападнемъ Пъпли. Зна-

кътъ бѣше една запалена свещъ да издигнатъ на рида. Първомъ да се запали селото и после да пукне пушка. За жалостъ Коте, преди да дойде Вангелъ въ Бесвиня, билъ тамо и разбралъ, че ще дигаме въстание та дигналъ гурултия, като казалъ на селянитѣ, да не отиватъ на мене на помощъ, ами да отидѣли нему на помощъ. Така той попрѣчи, че отъ селото Бесвиня, Оровникъ, Лѣкъ, Буковикъ и Дреново спрѣ хората; 60 души щѣха отъ тамъ да дойдатъ, — не дойдоха, и ми се побърка планътъ та не можахъ да запаля Пѣпли. Тая вечеръ седѣхме така безъ работа; и азъ се отчаяхъ, като чувахме пушкитѣ откъде Наколецъ. Кокаревъ бѣше го заградилъ. По пладне на 21 получи се писмо отъ Кокарева, да му ида на помощъ, за да се свърши съ Наколецъ. Когато пристигнахъ до Наколецъ, половина часъ преди това Кокаревъ бѣше отстѣпилъ. Това попрѣчи да се изгори Наколецъ. Нападнали го нощно време. Кокаревъ бѣше изгубилъ 5 души селяни убити въ сражението. Следъ това се върнахъ въ района си.

Като се върнахме, приближавахме до селото Германъ, спрѣхме четата. Разправихъ на четата, че утре вечерята ще се напада Пѣпли. Моитѣ пѣкъ другари — Петъръ, Наумъ и Дине, бѣха на мнение първо да се нападнатъ селата Шаовци (турско село, 30 кжци) и Бостанджиовци (турско село съ 20-30 к.). Азъ пакъ настоявахъ за Пѣпли, като по-голѣмо село и защото имаше войски въ него. Съгласихме се. На вечерята другия день другаритѣ въпрѣки туй обявиха ми, че решили да нападнатъ Шаовци, и азъ трѣбваше да склоня, като турихъ 20—30 души да пазятъ откъмъ Пѣпли, за да не ни нападнатъ въ гърбъ. Отидохъ на Шаовци. Заварихъ нашитѣ хора, че заобиколили селото, но не знаятъ още, какъ да го нападнатъ. Азъ захванахъ огънь, и тѣ подкачиха; то бѣше на 22 вечерята. Откъмъ лѣвата страна

тия не можах да запалят селото, и едно време ги виждам тръгнали да отстъпват, минават покрай мене, ужъ защото се съмвало, та щѣли на другата вечер да продължат. Азъ се разсърдихъ, че вършатъ на своя глава глупости, и имъ казахъ, че си отивамъ за своето село, та да ги видя, какво ще правятъ тѣ. Тръгнахъ, но имъ писахъ едно писмо, съ което имъ казахъ, че ако не поправятъ грѣшката си и ако не нападнатъ веднага, макаръ и денемъ, с. Шаовци, да си взематъ отровачка да се отровятъ. Писмото подѣйствува и тѣ на срѣдъ пладне подпалиха селото, заградиха го, съ залпове, и го подпалиха. Турцитѣ, сбрали се въ две здрави кжци, се защищаваха. Цѣлъ день се биха. Азъ пазѣхъ откъмъ Пъпли. Вечеръта турцитѣ успѣли съ все челядь да избѣгатъ въ. с. Бостанджиовци, гдето се сбрали пакъ въ 2—3 кжци. С. Шаовци го изгориха. Загинали въ пламъцитѣ 3—4 д., изгорѣли 17 кжци; Следъ това заградиха с. Бостанджиовци на утрото, и нашитѣ на юрушъ навлѣзоха да го запалятъ, при което паднаха наши 4 души. Следъ това селянитѣ дотърчаха при мене да ме питатъ, какво да правятъ, какъ да постѣпятъ. Азъ имъ казахъ да се отстранятъ на далечъ и отъ тамъ да ги държимъ заградени, докато се предадатъ. Подиръ това други куриери ме молятъ, азъ да отида — и азъ съ 30 души отивамъ. Азъ ги отдалечихъ на позиции. На другия день турски аскеръ взема турското население и всички отиватъ въ Пъпли. Нашитѣ се държаха, Коте ми писа тогава, че било згодно сега да нападнемъ Пъпли, та и той билъ готовъ да ми дойде на помощъ, защото отъ неговия районъ аскерътъ се дигналъ. Между туй Бостанджиовци нашитѣ го изгориха, следъ като останало праздно. Азъ решихъ да прибѣгна къмъ помощта на Коте, защото разполагахъ само съ 60 свободни хора, другитѣ, 150, трѣбваше да ни пазятъ мѣстността Горица,

за да не ни нападнатъ откъмъ Накулецъ. Писахъ на Котета да дойде, че го чакамъ на драго сърце. И Коте, като знаеше, че ще има плячка въ Пъпли, склони, сбра 100 души отъ своя районъ и той пристигна на 27 вечеръта, така че той отъ едната страна — азъ отъ другата нападнахме и заградихме селото. Турцитъ се изплашиха, макаръ че имаше въ селото 60 души аскеръ и башибозуци. Българитъ отъ селото свободно излѣзоха и дойдоха въ моето село Рудари, което е на 'близу. Коте предложи на турцитъ да се предадатъ. Рустемъ ага, селскиятъ чорбаджия, който заповѣдваше и на войската, отговори, че на християнинъ теслимъ не се чини. Тогава ние съ гърмогласно ура, залпове и съ гасъ почнахме да горимъ кжщитъ на редъ. Турцитъ се сбраха въ 10 кжщи, а празнитъ кжщи ние ги горимъ. Така трая нощъта и утрения день. Азъ взехъ коня на Рустема, а Коте взе коня на папуджията Сюлейманъ ефенди. Паднаха двама наши и двама бѣха ранени. Отъ турцитъ паднаха 12 души. Държахме селото 12 дена. Коте стоя съ насъ седъмъ дена и на осмия день се измъкна, като сбра съ себе си до 1050 овци и до 600 глави говеда — волове. Селото бѣше едвамъ на половината изгорено. Като ни напустина Коте съ 80-души, случайно бѣше дошелъ Пенчо войвода съ 10-тина души, за да види, що правимъ. Котета пакъ случайно пресрещна войска въ с. Стърково, която идѣла на помощъ на Пъпли. Пенчо се дрѣпна въ гората заедно съ населението отъ Рудари, азъ тръгнахъ съ 30 души да помогна на Коте въ с. Стърково. Тъкмо Коте бѣше заобиколенъ. Ние нападнахме съ сила и турцитъ се принудиха да отстѣпятъ. Наши паднаха трима и четирма ранени, а турци имаше 11 души убити. Това бѣше на 6 августъ. Заровихме мъртвитъ. Коте остана при Щърково, а азъ се върнахъ при момчетата въ Пъпли, които стояха на пушитъ. Коте се вър-

на на пусията при с. Пъпли, спа нощъта и на утринъта, безъ да ми се обади, си отиде. Той се бѣше разсърдилъ, защо гѣрманскитѣ чети, които тръгнаха да го посрещнатъ до Щърково, не оставили караули, за да му обадятъ, че турска войска иде. Коте бѣше въ сжщность тръгналъ презъ Щърково за Германъ, ужъ да се разходи и да поиска патрони. Като останахъ самъ, дрѣпнахъ позициитѣ малко по-надалечъ. Бѣхъ самъ съ 60 души и при все туй още 4 дена държахме селото заградено. На 12-тия день пристигна аскеръ до 800 души, и азъ отстѣпихъ, а войската влѣзе вжтре. Задигнаха турското население и дигнаха, каквото можахъ, и пренесоха жителитѣ въ с. Наколецъ. Когато тия отминаха, повърнахъ се вечеръта съ четата въ Пъпли и го довършихъ — изгорихъ всички кжщи. Това бѣше къмъ 10. августъ. Следъ това се оттеглихме въ гората.

V.

Военнитѣ действия се засилватъ. Турцитѣ изгарятъ с. Любойно. Голѣми сражения при селата Рудари и Германъ и при Бигала. Чакаларовъ и Кляшевъ въ Преспанско.

Въстанието оттаткъ езерото.

Опасность имаше отъ Наколецъ. На другия день дойде въ Рудари и Кокаревъ съ четата. Дойде на вечеръта единъ аскеръ, който бѣ посрещнатъ отъ една чета отъ Ахилъ и Нивици; и ние му излѣзохме насреща като идѣше откъде селото Перово; хванахме позиция при Щърково. Аскерътъ, като видѣ нашето знаме и позициитѣ, замина си безъ да ни нападне. Германскитѣ чети трѣбваше, споредъ плана, да го посрещнатъ, но тѣ не сториха това и аскерътъ си замина свободно въ Наколецъ. Чухме, че другъ аскеръ идѣлъ откъмъ Леринско, та ние взехме позиция надъ селото Рудари, горе на мѣстността Бигала. Бояхме се, че ще изгорятъ

селото ни. Цѣлата нощъ ние се държахме — дори и безъ гуни. Указа се, че тоя аскеръ се върналъ. Кокаревъ отиде да пази Германъ още вечеръта, а като разбралъ, че нѣма аскеръ, спалъ си спокойно въ селото. Върнахъ се на другия денъ въ селото. Вечеръта дойде писмо отъ Кокарева, че аскерътъ отъ Наколецъ нападналъ Любойно. Скоро помощъ, че Любойно го запалили! Кокаревъ и германскитѣ мои чети отидоха по-скоро отъ мене. Това бѣше на 14 августъ. Азъ пристигнахъ съ 100 души на пладне. Пристигнали бѣха заедно съ Кокарева и битолската чета съ войвода Иованъ Кафеджията, която бѣше се дрѣпнала отъ Битолско въ Германъ — той бѣше раковски войвода (отъ с. Раково). Тѣ съ Кокарева бѣха 200, и азъ съ 100 — та до 300 души. Четата отъ Любойно бѣше отстѣпила и турцитѣ бѣха запалили Любойно. Кокаревъ и Иованъ, като видѣли, че аскерътъ навлѣзълъ въ селото и го гори, безъ да грѣмнатъ пушка взели да се връщатъ дори и назадъ. И азъ срещнахъ моитѣ германски чети съ знамето да се връщатъ. Върнахъ се и азъ. Любойно и Бройчино бѣха изгорени. Скарахъ се съ Кокарева защо отстѣпили малодушно. Бѣхъ готовъ да стрелямъ въ своитѣ четници отъ Германъ, за да ги върна, но като разбрахъ, че началницитѣ така се разпоредили, нѣмаше какво да се прави. Тъкмо що се върнахъ въ Рудари, и Етемъ-паша съ 3000 души бѣше пристигналъ и бѣше вече завзелъ височинитѣ надъ нашето село. Но той не нападна, селата не ги запали, защото бѣше му дошелъ ферманъ да не прави това.

Между туй аскеръ на два пжти нападна селото Германъ и двата пжти биде отблѣснатъ отъ четитѣ — на 18 и 21 августъ. Имаше силно сражение, но понеже нашитѣ пусии бѣха здрави, турцитѣ се оттеглиха. Етемъ паша даде заповѣдъ селянитѣ да се прибератъ въ се-

лата си, като обяви, че нѣма да ги горятъ селата вече, а ще гонятъ само лошитѣ людѣе.

Кокаревъ следъ изгарянето на Любойно се върна да си прибере четитѣ. На заминаванетоъ въ Дупенската планина турцитѣ го убиха заедно съ Пейча — на 16 августъ чини ми се.

Етемъ паша замина, и пакъ се завърна съ 6000 д., завзе сжщитѣ мѣста и нападна германската и битолската чета, които бѣха се спотайвали между Рудари и Германъ въ мѣстността Стърковска стена. Тѣ вмѣсто да дойдатъ кжде мене, ржководителитѣ имъ Наумъ и Дине останали тамъ да спятъ. На утрото аскерътъ ги напада. Стана голѣмо сражение, въ което паднаха 45 души отъ битолската чета и 16 души германци. Избѣгалитѣ отъ битолската чета надъ селото ни Рудари, въ мѣстността Бигала, турцитѣ на 28 августъ пакъ ги удариха и тамъ паднаха най-много—тамъ падна и войводата имъ Иованъ. Следъ това въ Германъ женитѣ се бѣха сбрали; турцитѣ искаха да ги избиятъ, но пристигна Германскиятъ бегъ та ги спрѣ, да не колятъ. Следъ 3-4 дена, когато се махна аекерътъ, азъ отидохъ съ четата, забрахъ селяни та заровихъ нашитѣ убити. На Бигала азъ заровихъ до 24 души отъ битолската чета. Следъ това вече германската и битолската чета се прѣснаха.

Като се прѣсна битолската чета на Бигала, турцитѣ тогава си послужиха съ артилерия въ това сражение. Следъ това турцитѣ заградиха езерето и съ топове стреляха върху острова Ахилъ — селцето, но нищо не можаха да сторятъ, избѣгалиятъ народъ бѣше се скрилъ по трѣската — низъ краищата на езерото. На другия день отидоха турцитѣ въ с. Нивици и тамъ избиха 18 души мжже, жени и деца.

Чакаларовъ дойде въ Германъ, когато на 21 августъ аскерътъ бѣше отблѣснатъ отъ насъ при Цървена стена

и още траеше нашето царство. Чакаларовъ се чудѣше, какъ се е упазила нашата Преспа, докато въ неговия районъ — Костурско, селата бѣха вече изгорени и той се бѣше оттеглилъ кжде насъ поради турския аскеръ. Чакаларовъ бѣше се спрѣлъ надъ селото Рудари на планината Мочарѣта съ 800 души костурци. Като остави своитѣ хора, слѣзе съ Кляшева и още съ 5-6 души въ селото Германъ на пладне, когато тъкмо сражението бѣше свършено, та можахме да го посрещнемъ съ урѣ и съ знамената; четитѣ маршируваха предъ него.

Петъ-шестъ дена преди въстанието проводихъ 4 души четници да агитиратъ и да ръководятъ въстанието въ селата отгаткъ езерото: Нивици, Граждани, Орово и Дреново, понеже знаехме, че не ще можемъ леко да се сношаваме съ тѣхъ. Въ случай на нужда тѣ можеха да се прикриватъ на островъ Ахилъ. Имаше до 100 пушки въ тия села. Три дена преди въстанието ги предадоха селяни, — каикчиитѣ отъ Нивици, които ги бѣха прехвърлили презъ езерото. Аскерътъ ги загради въ пещеритѣ въ Нивичкото езеро, гдето се крили, и убили двамина: Динета отъ Нивици, единъ отъ най-добритѣ работници отъ четата на Кокарева, и Кръстина отъ Нивици, мой четникъ. Наке Иловъ (пакъ отъ Нивици) остана живъ, и четвъртиятъ се бѣше спасилъ. Понеже предназначениятъ за войвода Дине падна, въ тия села въстанието излѣзе несполучливо. Азъ, разсърденъ, не имъ проводихъ другъ четникъ и тѣ се принудиха да поискатъ четникъ отъ Коте; този имъ даде единъ свой четникъ, Георги отъ с. Стърково. При все това въстанието въ тия села бѣше съвсемъ слабо, — крепѣха се нѣколко дена, не можаха да записатъ пжтя презъ езерето, — пжтя отъ Перово, отъ гдето идеше войската противъ насъ откжде Албания.

Пратихъ на островъ Ахилъ трима свои четници: Димитъръ Кръстовъ, Андрея Спиривъ и Трайко Сотировъ, да спиратъ заедно съ 10-тината въстаници отъ Ахилъ пжтя отъ Перово. Тия успѣха да изгорятъ кулата въ Перово, следъ като избѣгали 5-6 жандари отъ нея.

Въ началото на въстанието мина една тълпа отъ 600—700 души башибозукъ презъ с. Граждане, което го и нападнаха. Селянитѣ се уплашиха. Попътъ съ 5—6 души селяни отишълъ да се моли, да ги пощадятъ, като се обещаваха да бждатъ покорни. За жалостъ всички бидоха избити отъ турцитѣ, които ги знаеха, че сж едни отъ най-замѣсенитѣ въ дѣлото хора. Това послужи за примѣръ на другитѣ, да не се предаватъ, а да се биятъ мжжки.

На 18 и 21 августъ се бихме съ турскитѣ войски при с. Германъ и то сериозно на 21 августъ, та турцитѣ се оттеглиха и ние тържествено посрещаме Чакаларова въ Германъ, както се каза по-горе. Чакаларовъ държа речъ на четитѣ и селянитѣ — насърдчаваше, сжщо и Кляшевъ говори и най-сетне и азъ говорихъ. Сжщиятъ дѣнь Чакаларовъ си отиде къмъ своята чета на Мочарьта. Изпратихме му тамъ до 800 оки хлѣбъ и вечерьта пакъ толкова; сжщо цървули и др. и 80 овни. Мислѣхъ, че заедно съ Чакаларовитѣ хора, като бѣхме до 1000 души, ще можемъ да нападнемъ Наколецъ. Азъ се бѣхъ разпоредилъ да пекатъ хлѣбъ по селата и да приготвятъ коне, за да пратимъ на Чакаларова пакъ хлѣбъ, когато дойде писмо отъ него на другия дѣнь, на 22, че той трѣбало веднага да замине назадъ въ Костурско. И хлѣбътъ ние си го изѣдохме.

Когато турцитѣ на 21 бѣха принудени да се оттеглятъ (тѣ бѣха около 500—600 д. аскеръ и башибозукъ отъ Пъпли, Наколецъ и др.), минавайки на върщане презъ горитѣ бѣха избили нѣколко жени, дупенския

когото случайно бѣха срещнали, сжщо баща му на Наума, наколския началникъ на четитѣ. Наумъ бѣше въ хюкюмата вжтре вилаетски аза, и той бѣше сжщевременно членъ на организацията и началникъ на наколската организация. Въ Наколецъ има до 20—30 кжщи български, тамъ имахме до 15 пушки. Турцитѣ забраха отъ планината до 40 жени.

Турцитѣ за инатъ изгориха българскитѣ кжщи въ Наколецъ — къмъ 14—15 августъ и после пакъ имъ помогнаха, какъ да е, да си поправятъ кжщитѣ.

Като си отиде Чакаларовъ, на другия день Етемпашъ съ 5000—6000 души нападна германската чета и битолската и я разби, както се писа по-горе. Подиръ това поражение, турцитѣ въ германската планина, въ мѣстността „Елата“ хванаха четника — отъ германската чета — по име Никола Топаловъ, и живъ го одраха, бѣха му одрали кожата отъ мѣха и бѣха му извъртѣли очитѣ и така го оставили, и така си умрѣлъ.

Подиръ тая катастрофа нашитѣ селяни отъ Рударите прехвърлиха въ с. Желево — Котевия районъ. Азъ отидохъ тѣй сжщо въ Желево; бѣхъ останалъ самъ съ 10-тина души, другитѣ се прѣснаха, бѣха се обезкуражили. Починахъ си 2—3 дена въ Желево. Аскерътъ минава по джадето покрай Желево и стори хаберъ на нашитѣ селяни, да си се върнатъ въ селото си, че нѣма да ги закачатъ, а само лошитѣ лугъе ще дирятъ. Азъ тѣй сжщо имъ съветвахъ, да си се прибератъ въ селото си. Пашата заминаваше за Леринъ и мислѣхме, че нѣма да се върне. И прибраха се хората, и азъ съ селянитѣ отидохъ на Бигала, гдето заровихме падналитѣ 24-ма отъ битолската чета. Като ги заровихме, отслужихме въ черква, една молитва за падналитѣ, държахъ едно слово, че отъ тѣхнитѣ кости ще изникне свободата, да не се очайватъ, и почерпихъ за тяхна душа тия,

що ги закопаха. Това бѣше около 1 септемврий, а битката на Бигала бѣше на 28 августъ, та труповетѣ бѣха вече се умирисали.

VI.

Коте действува противъ въстаницитѣ. Предателства. Турцитѣ избиватъ много жители отъ с. Рудары и ограбватъ селото. Въстаницитѣ се разпрѣсватъ. Андреевъ презъ Гърция се спасява въ България.

Въ това време Коте се надумалъ съ нашия рударски чорбаджия Наумъ Мияловъ и братъ му Коте Мияловъ да ме предадатъ на турцитѣ въ с. Наколецъ, за да се успокои селото. Тия чорбаджии бѣха наклонни да се спогодятъ съ турцитѣ. Тѣ бѣха мои четници и добре се водѣха, защото мислѣха, че въстанието ще успѣе, но като видѣха, че нѣма да успѣемъ, обърнаха колата. Наумъ Мияловъ бѣше отишълъ при Цафо-бега (той бѣше отъ с. Пъпли, чифликсайбия, на когото бѣхме всичко изгорили въ Пъпли) и му съобщилъ, въ какво състояние се намирамъ и где се намирамъ. На 3. септемврий сжщиятъ Наумъ отишълъ въ Наколецъ и съобщилъ, че азъ на 6 септемврий ще разпусна момцитѣ си за нѣколко дена, за да си пожънатъ царевицитѣ и да повършатъ, както бѣхъ наистина се разпоредилъ (царевици се казватъ тамъ пченики).

На 6, когато разпуснахъ 30 души отъ четата, още презъ нощта на 5 срещу 6 силна войска ни бѣше заобиколила. Азъ бѣхъ останалъ съ 6 души. При мене бѣше дошелъ и Александъръ Ефтимовъ, останалъ отъ битолската разбита чета съ 4-мина свои другари. Бѣхъ случайно отишелъ у дома да взема ракия и малко ябълки та да почерпя споменатия Александъръ. Въ това време момци отъ четата ми обаждатъ, че турци идатъ къмъ селото. Набързо припахъ и заедно съ споменатитѣ

6-има другари забрахме посрѣдъ градъ отъ куршуми и успѣхме да се приближимъ до една малка горичка. По мене бѣше тръгнало братово ми момче, 13 годишно, и него турцитѣ застреляли, щомъ го хванали и разбрали, че е мой внукъ. Азъ, бѣгайки, чудесно се спасихъ, скритъ въ една шумка; минаха покрай мене и азъ назадъ презъ шумкитѣ — та дори въ Желево въ Котевия районъ. Въ туй време, когато ние бѣгахме, бѣха въ панчка тръгнали да бѣгатъ и жени, деца и др. Турцитѣ стреляха безъ редъ те паднеха убити мнозина. Ето имената имъ: Русе Атанасовъ 80 год., Грозданъ Калевъ 80 год., Георги Янковъ 80 г., Митре Георгиевъ 70 год., мой стрико; Ничо Георгиевъ 18 г., Богоя Котевъ, моя внукъ, 13 год.; Павле Сотировъ 12 год., Алексо Спировъ 18 г., Андрия Спировъ 25 г., който изгори кулата на Перово, на Ахиль, жененъ; Дамо Георгиевъ 35 год., Ставре Василевъ, 30 год., Иованъ Кърстевъ 26 г., сгоденъ, не женетъ; Миле Василевъ 26 год. женетъ, Ничо Гелевъ 25 год. женетъ, Недѣлко Ивановъ 35 год. женетъ, Митре Георгиевъ 25 год., Василь Кочовъ (отъ с. Пъпли) 40 год., Стоянъ Георгиевъ (отъ Пъпли) 25-г., Отъ битолската чета паднаха двамина — Панде и другъ единъ. Сжщия день турцитѣ закараха въ Битоля 20 души селяни отъ Рудари, между които и най-стария ми братъ Коте (38 годишенъ), чието момче биде убито. И този ми братъ отъ изтезания почина въ битолския затворъ подиръ $1\frac{1}{2}$ —2 месеца. Закараха го на 6 септемврий заедно съ другитѣ. Негови две деца и още едно 7-годишно и едно 5-годишно се поминаха въ балкана, когато живѣха въ гората, отъ настинка и скарлатина.

Турцитѣ плякосаха селото, а особено нашата кжща пострада. Съ брата ми бѣше затворенъ и Вангелъ Граматиковъ, 70-годишенъ старецъ отъ нашето село; и той се е поминалъ въ затвора въ Битоля.

Следъ всичко туй аскеръ се настани въ селото ни, чадъри опна до селото. Азъ бѣхъ останалъ самъ и за мене вече нѣмаше връщане въ селото. Писахъ въ село да раздадатъ отъ моето жито 20 кила на женитѣ на падналитѣ.

Въ Желево дойдоха Чакаларовъ и Кляшевъ. Тѣ заминаха, и тѣ бѣха разбити. Чакахъ писмо отъ щаба, какво да правя, да седя ли, да бѣгамъ ли. И жена ми бѣше въ Желево съ щеркитѣ си. Азъ ги проводихъ назадъ въ Рудари и не имъ казахъ нищо, кжде ще ида. Чакаларовъ дойде съ чета отъ 250 души. Чакаларовъ ми каза, че съ моитѣ 5 души да се прикриваме и да поминемъ до пролѣтъ. И той щѣлъ сжщото да направи. Той замина и остави Митре Влахчето съ 4 души. Коте чрезъ железци ни бѣше предалъ на песодерския аскеръ. Желевци ни обадиха, че аскеръ иде. Ние се скрихме въ една кжца съ Митрето, и като се мръкна, изведоха ни вѣнъ отъ селото, и Митре Влахчето замина за Кономлади да търси Чакаларова. Азъ пъкъ заминахъ за мѣстността Калугерица въ нашата планина — между Рудари и Желево. Жена ми си отиде въ Рудари. Азъ заминахъ въ Бесвиня заедно съ другаря си Пандо Наумъ Башевъ.

Въ Бесвиня прибрахъ своя бивши четникъ Вангелъ Христовъ. Вече настана 25 септемврий. Заминахъ за Гърция съ тримата свои другари. Тръгнахме на 28 септемврий презъ езерото, че въ селото Пляса спяхме (албанско село). Тукъ си оставихме пушкитѣ. Продадохъ си манлихерката за 3¹/₂ лири на куриеритѣ. Като видѣхъ на влизане въ Гърция, че и револверитѣ ще ни взематъ, подарихъ своя револверъ, система Лебелъ, на единъ нашинецъ. Пжтувахъ съ Апостолъ Чакаларовъ, който бѣше дошелъ въ Желево. Той е братучедъ на Чакаларова. Щомъ минахме гръцката граница, хванаха ни въ

гр. Калабака и отъ тамъ ни закараха въ Трикала, гдето стояхме въ затворъ. Докато ни изследватъ, държаха ни затворени петъ дена. Караха ни всички единъ по единъ да ходимъ вързани съ синджири на ржцетъ, и трѣбваше да минаваме покрай турското консулато, двама по двама на единъ синджиръ вързани. На истиндака казахъ, че съмъ българинъ, а не грѣкъ, че сме били подъ патриаршията — селото Рудари—но че сега не зная какви сме; взелъ съмъ участие въ въстанието. Питаха, кой ни купува оржжието — българскиятъ ли комитетъ? отъ где съмъ родомъ? Не ме върваха, че съмъ македонецъ. „Ти си отъ България“, — казваха. Азъ имъ казахъ, че имамъ жена, деца и пр. и имъ казахъ да провърятъ. Тѣ пакъ не върватъ: „Ти лъжешъ, вие не се бихте за свобода, а противъ насъ, елинизма, убивахте попове и учители грѣцки.“ Отговорихъ, че убивахме шпиони въ името на революцията и нашия законъ и нищо повече. Посочиха ни грѣцки вестникъ, въ които се описвали нашитѣ ужъ звѣрски дѣла. Ние отговорихме, че всичко това е лъжа. Хвърлиха ни следъ това въ голѣмия затворъ въ Трикала, гдето стояхме 30. дена. 12 дена си купувахме храна съ наши пари, сетне ни отпустаха по 300 драма хлѣбъ на день и по 10 пари за манджа на день. Най-сетне ни пустанаха сургунъ въ Воло и отъ тамъ въ Пирея заедно съ войводата Иванъ Поповъ. Въ ужасенъ затворъ престояхме 24 часа. Отъ Пирея ни изпратиха въ Атина. Тукъ пакъ истиндакъ. Въ Атина Апостолъ Чакаларовъ заедно съ другаритѣ му го пустанаха на свобода.

Дойдоха и кореспонденти въ затвора. Чудѣха се, какъ подъ диктовката на българитѣ отъ България ние сме се увлѣкли да правимъ въстание. Ние отговаряхме, че нито за Гърция, нито за България, нито за Сърбия работимъ, а само за Македония. Не въ едно лѣто, а 10

години сме се приготовлявали и язъкъ за учеността имъ, че могатъ да вѣрватъ, какво въ едно лѣто можело да се подготви таково едно дѣло—революция, която обедини и гъркомани и власи и българи въ едно противъ общия врагъ. Толкова, види се, гърцитѣ се интересуха за Македония, като разбрали за въстанието едвамъ сега, когато пукна пушката и пр. и пр.. Питаха ни, кого искаме за князь на Македония; ние сме били исторически свързани съ Гърция и трѣбвало да искаме гръцки князь. Ние отговорихме, че сега не мислимъ за това; — нека ни помогнатъ гърцитѣ да се освободимъ, че сетне лесно за това и пр..

Казаха ни, че който има пари, ще отиде на Варна, а който нѣма, ще отиде въ Воло. Пратиха ни пакъ въ Пирея, изтезаваха ни два дена много, дори по нужда не ни пустнаха. Другаря ми Пандели Наумъ Башевъ го върнаха въ Воло. Ние тръгнахме съ Попова та презъ Цариградъ до Бургасъ. Отъ Бургасъ азъ минахъ за Варна. Посрещнаха ме добре — македонското дружество. Имамъ най-малъкъ братъ Ноле — инженеръ въ Русия, въ Батумъ.

СПОМЕНИ ЗА ДЕЙСТВИЯТА

НА

ГЕОРГИ ПАПАНЧЕВЪ

въ Леринско.

Георги Папанчевъ.

Българите в
Западните
Балкани 1919

I.

Биографични данни.

Отъ четата на подпоручикъ Георги Папанчевъ, загиналъ при с. Баница (Леринско) на 29 май 1903 година, останалъ е живъ четникътъ Дачо Георгиевъ, родомъ отъ с. Арнауткьой (Разградско). Последниятъ е написалъ, (твърде неграмотно) свои спомени за дейността на четата, предвождана отъ Папанчева, и е предалъ ръкописа си на сестрата на Папанчева, Госпожа Неда Папанчева Попова, за да го използва както намъри за добре. Госпожата, насърдена отъ предприетото отъ Мак. наученъ институтъ издание „Материали по освободителното движение въ Македония“, ми даде този ръкописъ и нѣколко портрета съ молба да си послужи съ тѣхъ та да напиша нѣщо за дейността на брата ѝ въ Македония.

Отъ биографията на майката на Г. Папанчевъ и на баща му Илия Папанчевъ, обнародвана въ спис. „Сливница“ София, 1910 г. бр. 15—17 се вижда, че юнашката кървь, която е кипѣла у покойния Георги Папанчевъ, е прямо наследена отъ баща му, който принадлежи къмъ юначнитѣ българи сливненци отъ типа на Хаджи Димитра и Панайота Хитовъ. За това ми се видѣ не безинтересно да спомена тукъ нѣкои по-характерни данни относително дѣдо Илия Папанчевъ, чийто твърде типиченъ ликъ давамъ тукъ.

Илия Папанчевъ е роденъ въ Сливенъ, отъ гдето е и жена му Мария. Още преди да се ожени Илия Папанчевъ е билъ другаръ на Хаджи Димитра; и двамата

сж родени въ махалата „Клуцохоръ“ въ Сливенъ, гдето и въ турско време стариятъ български независимъ духъ не се е чувствувалъ твърде сломенъ. Буйността на Ха-

Илия Папанчевъ.

джи Димитра и двама негови другари, единъ отъ който е билъ Илия Папанчевъ, най-напредъ се е проявила противъ единъ предателъ гъркъ, Костаки, когото младата дружина една нощъ жестоко екутирала. Следъ малко сжщитѣ нападнали и дома на кадията Али. Между множеството арестувани граждани поради тѣзи две сензационни събития въ Сливенъ е билъ и Илия Папанчевъ. Въ затвора жестоко сж го изтезавали главно за да каже, где е Хаджи Димитъръ, който тогава успѣлъ да се измъкне.

Мушенъ, ританъ и вся-

чески изтезаванъ отъ Хаджи Тахиръ, Папанчевъ останалъ твърдъ и нищо не изказалъ (ц. с. бр. 15, стр. 7.). Цѣли три години той прекаралъ въ сливенския затворъ. Когато найсетне го пуснали, той билъ така изнемощѣлъ, че е трѣбвало месеци да се минатъ докато се съвземе: „Хиляди пжти бѣхъ по-благодаренъ — казвалъ той — да ме застрелятъ, да ме обесятъ или заколятъ та да се куртулиша отъ тия нескончаеми турски мжчения. Мжкитѣ на Христа сж

нищо предъ моитѣ". Следъ това Папанчевъ се оженилъ и му се добили три деца — Александъръ, Неда и Георги. Първото дете се е родило на 1862 год. 27. февруарий. Следъ задомяването си Илия Папанчевъ се е предалъ на занаята си, терзилъкъ, но винаги живо се е интересувалъ за народнитѣ работи, особено за това, що вършатъ Хаджи Димитъръ и Панайотъ Хитовъ. Когато се научилъ, че Хаджи Димитъръ миналъ Дунава и че заловилъ Балкана, Папанчевъ се приготвилъ да иде на помощ на своя старъ другаръ. Но наскоро четата на Х. Димитра бѣ унищожена при Бозлуджа. Презъ 1876 година Папанчевъ е вземалъ живо участие въ народни работи. Преди избухването на въстанието и заминаването на Стоилъ войвода въ Балкана, въ къщата на Папанчевъ се лѣвели куршуми и се правѣли фишеци за четата, шиели се ямурлуци отъ бѣла аба. Самъ Стоилъ нѣколко пѣти е престоювалъ у Папанчева. Тамъ се е шило и знамето на четата. Папанчевъ е занесълъ храна и барутъ на четата му въ Балкана. Когато тръгналъ по тая работа, жена му казала: „Ти пакъ тръгна, кой знае кжде ще ти се търкаля главата“, а той само строго ѝ отговорилъ: „Това не е твоя работа!“ Следъ като четата на Стоилъ войвода била разбита, сливенскиятъ затворъ пакъ се изпълнилъ съ българи. Но Папанчевъ тогава случайно не попадналъ вжтре. И презъ време на освободителната война, 1877 год., Папанчевъ не стоялъ миренъ. Следъ освобождението на България той пакъ се предалъ на занаята си. Билъ е щастливъ, и не е искалъ никакви облаги и признания: „Мене този животъ е втори и ми е зияде, нека сж живи само децата“ — казвалъ той. Но писано му било наскоро да доживѣе да види първия си синъ, Александъръ (произведенъ за подпоручикъ въ 1884 г. 30. VIII.), убитъ въ сръбско-българската война, 1885 г., падналъ

на 5. ноемврий въ сливнишкия бой при Алдомировци Въ писмо отъ 18. II. 1886 на капитанъ Диковъ, тогава командиръ на 7. Преславски полкъ, до родителитѣ на загиналия поручикъ А. Папанчевъ, последниятъ се рисува като герой, който „гордо и величествено стоялъ противъ врага до последна минута и всрѣдъ дъждъ отъ куршуми той си е билъ тъй веселъ, както на свадба“ и пр.

Такъвъ юнакъ сетне се указва и братъ му подпоручикъ Георги Папанчевъ, който доброволно отиде да се жертвува за свободата на Македония. Следвайки единъ таенъ гласъ, който не го е оставялъ спокоенъ само да слуша за освободителната борба на македонскитѣ българи, той заминалъ за Македония. Стигналъ въ Леринско, успѣва да изпрати на домашнитѣ си (майка и сестра) две писма, които сестра му, г-жа Неда Попова, е приложила къмъ споменатия ржкописъ на неговия уцелѣлъ четникъ. Първото писмо е отъ 10. X. 1902, а второто отъ 26. X. И дветѣ заслужватъ изцѣло да се обнародватъ. Давамъ ги тукъ точно споредъ оригинала, като поправихъ само правописа :

10. X. 1902.
Костурско.

Мили домашни!

Както виждате, азъ съмъ далечъ вече отъ васъ нали? Азъ бѣхъ упълномощилъ една учителка да ви пише, и вѣрвамъ, че сте получили, но не зная, защо не ми отговорихте. Наскоро ще получите едно писмо отъ единъ мой другаръ, който ще пристигне въ София и ще ви даде най-точни сведения за мене. Азъ вече си купихъ 50 овци и си ги пася по планинитѣ. Наскоро се готвимъ да направимъ свадба. О! колко хубаво ще бжде! Нищо вече за васъ не зная, какъ сте и що сте.

Мама още въ София ли е или се прибра въ Сливенъ? Какъ се разреши въпросътъ за пенсията? Азъ вѣрвамъ, че е въ наша полза, защото мене ме вече нѣма и вие смѣло можете да заявите, че сте вече сами. Сждбата ни била такава, да бждемъ далечъ едни отъ други, но азъ вѣрвамъ, че ако богъ помогне, пакъ ще се видимъ. Туй, което мечтаяхъ, го постигнахъ и съмъ доволенъ, сега и да умра не ми е жалъ.

Какво правятъ децата? Марийка где ще следва тая година? Кажй имъ, че азъ не съмъ ги забравилъ и че се надѣя, че тѣ и занаяредъ ще бждатъ все така примѣрни.

Както ти бѣхъ казалъ по-напредъ, ти, сестро, не трѣбва да се отчайвашъ, — куражъ, куражъ и пакъ куражъ! Пиши ми подробно за всичко, но тѣй, както азъ ти пиша, безъ да поменавашъ нѣщо по моята работа, защото може да се изгуби.

Попитай Райна, получила ли е писмата си, изпратени чрезъ Давидовъ.

Нѣмамъ повече време да ти пиша повече, но и да искамъ, не мога.

Поздрави мама, Марийка, Невѣнка и всички сродници и приятели.

Целувамъ ви

Вашъ Сучурумски

Адресъ: Търпена П. Димитрова
учителка, за Георги.

С. Дѣмбени, кааза Костурска (Битолски виляеть).

Пишете го по французки и турски и го дайте препорчано. Може да си пишете съ тая учителка и тя ще ти дава сведения за мене.

26. X. 1902.

с. Екшису, Леринско

Мили домашни!

Преди нѣколко дни ви бѣхъ писалъ, но не зная, дали сте го получили. Азъ се премѣстихъ съ овцетѣ си въ Леринско. Миналата недѣля ми изядоха вълцитѣ 4 офци. Но и ние доста вълци сме уморили. Намирамъ се близу при Битоля край една малка станция при желѣзницата. Азъ ще зимувамъ тукъ и на пролѣтъ се готвя да правя свадба. Ехъ, сестро! Ако богъ помогне да се видимъ, имамъ толкова много работи да ти разправамъ по моя животъ, че би трѣбвало цели седмици да ти говоря. Азъ съмъ постоянно въ движение, така че не стоя на едно мѣсто. Ами вие какъ сте? Азъ вече нищо не чувамъ за България. Въ тоя отдалеченъ край нищо не мога да зная. Децата какво правятъ? Мама още въ София ли е или си дойде? Засвидетелствувайте въ сѣда, че азъ съмъ тукъ, и че нищо не знаете за мене, за да може да се получи напълно пенсията. Моята работа днесъ за утре не се знае, какъ ще стане. До сега, колкото операции съмъ направилъ, все сж сполучливи. Въобще търговията ми отива много добре. Сега се намирамъ на 3 дни далекъ отъ това мѣсто, гдето бѣхъ по-рано. Подъ друга форма не мога да ти пиша, защото писмата ги отварятъ.

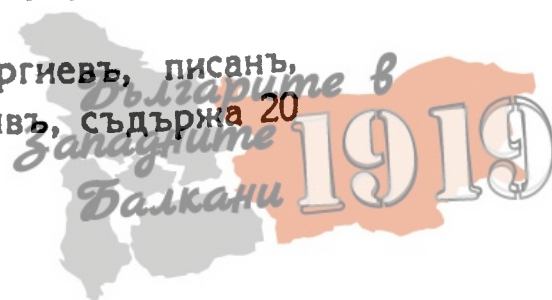
Поздрави мама и децата. Въ идещето писмо ще ти укажа адресъ, чрезъ който да ми пишете.

Целувамъ ви всички

братъ ви

Сучурумски*.

Ржкописътъ на четника Дачо Георгиевъ, писанъ, както казахъ, доста неграмотно и съ моливъ, съдържа 20

листа фолио подъ заглавие (поправямъ правописа):
 „Организиране на леринския районъ въ свръзка съ
 ближнитѣ райони; четата на подпоручикъ Георги Илиевъ
 Папанчевъ, нейнитѣ движения и срещи, убийството на
 Георги Папанчевъ и сардисване четата въ с. Баница,
 Леринско, на 29 май 1903 год.“

При липса на спомени, писани отъ самия Г. Папанчевъ, решихъ да предамъ същественото изъ споменатия ржкописъ, защото така значително ще се попълнятъ сведенията за подготовителната работа, която е вършена въ югозападния край на Македония, непосредствено преди Илинденското въстание. Дейността на Папанчева е въ връзка и съ дейността на другитѣ войводи, които тогава навлѣзоха въ Македония между които особено значение има ревизионната чета на капитанъ Давидовъ, за която подробни сведения се съдържатъ и въ споменитѣ на Анг. Андреевъ, обнародвани въ тази 4-та книга на „Материяли.“ Отъ съдържанието на ржкописа заключавамъ, че авторътъ, г. Дачо Георгиевъ, който е билъ „бомбардиръ“ въ четата на Папанчева, не е билъ достатъчно подготвенъ да схване както трѣбва истинскитѣ мотиви на нѣкои действия на други войводи та често се отнася съ излишна подозрителностъ къмъ отдѣлни лица а и къмъ самото население. Тукъ-таме, разбира се, има и преувеличения. При все това личи, че даннитѣ сж горе-долу истински. Постарахъ се да извадя по-интереснитѣ отъ тѣхъ, придържайки се о хронологическия редъ на събитията, както сж изложени въ ржкописа. Прави впечатление, че датитѣ сж точно отбелѣзвани, сѣкашъ е воденъ билъ дневникъ презъ цѣлото време, за което обаче въ ржкописа нищо не се споменува. Твърде е вѣроятно, у убития Папанчевъ да се е намѣрилъ бележникъ, въ който датитѣ на по-важнитѣ събития може да сж били вписани.

II.

Дейността на Г. Папанчевъ въ Македония.

Георги Илиевъ Папанчевъ е заминалъ за Македония заедно съ капитанъ Тома Давидовъ презъ есенята 1902 година. Следъ тѣхъ заминалъ, много по-късно, (къмъ 20 януарий 1903 г.) и Дачо Георгиевъ, който до тогава е служилъ като фейерверкеръ въ Дунавския полкъ въ Русе. Той е билъ извиканъ отъ Борисъ Сарафовъ, защото имали нужда отъ човѣкъ като него опитенъ за приготвяване бомби. На 24. I Дачо Георгиевъ преминалъ заедно съ четата на Сарафовъ границата презъ Кюстендилъ. Отъ тамъ презъ Кочанско и Радовишко се упжтили къмъ Вардаръ. При село Владимирово турска войска, която се е намирала въ сжщото село, гдето е имало построени и казарми, ги съгледва и ги напада. Четата, раздѣлена на четири взвода, заела позиция. Дачо Георгиевъ командувалъ 4-ия взводъ. Единъ отъ четниците си забравилъ въ една овчарска сая, въ която били по-напредъ настанени четници отъ четата, раницата съ 100 патрона и две бомби. Турцитѣ, като стреляли въ тая сая, бомбитѣ и патронитѣ експлодирали, а турцитѣ усилили огъня, мислейки, че саята е пълна съ четници. Следъ това обаче турцитѣ нападнали и самата чета, която била наблизу. Отъ четата мнозина загинали, между които били фелдфебелтъ Дачо Ивановъ отъ гр. Татарпазарджикъ, Иванъ Асеновъ отъ Сливенъ, Георги Кормановъ отъ Прилепъ, Тома Бараковъ отъ Царибродъ, Гелю Ивановъ отъ Охридско, Пано Трифоновъ отъ Разлога, Владимиръ Стояновъ отъ Загчаръ (Сърбия), Христо Ивановъ отъ гр. Карлово, Троянъ Ивановъ отъ Банско. Имало и мнозина ранени. Следъ това четата съ дълъгъ, деветчасовъ походъ стигнала близу до Вардаръ, а на 14 февруарий го прехвърлила при срутите в

Неготинъ, гдето добре посрещната престояла единъ день, макаръ че въ селото имало и турска войска. Отъ тукъ изминали тиквешкото поле за 12 часа и стигнали до планинитѣ близу до Прилепъ. На 20 февруарий дошли въ селото Бродъ, гдето ги пречакала една четица отъ 15 души, която била на войводата Георги Папанчевъ. Заедно съ тази чета всички потеглили къмъ селото Баница (Битолско). Тукъ имало една учителка по име Катаринка Динова Осойска, която сжщо била вѣоржжена; отъ нея Дачо Георгиевъ узналъ, че войводата Папанчевъ е отъ Сливенъ, и тогава пожелалъ да остане при Папанчева, за когото си спомнилъ, че презъ 1902 година го е срещалъ заедно съ Капитанъ Давидовъ въ Търново. Папанчевъ се съгласилъ да задържи Дачо Георгиевъ при себе си, следъ като и Сарафовъ далъ позволение. Въ с. Върбица (Екшису) Сарафовъ се раздѣлилъ съ Папанчева и потеглилъ за Костурско, а Дачо останалъ въ Папанчевата чета, която тогава брояла до 34 души.

По-нататкъ въ ржкописа се разправя за разни, по-вечето дребни, неважни действия на четата. По-важна схватка съ турска военна потеря е станала въ Воденско на 27 февруарий при Чеганово, гдето следъ седмчасовъ бой четата изгубила двама четници. На разсъмване четата се измъкнала отъ засадата и потеглила да се укрие въ едно блато близу до селата Айтосъ и Люботенъ (Леринско). Блатото е било покрито съ висока и гжста трѣстика. Следъ четиричасовъ, усиленъ ходъ четата навлѣзла въ блатото, въ което газили вода до колѣне та могли отъ потерата да укрятъ диритѣ си. Принудили се да насѣкатъ трѣстика и да я връзватъ на дебели снопе, които подлагали подъ себе си и така можали два дена да прекаратъ въ ужасно положение, премалѣли отъ гладъ и измръзнали. На повечето четници краката били подути отъ водата, а сжщо тѣй и на

самия войвода Георги Папанчевъ. Следъ това четата намѣрила подслонъ въ с. Върбица (Екшису) на 2 и 3 мартъ 1903 год. Тукъ се случило, че единъ турски бирникъ (таксилдаринъ) по име Махмудъ ефенди и двама стражари случайно дошли въ селото и влѣзли въ сжщата кжща, гдето е билъ Папанчевъ съ четата си. Домашнитѣ били излѣзли по работа. Папанчевъ, едвамъ що го събудили, успѣлъ да се нахвърли върху бирника, който тъкмо що влизалъ въ стаята заедно съ стражаритѣ. Следъ като последнитѣ били живи заловени, нѣмало другъ изходъ за четата освенъ да ги погубятъ. Следъ това оставили тѣлата имъ извънъ селото на единъ кър-стопжтъ въ баниченската гора. Това е дало поводъ да се дигнатъ силни потери по следитѣ на четата. Последвали и много арести на българи отъ близкитѣ села. Четата се принудила заради потеритѣ да се върне въ селото Айтось (5. мартъ), но безъ да подозира била забелязана отъ кехаята на бейския чифликъ, който съобщилъ за това на мюдюрина въ Леринъ. Кехаята видѣлъ, че войводата Папанчевъ билъ облѣченъ въ офицерска форма, каквато той наистина и носѣлъ, и това съобщилъ въ Леринъ. Папанчевъ едвамъ успѣлъ на 7. мартъ да се добере до единъ върхъ, „Жълтия камъкъ“, въ землището на с. Баница, и потеритѣ отъ вси страни, и откъмъ Костуръ, отъ Суровичъ и пр., ги настигнали. На тоя върхъ, обрасълъ на около съ дребна, низка гора, четата престояла три дена. На третия день обржчтъ на турската войска, която ги заобиколила, вече дотамъ се стегналъ, че сражението не е могло да се избѣгне. Въ боя паднали 12 души отъ четата и още толкова били ранени. Последенъ изходъ е било щото останалитѣ още живи четници да си пробиятъ пжтъ съ атака на ножъ и съ бомби. Дачо Георгиевъ и другарятъ му Чакъровъ въ тоя бой много сръчно изпълнили задачата си като хвър-

гачи на бомби, та турцитѣ се смутили и почнали да отстѣпятъ. Папанчевъ, безстрашенъ презъ цѣлото време, командувалъ ту легналъ ту застаналъ правъ. По негова команда ставала стрелбата, а сѣщо и хвърлянето на бомбитѣ. Ефектътъ на бомбения трѣсъкъ е билъ толкова силенъ, че турцитѣ почнали бѣгомъ да отстѣпятъ къмъ с. Негованъ и с. Екшису. То е било къмъ 5 часа следъ обѣдъ. Възползуванъ отъ тоя моментъ, Папанчевъ се решилъ да вземе посока подъ селото Баница презъ желѣзопътната линия та презъ селата Забърдина, Сегена и Влашки колиби нататкъ къмъ планината. Тъкмо що били станали отъ позициитѣ, за да си пробиятъ пѣтъ въ речената посока, ето че се задалъ башибузукъ до 500 души откъмъ помашкото село Въртоломъ, който започналъ да стреля върху четата. Настанала голѣма бъркотия между четницитѣ, всѣки стрелялъ на своя глава, понеже отъ виковетѣ и отъ бомбения пукотъ не се чувала командата на Папанчева. При все това четата успѣла да си пробие пѣтъ и да стигне въ планината при Екшису, гдето въ каракачанскитѣ колиби на братя Фармаковци преседѣла отъ 10 до 15 мартъ. На 15 мартъ презъ планината Барбешъ четата дошла въ с. Пѣтеле (?—въ ржкописа е „Петалина“), гдето престоляла три дни и сетне се отправила къмъ селото Будимирци. Пакъ въ каракачанскитѣ „Султанови колиби“, четата се укривала. Папанчевъ искалъ да премине въ Воденския край, но това е било мжчно, понеже потеритѣ много се засилили. Дошло известие отъ Леринъ, че войската се върнала назадъ и че е „чисто“ по селата, та четата се осмѣлила да влѣзе въ с. Суичъ. Тукъ мѣстниятъ ржководителъ Стоянъ Ушката съобщилъ, че въ селото се намиратъ двама турци (помаци) отъ с. Живени — Шерифъ Мехмедовъ Токоловъ и Хасанъ Късъкъ Бетоловъ, които имали любовници въ селото та често тукъ идвали. Папанчевъ се

разпоредилъ да ги заловятъ и да ги премахнатъ, като оставилъ тѣлата имъ на открито. Следъ това четата заминала за селото Крушарци и отъ тамъ въ манастира Св. Никола. Презъ нощта на 25 мартъ пристигнала учителката Динова Осойска съ баща си Дино Лазовъ, братовчеда си Коста Поповъ, избѣгали, понеже мюдюринътъ отъ тѣхното село Воцарени искалъ да я вземе. Папанчевъ не щѣлъ да я приеме въ четата си и казалъ да я оставятъ въ нѣкое планинско село, но тя не се съгласила и настоявала да остане въ четата и останала.

Между туй тѣлата на убититѣ двама турци били намѣрени та се дигнала силна потеря да гони четата. Тя успѣла, като преминала желѣзопѣтната линия между с. Баница и Церово, да се укрие въ с. Върбени. На 27 мартъ дошла въ селото до сто души турска кавалерия съ нѣкакъвъ си паша. Отначало четата, увѣрена, че е открита, се е готвѣла да се защищава. Между туй селянитѣ по турска заповѣдъ почнали да се събиратъ, а следъ малко селскиятъ свещеникъ, Попъ Георги, успокоилъ Папанчева като му съобщилъ, че пашата дошелъ да дава наставления на селянитѣ да не прибиратъ вече лошитѣ люде — комититѣ. Следъ това четата се упѣтила къмъ с. Айтосъ, като взела пѣтя направо покрай турското село Спанци, гдето е имало до 50 души редовна войска. Четата, изненадана, е трѣбвало съ отчаяна атака на щикъ да си пробие пѣтъ. Отъ турцитѣ имало „измушени“ до 22 души, а отъ четата само единъ четникъ е падналъ на мѣсто и двама били ранени. Следъ това въ с. Айтосъ четата, докато се е хранила и отпочивала, селото било заобиколено отъ войска, която почнала да стреля въ къщитѣ та се дигналъ писъкъ отъ женитѣ и децата. Четата, която не е имала време да заеме позиция, разпрѣсната безразборно стреляла. Между туй Папанчевъ, виждайки положението критическо, при-

бѣгналъ до хитростъ: хвърлилъ офицерската форма, облѣкълъ се въ селски дрехи, взелъ съ себе учителката Екатерина Динова, сжщо тѣй облѣчена като проста селянка, и още една жена отъ селото и се упжтили вънъ отъ селото. Заловенъ отъ турцитѣ, съобщилъ, че въ селото се намира войводата Тапанчевъ съ сто души въ долната махала, че на тази страна на селото има до 30 души отъ неговитѣ най-смѣли хора, че ще станатъ причина селото да се упропасти и да бждатъ всички селяни избити, та поради това бѣгатъ, да се спасятъ. Турскиятъ офицеръ, който го разпитвалъ, му казалъ, че не Тапанчевъ а Папанчевъ се казва войводата, и следъ това го пусналъ заедно съ дветѣ жени. Папанчевъ отишелъ до една пещера, гдето билъ оставилъ динамитъ и бомби, запалилъ динамита, та станало голѣмо сътресение, подиръ което турцитѣ — било на мръкване—се слисали, а въ туй време Дачо Георгиевъ, както самичъкъ разказва, успѣлъ да се промъкне между селскитѣ говеда, които влизали въ селото, и да се спаси заедно съ останалитѣ четници като миналъ въ Костурско, гдето въ селото Сребърна се срещнали съ Папанчева и учителката.

Следъ това Папанчевъ се срещналъ съ костурския войвода Иванъ Поповъ и съ Коте. Четата тукъ ходила по селата и къмъ 10. априлъ се върнала пакъ въ своя лерински районъ, гдето било малко поутихнало отъ турскитѣ потери. Но не се минали нѣколко дена и пакъ четата близу до с. Лѣсковецъ се видѣла заобиколена отъ войска и башибозукъ. Турски конници влѣзли въ селото и наближили до кжщитѣ, въ които били скрити четницитѣ — по 6—7 души въ една. Последнитѣ почнали да стрелятъ презъ прозорцитѣ; паднали мнозина турци. Тогава вече се започнала усилена стрелба отъ турска страна, а върху кжщата, гдето е билъ Папанчевъ.

стреляли и съ топове. Така се продължавало презъ цѣлия день. Между туй Леко Георгиевъ Балкански, който съ една часть отъ четата не билъ въ селото, успѣлъ да дигне отъ село Баница 100 души милиция, която презъ ношъта удря турцитѣ въ гърбъ и разкъсва турския обржчъ. Така Папанчевъ пакъ успѣлъ съ четниците си живъ да уцелѣе. Вържженитѣ селяни отъ с. Баница, дошли на помощъ, веднага следъ това се върнали по домоветѣ си, като скрили пушкитѣ си.

Четата се е оттеглила въ с. Сетена, гдето и по-рано и било обикновеното свърталище. Тукъ четата е престояла два дена. На втория день, 16 априлъ, се чували силни топовни гърмежи, но не се разбираше, где и съ кого се разправятъ турцитѣ. Вечеръта Папанчевъ се научилъ, че него день войводата Петъръ Таневъ (?) и цѣлата му чета сж били избити. На 17 априлъ Папанчевъ получилъ писмо отъ Борисъ Сарафовъ, съ което му заповѣдва веднага съ петъ четника да потегли за селото Смилево (Битолско), гдето ще се състои конгресъ на всички войводи. Папанчевъ предалъ четата на Георги Чакъровъ и на Дачо Георгиевъ, а самъ на 18 вечеръта заминалъ за Смилево.

На 4 май Папанчевъ се завърналъ и въ с. Баница се срещналъ съ четата си, която тогава била засилена съ още 16 четника отъ четата на убития капитанъ Тома Давидовъ та всички станали 46 четника. Тукъ, въ с. Баница, пристигнала и учителката Екатерина Динова, която временно е преседѣла въ с. Екшису. Четата е потеглила въ планината Барбешъ, гдето се въртѣла до 14 май, когато дошло известие, че Папанчевъ е назначенъ за районенъ началникъ на Леринско, а Михаилъ Чековъ за неговъ помощникъ. Тогава четата се раздѣлила на две части — една часть, 15 четника, е била дадена на Леко Балкански да се движи съ нея отсамъ железопътната

линия, а други 15 четника сж били повърени на Таньо Георгиевъ да ходи къмъ с. Върбяни и по околнитѣ села Папанчевъ е взелъ съ себе си 12 четника. Дачо Георгиевъ и Георги Чакъровъ били опредѣлени само да приготвяватъ бомби и да ржководятъ бомбардировката по време на въстанието.

На 15—17 май Папанчевъ се е намиралъ въ с. Попадия. Отъ тукъ той съобщилъ на войводитѣ въ Воденско — Ташко Димитровъ, Страти Дачевъ и на буховския войвода Силянъ Пардовъ да се намърятъ на 28 май въ с. Баница, на сбирката на войводитѣ, гдето ще се опредѣли по-точно, какво ще трѣбва да вършатъ за въстанието. На 17 май, следъ като оставилъ учителката при нейни сродници, Папанчевъ потеглилъ съ четата за Воденско, къмъ село Жервени, гдето имало да се получатъ до 13,000 патрони за мориовскитѣ чети. Къмъ 19 май при с. Сетена Папанчевъ се срещналъ съ четата на Лeko войвода, комуто предалъ патронитѣ, които ги откаралъ въ с. Бродъ и ги предалъ на мориовскитѣ войводи Тодоръ Златевъ, Петъръ Н. Желѣзаровъ и дѣдо Кольо.

На 27 май четата на Папанчевъ е влѣзла въ с. Баница. Дошли и всички поканени войводи. Заседанието станало на 28 май въ кжщата на Василъ Никовъ, която била висока, на два ката. На Таньо войвода било възложено да се намира близу до селото, да не би турска войска да ги изненада. При все това турцитѣ узнали, че въ Баница има чети. Авторътъ на ржкописа отдава това на предателство на сина на ржководителя на селото, Гельо Лазовъ. Селото е било заобиколено презъ нощта отъ четири табора войска съ два топа, дошли отъ Леринъ по желѣзницата. На заранъта булката на Василъ Трашковъ, въ чиято кжща се е намиралъ Папанчевъ, съобщила, че на срещния ридъ се виждала

турска войска. Скоро се събудили всички и се приготовили на отчаяна отбрана. Папанчевъ заповѣдалъ на Лeko Балкански да опита откъмъ селската черква да си пробие пжть, което той и сполучилъ да стори. Следъ него потеглилъ Папанчевъ съ другитѣ четници. На открито мѣсто имало единъ пашовски чифликъ, въ който презъ нощта турски офицери влѣзли и отъ тамъ презъ прозорцитѣ на високата кжща ненадейно почнали да стрелятъ. Първъ падналъ на мѣсто четникътъ Василь Поповъ, ударенъ въ устата и грждитѣ. Докато и четата стреляла въ прозорцитѣ на кжщата, паднали убити Силянъ Пардовъ, Страти Дачевъ и самиятъ войвода Георги Папанчевъ, смъртно ударенъ въ грждитѣ, дѣсния кракъ и лѣвата ржка. Дачо Георгиевъ съ Чакърова и дѣдо Ильо успѣли да се измъкнатъ живи. Следъ това турскитѣ войници дигнали убититѣ, наредили ги до стената на черквата, като обезобразили тѣлата имъ и обрали, каквото имало у тѣхъ. Споменатиятъ Таньо войвода, който тогава се намиралъ на близу, въ с. Горничево, не се притекълъ на помощъ, така че четата е била напълно разбита. Дачо Георгиевъ едвамъ на 5 юний намѣрилъ Лeko Балкански, около когото се сбрали до 18 четника. Следъ това тѣ отишли на 10 юний въ с. Баница, първомъ въ кжщата на самия Лeko, който е билъ отъ сжщото село, и жестоко отмъстили на подозираниѣ отъ тѣхъ въ предателство Гельо Лазовъ и Кръсто Николовъ.

Убититѣ на 29 май сж: Георги Папанчевъ, Василь Поповъ (род. отъ Стара Загора), Страти Дачевъ (р. отъ Котелъ), Силянъ Тодоровъ (отъ Демирхисаръ), Пецо Стояновъ (отъ с. Чеганово, Македония), Трайко Николовъ (отъ с. Хасаново, Леринско), Христо Тоньовъ (отъ с. Върбица, Леринско), Трофанъ Киприяновъ (отъ с. Бродъ, Битолско), Стоянъ Трайчевъ (отъ с. Пътеле, Битолско), Тальо Филиповъ (отъ с. Будимирци, Битолско),

Филипъ Коцевъ (отъ с. Лѣсковецъ, Леринско), Мицко Ганевъ (отъ с. Жервени, Воденско), Цвѣтко Мицковъ (отъ с. Хасаново, Леринско), Тодоръ Куртевъ (отъ с. Сливница, Битолско), Христо Колевъ (отъ с. Попадия, Леринско), Иванъ Делчевъ (отъ гр. Чирпанъ, България), Антонъ Мицковъ (отъ с. Пологъ, Битолско).

Всички сж погребени въ двора на черквата св. Никола, която е на края на селото Баница. Гробищата сж подъ дебели брѣстови дървета. Папанчевъ, Поповъ, Пардовъ и Дачевъ сж погребени въ единъ гробъ, а 13 четника сж погребени въ единъ дълъгъ, общъ гробъ.

Дачо Георгиевъ прекаралъ съ останкитѣ на четата цѣлото време презъ въстанието, отъ Илинденъ до края на септемврий. Въ октомврий миналъ Борисъ Сарафовъ и го прибралъ съ себе си та се върналъ въ България. Отъ първата Сарафова чета, къмъ която първоначално се е числилъ Дачо Георгиевъ, живи останали само 6 души. Когато да минатъ Вардара, натъкнали се на турска засада и тогава загиналъ Димитъръ Дечевъ, юнкеръ, на 22. октомврий 1903 г. Турцитѣ занесли главата му въ гр. Велесъ, а трупа му останалъ непогребенъ около една седмица.

Дачо Георгиевъ заедно съ Сарафова стигналъ на 1. ноемврий въ София.

Л. М.

СПОМЕНИ
на
ЛАЗАРЪ ДИМИТРОВЪ
за
БОРБАТА ВЪ ДЕБЪРСКО

ПРЕДГОВОРЪ

Споменитѣ и запискитѣ на Л. Димитровъ, които съобщавамъ тукъ, съставляватъ сжщественно допълнение къмъ даннитѣ за революционното движение въ Дебърско, съдържащи се въ обнародванитѣ въ III. книга на „Материяли“ спомени на войводитѣ Дѣянъ, Смиле и Митревъ. Къмъ устния разказъ на Лазаръ Димитровъ за събитията въ Дебърско презъ време на Илинденското въстание прибавямъ и нѣколко писани, откъслечни бележки, които съдържатъ подробности за движенията на четитѣ и воденитѣ отъ тѣхъ сражения съ турски войски и арнаутски башибозукъ. По-голъма часть отъ бележитѣ сж писани отъ самия Л. Димитровъ, който самъ е родомъ отъ Дебърско и е бившъ мой студентъ по славянска филология, дългогодишенъ учителъ въ Одринско и Македония, продължавайки да служи по сжщото поприще и сега още въ България. Въ споменитѣ на Димитрова важно мѣсто заема и разказътъ му за разискванията въ тайния Солунски конгресъ на 1. I. 1903, въ който се взе сждбоносното решение да се подигне общо въстание въ Македония и въ който и Димитровъ е билъ делегатъ отъ страна на Сърския окр. револ. комитетъ. Интересни сж и сведенията на Димитрова, които се отнасятъ до рев. организация въ Одринско. Правятъ немалко впечатление предположенията на Димитровъ, че Гарвановъ, който въ конгреса е настоявалъ непремѣнно да се вземе решение за въстание, е действувалъ въ споразумѣние съ влиятелни лица отъ ексархийската срѣда въ Цариградъ. Съображенията на Д. не сж достатъчно под-

крепени съ факти, та тоя интересенъ въпросъ се нуждае отъ по-нататъшно освѣтление.

Писанитѣ бележки, които се прилагатъ тукъ къмъ разказа на Л. Димитровъ, почватъ следъ гл. III. съ „1. Четата на Марко войвода Дримколски“ и др. нат. Една частъ отъ предадения ми ржкописъ, съдържаща нахвърлени и слабо свързани статистични данни и имена на селски войводи, дати на сражения и пр., не можа да бжде използвана. Отъ своя страна азъ поизправихъ правописа на ржкописа.

Л. М.

I.

Биографични данни. Конгресътъ въ Солунъ на 1. I. 1903 г.

28 мартъ 1905 г.

Роденъ съмъ въ с. Дрѣнокъ (Дебърско), въ 1869 г., училъ съмъ се въ селото си при учителъ Станко Лазаровъ, родомъ отъ сѣщото село. Той се е училъ въ Сърбия, бѣше свършилъ педагогическо училище, билъ е и въ Дечанския манастиръ. После стана същеникъ (на 1871 ?) въ наше село.

Азъ постъпихъ въ Солунъ въ III. отдѣление и следвахъ тамъ до VII реаленъ класъ включително. Гимназията свършихъ на 1888/9, после станахъ главенъ учителъ въ Дебъръ въ първоначално и второкласно училище — две години по редъ (1889—1890) год. Презъ 1891/2 се записахъ студентъ въ Висшето училище въ София. Следвахъ две години въ Висшето училище, следъ което станахъ учителъ въ Солунъ въ първоначалното училище на Вардаръ-капия, гдето останахъ една година (1893). После отидохъ въ Гумендже за главенъ учителъ и инспекторъ на ениджевардарската кааза (презъ 1894/5 год.). Не можахъ да стоя тамъ цѣла година, наклеветиха ме гъркомани и сѣрбомани, че ужъ съмъ билъ въ свръзка съ нѣкой комитетъ въ София, та ме интернираха въ Битоля. Бѣше решено да бжда интерниранъ въ Дебъръ, но съ рушветъ сполучихъ да остана въ Битоля, гдето стояхъ четири месеца безъ работа. Тогава заварихъ въ Битоля Пере Тошевъ, Гьорче Петровъ, и др.; имаха вече организиранъ мѣстенъ комитетъ. Подиръ това бидохъ назначенъ въ семинарията въ Цариградъ

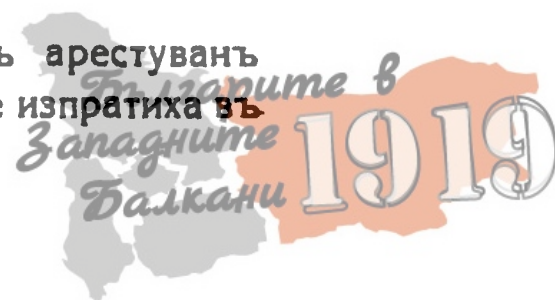

презъ есеньта 1895 год. Тъкмо тогава, презъ ваканцията, се намѣрихъ въ Солунъ, когато Мелникъ биде нападнатъ отъ четата на Сарафовъ. 1895/6 прекарахъ въ Цариградъ. Тамъ формално влѣзохъ членъ въ мѣстния комитетъ, който състоеше отъ: председателъ Ляповъ и членове Д-ръ Георги Николовъ, лѣкаръ (род. отъ Охридъ), Д-ръ Панче Васковъ (отъ Велесъ), и Тилковъ, учителъ въ семинарията и студентъ по правото въ турския университетъ (той е родомъ отъ Сърско). Комитетътъ работѣше повече съ арменцитъ. Премѣстенъ бѣхъ въ Одринъ въ гимназията, на която бѣше директоръ Д. Ивановъ, въ 1896/7. Тогава имаше въ Мустафа Паша комитетъ на чело съ Павелъ Генадиевъ. Въ Одринъ прекарахъ четири години. Въ града нѣмаше нищо организирано, но се водѣше агитация. Хр. Коцевъ бѣше тамъ преди мене, той бѣше турналъ начало. Станахъ ръководителъ на цѣлия окржгъ. Въ града имаше комитетъ съгласно съ устава на Вжтр. организация. Азъ бѣхъ председателъ, а членове бѣха (1-вата година) Андонъ Арнаудовъ, Бояджиевъ Владимиръ, (отъ Охридъ, учителъ въ гимназията), Хр. Генчевъ (учителъ въ гимназията, род. отъ Шуменъ), Йотовъ, (род. отъ Т. Пазарджикъ, учителъ въ гимназията). По селата се основаха комитети: въ околията Чокето (12-тина села) селото Ташлѣ-Муселимъ бѣше центърътъ ни. Тамъ имаше единъ учителъ Дяковъ. Почти по всички по-чисти български села се основаваха комитети, особено въ Лозенградско, въ Малко Търновско и Дедеагачско. Членски вноски се събираха па и помощи въ пари. Имѣхме комитетски печатъ: „IV. окржгъ“. Кореспондирахме повече съ Гьорче Петровъ, тогава въ София, и съ Ц. Комитетъ въ Солунъ. Дойдоха учители: Панайотъ Мановъ (отъ Щипъ), Якимъ Игнатиевъ (отъ Кратово), Петъръ Васковъ (отъ Велесъ) — все въ гимназията. И тѣ бѣха посветени въ

дѣлото. Отъ първоначалнитѣ учители вземаше участие Георги Куруковъ отъ махалата Кайкѣ отъ Одринъ. Останахъ въ Одринъ до 1900 год. Георги Василевъ (род. отъ Мустафа Паша, първонач. учителъ), бѣше много буненъ и предаденъ на дѣлото.

На 1901 год. пакъ се записахъ студентъ въ София —бѣха ме уволнили отъ екзархията—и до края на година 1901 стояхъ въ София. Заминахъ за Солунъ. Дѣлчевъ Карайовевъ, Дели Ивановъ и др. ме изпроводиха да побързамъ въ Солунъ съ мисия да увещавамъ битолскитѣ водители да се въздържатъ отъ въстание, понеже се чуваше, че бързатъ за въстание, и сжщевременно да се опратъ противъ агитациитѣ на върховиститѣ, които тогава готвѣха въстание. Въ Солунъ престояхъ презъ ваканцията, после ме назначиха учителъ презъ 1902—3 год. въ Сѣръ, гдето стояхъ до солунскитѣ атентати, когато ме арестуваха заедно съ Сребренъ Попъ Петровъ. Въ Сѣръ бѣхъ ржководителъ на сѣрския окржгъ. Помагаше ми Ангелъ Атанасовъ (отъ Кърчово, Демирхисарско), учителъ, и Вълкановъ, учителъ въ педагогическото училище (род. отъ с. Пѣсочница, Леринско). Много ни помагаше и Божовъ Стоянъ (род. отъ Кърчово), инспекторъ и секретаръ на митрополията (загина презъ време на въстанието въ четата на Стоянчовъ). Димитъръ Атанасовъ Гощановъ (бѣше следвалъ въ Женева, род. отъ Неврокопско) бѣше като ревизоръ на четитѣ. Сандански дохожда два пжти като ревизоръ на пограничнитѣ околии, преоблѣченъ като попъ. Гощановъ ходѣше като търговецъ на памукъ, съ натоварени единъ-два коня. Гощановъ загина съ Гоце Дѣлчевъ въ Баница. Бѣше много добъръ момъкъ. Яворовъ издаваше вестникъ въ с. Кърчово. Тамъ му изпратихме хектографъ и мастило.

Докараха ме въ Солунъ, гдето стояхъ арестуванъ 15 дена заедно съ множество други. Сетне ме изпратиха въ

Битоля, гдето прекарахъ 9 дена въ затворъ, отъ тамъ ме откараха въ Дебъръ презъ Охридъ. Освободиха ме въ Дебъръ, гдето стояхъ до въстанието.

Окржжното, съ което се канѣха представители отъ Ц. К. на конгреса въ Солунъ, бѣше отъ 24. XII, 1902 и се каняха за 1 януарий. Азъ се явихъ като представител на сѣрския окржженъ комитетъ. На нова година стана конгресътъ въ гимназията, въ физ.-химическия кабинетъ, на 2-рия катъ. Бѣха 18 души дошли всичко, представители: единъ отъ Цариградъ — Попъ Петровъ, учителъ въ семинарията (баща му, попъ Петъръ, въ София); отъ Солунъ представляваха Ц. Комитетъ: Гарвановъ, председателъ и на конгреса; Мирчевъ Д. и Мартиновъ Спасъ (род. отъ Битоля), Хр. П. Коцовъ, който случайно се бѣше намѣрилъ въ Солунъ, и Тодоръ Лазаровъ (отъ Щипъ, търговецъ, добъръ момъкъ, работникъ, бѣше лежалъ въ затворъ съ Хр. Коцевъ и бѣше освободенъ заедно съ него); отъ Кукушъ — Влаховъ (род. отъ Кукушъ, гражданинъ); отъ Струмица — Варналиевъ (род. отъ Велесъ, главенъ учителъ); отъ Малешевското — Ингилизовъ, учителъ тогава въ Малешевията: отъ Воденъ — Занешевъ Иванъ (род. отъ Воденъ, гражданинъ); единъ отъ Велесъ — гражданинъ; отъ Скопье Ганчевъ (учит. въ педагог. уч., род. отъ Русчукъ); отъ Битолско — за цѣлия вилаетъ — Лозанчевъ. Конгресътъ по своя съставъ бѣше незаконенъ: споредъ устава изрично се иска, щото денътъ на въстанието да се опредѣля отъ Ц. К. и отъ окржжнитѣ и околийскитѣ комитети. Конгресътъ трая два дена. Нѣмаше опозиция: едничкъ азъ бѣхъ опозиция и затова конгресътъ се проточи два дена. Азъ бѣхъ противъ, първо защото нашиятъ районъ—сѣрски—не бѣше подготвенъ за въстание, а знаехъ че и други не сж подготвени, и второ, защото считахъ моментътъ неблагоприятенъ, следъ като

Ламсдорфъ изрично бѣше се изказалъ противъ движението. Освенъ това знаехъ отпонапредъ мнението на Сандански, на Дѣлчевъ и др., които бѣха противъ.

Гарвановъ най-много ми възразяваше: французкиятъ посланникъ въ Цариградъ се изразилъ, че ако стане едно движение въ Македония, сигурно ще се дадатъ широки правдини на населението, че ако две седмици издържимъ въ въстание, България ще отвори война. Когато опредѣляхме датата на въстанието — около края — или срѣдата на Августъ (следъ жетвата), се ржководѣхме отъ съображения, изказани отъ Гарванова: да се събере жетвата въ България и войската въ България до тогава да може да се снабди съ шинели, защото щѣла да настѣпи зимата. Азъ бѣхъ увѣренъ, че Гарвановъ е подъ влияние отъ ексархийската среда въ Цариградъ. Правѣше ми силно впечатление, че Селджобалиевъ, който бѣше най-довѣрното лице на ексарха, се разпореждаше съ револ. комитетъ въ Цариградъ. Тамъ бѣ на чело представителтъ въ конгреса отъ Цариградъ, Попъ Петровъ, (учителтъ). Селджобалиевъ е извършилъ, въ споразумѣние съ Гарвинова, задачата да се подканятъ гурбетчиитѣ да се върнатъ въ отечеството си. Това го извърши Селджобалиевъ. Лозанчевъ бѣше *за*, — всички бѣха *за*, нѣмаше нито единъ противъ. Между мотивитѣ за въстание имаше и тоя, че върховиститѣ ще продѣлжатъ въстанието. Най-сетне се реши — и мене ме накараха да подпиша протокола, въ който се мотивира нуждата отъ въстание. Предвидѣ се, щото всѣки окръгъ да си свика свой конгресъ. Реши се въстанието да не бжде масово, а партизанско-четнишко.

Въстанието въ нашия край, общо погледнато, се развиваше при особени мжчни условия и поради това то трая сравнително по-малко време.

II.

Вървежътъ на въстаническитѣ действия въ Дебърско. Л. Димитровъ секретарь въ четата на войводата Марко Павлеви. Първитѣ действия следъ провъзгласяване на въстанието.

Въстанието се почна на 20 вечерята. Въстанали мѣста фактически бѣха Горна и Долна Дебърца и Малесията. Отъ града Охридъ, отъ полскитѣ села, отъ Струга и стружкитѣ села и дебърски Дримколъ подпомогнаха съ военни сили тѣзи масово въстанали мѣста. Но и въ Малесията въстанието не се държа дълго време, само около две седмици, тъй като всички военни сили и семейства заминаха за Дебърцата: Малесията остана пуста. Пътътъ отъ Охридъ и Струга, който минаваше презъ Малесията и Джупа за Дебъръ, бѣ непроходимъ до 17 августъ, когато аскеръ и башибозукъ, следъ като ги оплѣни, изгори селата. И следъ това даже слабо бѣше проходимъ и може да се каже владѣхме ние Малесията до края на въстанието, тъй като тамъ се върна кжде края на августъ и локовската чета, следъ нея селечката, а подиръ и части отъ сбжшката и жржанската, които на нѣколко пжти нападаха башибозука отъ Коджаджикъ, що дохаждаше за золумъ по нивитѣ, градинитѣ и останалия добитѣкъ. Па освенъ това презъ Малесията се движеше и дримколската (стружки и дебърски Дримколъ) чета и минаваше и се връщаше на нѣколко пжти, по нужда, въ своя районъ.

Бѣхме господари отъ началото до края на въстанието на Горна и Долна Дебърца и Караормана, гжста, непроходима планина между Дебърца и Малесията. Това пространство приблизително има на дължъ отъ югъ къмъ северъ 12 часа пжть и на ширъ 8. Въ първия денъ на въстанието тукъ бѣха нападнати двата неприятелски

пункта : мюдюрлукътъ Издеглавйе и войсковиятъ станъ на Сирулския ридъ. Мюдюрлукътъ бѣ атакуванъ въ продължение на два дена та аскерътъ се прибра въ кулитѣ, гдето стоя затворенъ тамъ два дена безъ храна и вода. Напълно щѣхме да станемъ победители на този мюдюрлукъ, ако не сполучеа двама турски войника ноцно време да се промъкнатъ презъ нашия кордонъ, който бѣ заобиколилъ кулата, и не бѣха отишли въ Охридъ да обадятъ на турската власть за положението. На третия денъ пристигнаха многочислена войска и башибозукъ, а нашитѣ чети бѣха принудени да се прибератъ и отстѣпятъ. Що се отнася до Сирулския ридъ, опитътъ тамъ да нападнемъ и унишожимъ неприятеля бѣ по-нещастенъ. Не зная какъ, но аскерътъ бѣ узналъ, че ще бжде нападнатъ, и когато на 20 вечерята се събрали четитѣ и потеглили къмъ рида да нападнатъ аскера, последниятъ завзель пусиитѣ по пжтя, гдето щѣли да минатъ четитѣ, и щомъ се приближили четитѣ до първитѣ пусии, аскерътъ отворилъ огънь та падналъ убитъ само куриерътъ, а другитѣ благодарение на ноцята се разпръснали и се избавили. Така щото за центрове на неприятеля пакъ останаха тѣзи две мѣста : мюдюрлукътъ Издеглавйе и Сирулския ридъ, и отъ тамъ главно бѣхме нападани, макаръ да ни нападаше аскеръ и отъ други страни: откъмъ Куратица и Рѣчица, отъ Ресенско, Демирхисарско, Кичевско и Дебърско. При все това ние бѣхме пълни господари на Дебърцата, главно на планинитѣ и планинскитѣ села до края на въстанието — началото на октомврий. Аскерътъ ни нападаше съ многочислена сила : съ 2000, 4000 и повече войници и горски топове, но следъ похода и сраженията пакъ се оттегляваше въ реченитѣ два пункта или си се връщаше въ Кичевско, Дебърско и Демирхисарско. Главно ние владѣхме върховетѣ и ребрата на Илинска планина, на планината Турие, върха Голякъ и върха Славейците в (Караормана).

Прекжснахме пжтнитѣ сношения между Кичево и Охридъ презъ Дебърцата отъ началото та до края на въстанието: освенъ въстаници и аскеръ, който атакуваше, друго не се движеше по тоя пжть.

И пжтьтъ отъ Битоля за Охридъ бѣше подъ наша властъ до срѣдата на августъ: жива душа не се забелѣзваше по него; той се пазѣше отъ убития въ сражението на 31 августъ при Куратица храбъръ войвода Аргиръ Мариновъ.

Прекжснатъ бѣ презъ цѣлото въстание и пжтьтъ презъ Горна Дебърца за Рѣка (Дебърско) — презъ с. Върбяни и Бистра планина.

Въстанието ме завари въ Дебъръ. На 18 юлий получихъ известие отъ районния войвода въ Малесията, Тасе Христовъ, да отида да се срещна съ четата около селото Сбъждье (въ Малесията, Охридско). На 19 заминахъ за село и после веднага отидохъ да намѣря нашата чета (въ с. Луково въ Дримколъ). И четата вечерята още не знаеше, че ще се дига въстание. На 20, Илинденъ, дойде възванието съ упжтвания, какзо да направимъ презъ първия день. За стружки и дебърски Дримколъ било решено да не въставатъ, защото граничимъ съ помаци и арнаути, но Малесийскиятъ войвода въпрѣки това ни заповѣда да въстанемъ вечерята на 20. Нашъ войвода бѣше Марко Павлевъ отъ с. Безево. Азъ станахъ нѣщо като секретаръ на четата. Прибрахме още четници и раздѣлихме четата на две — въ едната азъ и войводата, а въ другата помощникътъ му. Ние си опредѣлихме задача да развалимъ телеграфната жица подъ с. Модричъ, а помощникътъ Милошъ, като вземе още нѣкси четници, да направи сжщото въ Бигоръ. Ние извършихме това, хвърлихме въ рѣката Дримъ до 13—14 дирека отъ телеграфа и въ Срѣдно-Луково се настанихме въ Богданова кошара. Тамъ престояхме на

21, а вечерята ни дойде известие да идемъ на помощъ въ Малесията на селчани, на селечкитѣ чети, които бѣха завързали сражение съ аскера. Милошъ не изпълни задачата си, защото не можалъ да прибере четници, и той остана въ тия села. Планътъ ни бѣше, ако не бѣха ни повикали да отидемъ въ с. Модричъ, да убиемъ пждарина-арнаутинъ и да повикаме селскитѣ чети отъ Модричъ и отъ с. Дренокъ да се дигнатъ като въстаници, понеже бѣше уговорино да чакатъ известие отъ насъ. Мислѣхме сетне, като съберемъ четитѣ отъ всички села и отъ Ябланица и Луково да нападнемъ аскера, който бѣше настаненъ при Мерсимбеговъ ханъ. Но тоя планъ не изпълнихме, понеже ни повикаха въ Мелесията. Отивайки за тамъ, като се изкачихме на върха на Руйница планина, — бѣше на мръкване — чувахме престрелка още отъ далечъ. Слѣзохме въ с. Локовъ, тъмно бѣше. Насѣдахме на единъ мегданъ до чешмата, понапихме се вода. Жива душа нѣмаше въ селото — само добитъкъ останалъ и кучета лаяха. Съ насъ имаше хора отъ локовската чета, нѣколцина отъ селечката чета, изпратени да ни викатъ на помощъ. Тѣ ни разправяха, какъ искали да убиятъ Шукри Чаушъ въ кулата въ с. Локовъ, но този успѣлъ да се измъкне та не могли да го убиятъ.

III.

Сражение при мѣстността „Умища“. Таниръ Толя съ башибозукъ гори селата. Сражение при „Горица“. Л. Димитровъ зъ Горна Дебърца до края на въстанието.

Подиръ това заминахме за къмъ позициитѣ на селчани, които се сражаваха. Пратихме двама да видятъ, дали има още наши хора на позициитѣ. Никой не се отзова на паролата, макаръ че имаше хора. Нашитѣ бѣха се оттеглили на друго мѣсто. Ние се върнахме

пакъ въ Локовъ; поразмислихме, какво да се прави; нѣ-
 маше какво, влѣзохме въ една кжща и потърсихме да
 се нахранимъ — бѣхме 18 души. Заранѣта се указаха
 въ селото нѣколко стари бабички и единъ старецъ —
 другитѣ се задигнали съ вѣстаницитѣ, заминали кжде
 Караорманъ на мѣстността „Умища“. Като дирѣхме
 четата, мина аскеръ, но не ни видѣ, а тоя аскеръ идѣше
 на помощъ на вчерашния. Щомъ се чу тржбата и поч-
 наха пушки да пукатъ,—при Умища бѣха четитѣ—ние се
 приближихме. Тамъ вече сражението се бѣ почнало и
 трая цѣль денъ. Женитѣ били изпратени съ добитѣка
 кжде Караорманъ за да заминатъ къмъ Дебърца. Пре-
 крати се сражението къмъ три часа следъ обѣдъ
 — бѣше траяло около деветъ часа. Имаше убити наши
 нѣщо 6 души и двама ранени. Турцитѣ бѣха на по-от-
 крыто мѣсто и трѣбва да сж имали двойни загуби. Че-
 тата тукъ се командуваше отъ Цвѣтко Христовъ (отъ
 с. Присовяни, Малесията). И той бѣше слабо раненъ.
 Бѣше си свършилъ патронитѣ, — спусналъ се аскеръ, но
 той си пробилъ пжть. Следъ това и четитѣ заминаха
 кжде Дебърца, а аскерътъ и башибозукътъ се върнаха
 въ Дебъръ.

Ние само останахме надъ Локовъ, на най-ви-
 сокото мѣсто, на мѣстността „Плешъ“ (голо, каме-
 нисто мѣсто). Тукъ намѣрихме малко добитѣкъ — кози,
 овци, та си клахме. Отъ селото Локовъ си доставихме
 брашно и така поминахме 8 дена. Въ това време никой
 не ни нападна. Аскеръ нѣмаше. Отсреща насъ имаше
 турски бачила, виждаха ни. Овчаритѣ отъ бачилата пуст-
 нали думи въ Дебъръ, че въ Руйница имало 50 хиляди
 комити, и това нѣкои го вѣрвали. При насъ дойдоха че-
 титѣ отъ с. Ташморуница, следъ като се бѣха били
 и следъ като отъ тѣхъ бѣха паднали 14—15 души. Сетне
 дойдоха отъ Раслаица, отъ Глобѣчица, Лѣжани и др. в

Събрахме се около 200 души. Целта бѣше, да се образува по-голѣма сила, голѣма малесийска чета. На 28 се получи писмо отъ Тасе Христовъ (районенъ водителъ на Малесията), който ни кани да идемъ въ Дебърца. На 19 юлий стигнахме въ Дебърца като минахме Карармана, — голѣма, буйно залѣсена планина, все букъ и джбъ.

Тогава презъ нощта изгориха селото Присовяни. Ташмуруница бѣше изгорено още на 21 юлий. Като стигнахме въ Дебърца, бѣше заминалъ Тахиръ Толя съ своя башибозукъ, около 300 д., та бѣше изгорилъ селата Лактинье, Годивье и Върбяни. Бѣха останали неизгорени селата Сливово, Турие и Мраморецъ. Нашата малесийска чета още вечерта се опредѣли да стои при хана, на мѣстността Горица, да пази прохода за да не нахлуде аскеръ та да запали и тия три села. Тамъ стоиме до 4 августъ и денемъ гледахме, какъ аскерътъ издалечъ правѣше рекогносцировка, за да узнаятъ, колко сме. На 4 бѣхме нападнати. Войводата Марко Павлевъ тъкмо го нѣмаше при насъ. Азъ бѣхъ самъ. Благодарение, че се намѣри въ ташмурунишката чета нѣкой си Пантелей, служилъ въ ромънската войска като унтерофицеръ (род. отъ Вѣвчани), та него го турихме за командиръ.

Едвамъ бѣхме се размѣстили по позиции, ето го аскерътъ вече на 200 разкрача — до 400—500 души. Ние бѣхме останали 150 д., следъ като изпратихме 50 души на Марка, който бѣше далечъ. Почна се сражение. Извикаха, че съ топове ни биятъ, и локовската чета ни напустна. Подиръ това Милошъ, попътъ, Наумче Илиевъ казаха, че трѣбва да отстѣпимъ ние, що бѣхме на заднитѣ позиции. На преднитѣ позиции се биха още два часа, и тамъ паднаха убити 12 души и 5—6 души ранени. Огъ турцитѣ е имало повече. Тукъ пакъ се от-

личиха Пантелей и едно момче, Георги Миновъ, отъ с. Врѣнища. Тѣзи двамата бѣха си изхарчили всичкитѣ патрони, до 300, при все това можаха да се избавятъ. Настъпи нощъ, турцитѣ се прибраха въ Издѣглавѣе, а ние си прибрахме раненитѣ и убититѣ. Следъ това на 5 августъ престояхъ въ Сливово; на 6 ме покани охрид. началникъ Узунувъ. Оставихъ Марка и заминахъ съ попъ Георги отъ с. Слатина, — отидохме въ Демирхисарското, въ селото Велмевци, гдето намѣрихме Борисъ Сарафовъ. Тамъ нѣмаше нито войска, нито сражение, тамъ си бѣха свободни дори до началото на септемврий. Тукъ съ Сарафовъ си приказвахме. Подиръ туй и той ми даде едно писмо до охрид. началство, което го намѣрихъ въ мѣстността Чемерски долъ. Тукъ вече намѣрихъ Узунова, Чакърова, Наума попъ Анастасовъ, Кецкарова и Златарева. Тѣ съставляваха охрид. началство. Причислиха и мене къмъ това началство като представителъ на дебърския районъ. Ние се раздѣлихме на две: половината отъ управителното тѣло отиде въ Горна Дебърца (Александъръ, азъ и Кецкаровъ), а другитѣ останаха въ Долна Дебърца. И така останахме раздѣлени все до края на въстанието. Ние постоянно се движехме. Сражение нашата „началнишка“ чета нѣма. Бѣхме много стѣснени отъ всѣкжде: главенъ центъръ ни бѣха Турие, Голѣкъ. Тия мѣста аскерътъ отъ Кичевско, Демирхисаръ, Охридъ и Дебърги завзе, и ние нѣмаше кжде да се движимъ. Заминахме кжде Караорманъ (Малесията). А малесийскитѣ села на 17 августъ бѣха изгорени, следъ като бѣха ги обрали.

На 25—26 августъ капитулирахме: казахме на четитѣ да се прибератъ въ селата си, да си скриватъ оръжието. Така се направи. Мнозина си отидоха за Струга и Охридъ. Оръжието всѣки си го скриваше, гдето знае. Ние заминахме къмъ Дримколъ и мислѣхме кжде да избѣгаме. Мжно можехме да минемъ презъ тур-

скитѣ войски та решихме да минемъ презъ Албания, преоблѣчени като майстори съ тесли, пили, и др. алати, съ скжсани дрехи, — въ долама. Минахме градъ Дебъръ, — презъ Дримъ — та презъ Малесията — презъ Мать-Окела — (отъ тукъ захващатъ католически християни, които сж по-лоши) — минахме миридитѣ, прегазихме единъ ржавъ на Дримъ та по крабрѣжието стигнахме до р. Бояна, минахме я и се намѣрихме на черногорска територия. Престояхме два дена въ Цетине. Сетне презъ Которъ и Фиуме дойдохме въ София.

Подробности за сраженията въ нашия край давамъ въ бележкитѣ си, които ви оставямъ на разположение.

1. Четата на Марко войвода Дримколски.

Четата на Марко войвода Дримколски преди въстанието бѣ раздѣлена на две части — едната въ дебърски Дримколъ подъ водителството на Марка, другата въ стружки Дримколъ подъ водителството на Лука Групчевъ. Тази частъ, която бѣше въ дебърския Дримколъ, получи известие за въстанието чрезъ малесийския районенъ войвода Тасета Христовъ отъ Присовяни, а другата, която бѣше въ стружкия, — направо отъ своето началство. Дветѣ разпоредби бѣха противоположни: на дримколската частъ се заповѣдваше да подигне на въстание тамошнитѣ работници, да скжса телеграфа и развали мостове и пр., а на стружката частъ било заповѣдано да пази отбранително положение. Това бѣ едно недоразумение, фатално за дебърския Дримколъ, тъй като той се състои отъ 7 чисто български села край Дрима, които наброяватъ всичко до 400—500 кжци, а само едно помашко село до тѣхъ брой повече отъ 1000 кжци и всѣка кжца най-малко по 2 пушки, като се оставятъ на страна и селата въ Дебъръ, Малесията, на сев. западъ много смѣсени съ помашко и християн-

ско население, но повече мухамеданско, на запад пъкъ арнаути. Една проста случайност запази тази страна от разрушение. Това ще пояснимъ по-долу. Както и другаде, обявяването на въстанието бѣ внезапно, отведнага. Тукъ се получиха известията за въстание и възванията на 20 юлий заранѣта. Присѣдини се къмъ четата на Марка и пишещиятъ тѣзи редове тъкмо въ деня на въстанието. Изпълнявахъ секретарска длъжностъ. На 20 срещу 21 презъ нощъта, следъ като увеличихме съ нѣколко души четата, раздѣлихме се на две: Марко войвода, азъ и нѣколко четници тѣбваше да скжсаме телеграфа подъ с. Модричъ, а другата частъ, следъ като прибере още нѣкой и другъ четникъ отъ селата, презъ които мине, да скжса телеграфа въ мѣстността „Бигоръ“. Тя бѣ подъ водителството на старшията Милошъ Кръстевъ отъ Бедево. Ние свършихме мисията си, скжсахме тела подъ Модричъ на едно голѣмо разстояние, а Милошъ не сполучилъ; бавилъ се събирайки четници та не можалъ това да стори веднага, — и се разденило. На 21 нашата частъ отъ четата се прибра въ една кошара. Кроехме да продължимъ плана, който бехме си скроили, но кжде 8—9 часа стигнаха известия и писма отъ Малесията и Джупата, съ които ни викатъ на помощъ. Ние потеглихме открито презъ Руйница за Локовъ (въ Малесията), а на Милоша писахме, ако мине, да развали само телеграфа, друго да не върши, докато не получи отъ насъ заповѣдь.

Споменахъ горе, че една проста случайност запази дебърския Дримколъ отъ разрушение, а тази случайност именно бѣ повикването на помощъ отъ малесийцитѣ, та не останахме въ района. Следъ петчасово усилено пътуване на горе по Руйница, която има почти отвесенъ наклонъ надъ Дрима, предвождани отъ четирима локовчани, стигнахме въ селото Локовъ. Бѣше около единъ

часа вечерята. Намърихме селото пусто; нито мжжъ имаше, нито жена, а само частъ отъ добитъка се щурѣше край кжщитѣ и селския мегданъ. Ние насядахме на мегдена край чешмата да си отпочинемъ и да се напиемъ вода. Тукъ локовчани ни разправяха, какъ се опитали да убиятъ Шакиръ Чаушъ въ кулата, но не сполучили, та той избѣгалъ. Циганитѣ го предупредили и за това тѣ били избити до единъ. Отъ тоя Шакиръ Чаушъ бѣ пропищѣло дете въ майка, а въ сжщото време той е билъ и най-вѣрниятъ служителъ на своя господарь, султана.

Сраженията, завързани между малесийскитѣ чети, башибозука и аскера, продължаваха още, когато стигнахме въ селото. Чухме само нѣколко пушки далечъ нейде въ планината надъ с. Жржаново. Продължихме пжтя, водени отъ локовчани, къмъ позициитѣ на Цвѣтко войвода, къмъ „Калето“. Видѣхме вече, где е мѣстото, наречено Калето, стигнахме при едно черквиче, близу до Калето, дадохме знакъ и съобщихме паролата, но не се отзоваха наши хора, а овчари отъ бачилата или башибозукъ. Благодарение на тъмнината и страха, навѣрно, турцитѣ не отвориха огънь та авангардата ни се върна читава. Застанахме на една рътлинка срещу черквичата и стояхме тукъ до 4—5 часа презъ нощта. Локовчанитѣ се стараяха по всѣкакъвъ начинъ да намърятъ диритѣ на нашитѣ чети, но не сполучиха. Ние бѣхме жива-вода изпотени, па духна и едно ветърчето се скочанихме, па и нѣмахме храна. Следъ дълги размѣнения на мисли решихме да се върнемъ въ селото Локовъ, тамъ да се нахранимъ, да престоимъ до раното, макаръ и да се опасявахме да не бждемъ заобиколени отъ неприятелски сили презъ нощта. Върнахме се, но хлѣбъ не намърихме. Сварихме качамакъ, убихме две кошари пчели и малко млѣко намърихме. Така се наве-

черахме и легнахме да починемъ. Скоро се раздени и ние набързо се приготвихме. Раното намѣрихме нѣколко стари жени въ село и ги попитахме, где сж четитѣ и селянитѣ. Не знаемъ, где сж, ни казаха, но нищо нѣма въ селото — всичко опустѣ. Потеглихме пакъ къмъ черквичката, но още не стигнали тамъ, чухме бурия да свири по пѣтя отъ с. Селце (въ Джупа) и черквичката. Тъкмо се готвѣхме да хванемъ пусия при черквицата, бѣхме изпреварени отъ аскера, идещъ отъ Дебъръ. Нашитѣ, които отидоха да видятъ тая пусия и да ни поканятъ, ако нѣма неприятель тамъ, благодарение на едно нанодолище между черквицата и насъ можаха да се върнатъ, незабѣлѣзани отъ аскера. Оттеглихме се въ едно нивище на една баирчинка, но мѣстото не бѣше сгодно за пусия, а не помагаше мѣстото и за отстѣпване — около бѣше голо, а подъ насъ стрѣмно нанодолище съ рѣдка гора, най-доле рѣкичка, притокъ на жржанската и сбжжданската рѣка. Па и бѣхме малцина, не повече отъ 20 души. Много мислихме, дали да отворимъ огънь на идещия аскеръ, който минаваше край черквицата, но имайки предъ видъ неудобството на мѣстото, малочисленостъта си и неизвестностъта за четитѣ, решихме да не отваряме огънь. Щомъ стигна аскерътъ до мѣстността „Умата“ надъ Жржаново, тржбата затржби и се почна ужасенъ огънь—непрекъсвани залпове отъ дветѣ страни. Ние се опитахме да се приближимъ до това мѣсто; слѣзохме долу въ рѣката, после се изкачихме по едно трапче презъ Жржаново и заставахме на едно високо мѣсто, въ една корийка близу до селото. Пратихме жени съ писмо до четитѣ, но женитѣ не се върнаха. Тукъ ручахме. Сражението усилено се продължаваше до 8—9 часа следъ пладне. Следъ това сегизъ-тогизъ се слушаха пушки. Аскерътъ полека пристѣпваше къмъ рудината, но едва го виждахме съ бинокла. Нашитѣ чети

нигде не забелѣзахме, па и да ги забелѣжихме не можехме да се присъединимъ, защото аскерътъ бѣше по рудината, а ние бехме, макаръ и доста далечъ, на много ниско. Щомъ се прекрати сражението, върнахме се кжде 10—11 часа къмъ Локовъ и тамъ, надъ Локовъ, въ мѣстността „Плешъ“, най-високото мѣсто на Руйница, заседнахме. Всичката жива стока бѣше забрана кое отъ нашитѣ чети за храна, кое отъ джупанцитѣ отъ близкитѣ бачила. За наше щастие, заранѣта на 23 близу до насъ, въ една нива, забелѣзахме да пасатъ до сто брави овци, ярища и ягънца. То ни се видѣ като отъ бога пуснато. Тукъ стояхме до 29 юлий, когато получихме писмо отъ Тасета да заминемъ за Горна Дебърца презъ Караорманъ.

Но нека се поспремъ да кажемъ нѣщо за живота ни на „Плешъ“. Благодарение на локовския войвода Юрданъ и секретаря му тукъ прекарахме доста добре. Та не бѣхме само ние, а станахме тукъ отъ 25-26 души четници около 200 души мъже, жени и деца отъ Селце и Локовъ, които не бѣха успѣли да заминатъ заедно съ четитѣ въ Дебърца; освенъ това при насъ дойде частъ отъ селечката чета, която въ сражението се бѣ отдѣлила и не е могла вече да се присъедини къмъ четитѣ, заминали за Горна Дебърца. Съ тази чета бѣше и многозаслужилиятъ на Организацията Нико Танасковъ отъ Селце, учителъ. Той падна убитъ въ Горна Дебърца на 12 августъ, когато изгориха селата Сливово, Мраморецъ и Турие. Ние си построихме позиции, които владѣха всички други на северъ и на югъ, а на зап. Руйница отвесно се спускаше надъ Дрима. Оттамъ не очаквахме никакво нападение. Едно ни плашеше само: ако бждемъ нападнати отъ тритѣ страни, можехме да отблъсваме неприятеля и откъмъ западъ да отстъпимъ, но храна и вода нѣмахме; храна доставяхме отъ Локовъ,

сжщо и вода. Близу до насъ нѣмаше вода. А Локовъ бѣше далечъ отъ позицията на половина часъ, а неприятельтъ можеше да се настани тамъ. Можехме да се спуснемъ по надолницата на Руйница, значи отъ западната частъ на позицитѣ, но Дримъ бѣ 4 часа далече, а пъкъ дотамъ нигде не се намираше вода. При все това тукъ трѣбваше да стоимъ и да чакаме, каквото сѣдбата докара. Не знаехме кжде да ходимъ. Малесийскитѣ чети заминаха за Дебърца и вече известие отъ тѣхъ не получихме, макаръ и да изпращахме жени и мъже куриери съ писма до Тасета. Цѣла седмица открито, явно стояхме на тѣзи позиции. Всѣкога днене и ноше поставяхме стражи да вардятъ, да не бждемъ нападнати. Разчуло се бѣ въ града Дебъръ, че Руйница е пълна съ комити и че така силно сж укрепени, че и съ топъ не можело да се надвиятъ. Това навѣрно сж го съобщили овчаритѣ отъ близкитѣ бачила, които сж ни виждали. На 28 стигна писмо отъ Г. Дебърца, съ което ни канѣха да заминемъ тамъ. Това ни много ободри и побързахме да се приготвимъ. На 29 вечеръта потеглихме и стигнахме презъ нощъта до кжде Сбжжди въ мѣстността „Кобличища“. Тукъ престояхме презъ дена, 30 августъ. Вечеръта въ 12 часа потеглихме презъ Караорманъ, цѣла нощъ пжтувахме. Въ зори стигнахме при Радомирово.¹ Стигнахме на Славей. Отъ тукъ пратихие куриери да се научатъ, какъ да продължимъ пжтя, защото бѣше денемъ, да продължаваме ли явно да вървимъ или да чакаме нощъта, и още да научатъ нѣма ли неприятелски сили. Огъ годивскитѣ овчари куриеритѣ се научиха, че нѣма опасностъ и че можемъ явно да продължаваме пжтя презъ лактинско-годивското поле и да заминемъ

¹ Тукъ има развалини на зидове. Четницитѣ разправяха, че то е било голѣмо християнско село, разорено отъ турцитѣ, но не помнятъ, кога е станало туй.

въ западнитѣ, на отвѣдната страна разположени планински села — Сливово, Мраморецъ и Турие. Това бѣше срещу 31 августъ. Забравихъ да кажа, че заедно съ писмото, съ което ни канѣха да отидемъ въ Дебърца, ни пратиха куриери, инакъ щѣхме да се лутаме презъ Караорманъ и съ седмици да не можемъ да се оправимъ и да измремъ може би отъ гладъ. На 29 срещу 30 августъ, когато минахме Караорманъ, забелѣжихме пламъци и димъ, които стигаха до небесата, като че ли искаха да стигнатъ до бога, за да му кажатъ мжкитѣ и неволитѣ, въ които се намира нашиятъ измжченъ народъ. Наистина жална бѣше картината и трогателна, но и величествена, защото тя показваше, че едно поробено племе, пълно съ енергия и жизнеспособнотсъ, рискува и живота и имота си само да отхвърли игото на робството, да извоюва сносенъ животъ, да живѣе свободно. Тази нощна картина, пламъцитѣ на горяще село, вѣчно ще остане въ паметта ми. И по-преди виждахме димъ и пламъци както откъмъ Г. Дебърца, тѣй и откъмъ стружкото и охридското поле, но таково силно впечатление не ми правѣха. Па и сетне горѣха села, но това не ни се виждаше вече като нѣщо необикновено. Горѣше селото Присовяни, запалено отъ аскера и отъ башибозука на турското село Пѣсоченъ. Продължихме си пѣтя, за който годивскитѣ овчари ни явиха, че е чистъ, но ни обадиха и това, че Тахиръ Толя съ 300—400 души другари башибозукъ ограбилъ и изгорилъ селата Лактинье, Годивье и Врѣбяни. На върщане Тахиръ Толя е билъ дочаканъ отъ върбянската чета, която го е нападнала и разпрѣснала дружината му. Тукъ били оставени много вещи: покжщнина, дрехи и пр. И знамето било му взето. Ние стигнахме въ Сливово около 11 часа вечерта срещу 31. Минахме вечерта въ Турие и тамъ прекарахме.

На 1 август намъри се за добре да хванемъ позицията „Горица“ при сливовския ханъ, за да запазимъ селата отъ аскера откъмъ Издеглавйе. Тукъ както и на Плешъ се настанихме и си построихме позиции. Три четири дена тукъ престояхме. Презъ последнитъ два дена четири аскера отъ Издеглавйе гледахме че излиза и се качва надъ Лактинье, минава къмъ Върбянско и се връща назадъ. На 4 август раното сжщо стори и се изгуби, замина къмъ Върбяни и временно се закры. Ние помислихме, че замина за Дебъръ. Но кжде обедъ на 6 ч. презъ дена стигна една белѣжка отъ Марко, който се е намиралъ въ Сливово и като се научилъ, че аскерътъ слиза къмъ насъ, слѣзълъ на пусията „Св. Никола“, 10 минути на дѣсно отъ нашата главна позиция. Искаше да му се изпратятъ 50 души на помощъ. Но докато се приберемъ горе на позициитѣ, неприятельтъ се доближи до насъ, отгдето не го очаквахме и отгдето позициитѣ ни бѣха по-слаби. Разпоредихъ се да минатъ 50 души при Марка, но докато да стигнатъ близу до него, неприятельтъ ни нападна и тѣ по една долчинка се опжтиха къмъ Сливово. Марко бѣше на позицията съ 7—8 души. На нашитѣ позиции остана да командува Пантелей. Въ 7 часа точно се отвори огънятъ отъ дветѣ страни съ непрекъснати залпове. Всѣки гледаше да цели право въ неприятеля. Викна се дружно „ура“ и изгърмѣха като изъ едно гърло стотинитѣ „Гра“ на нашитѣ юнаци. Неприятельтъ малко отстѣпи. Тогава пукнаха отъ две страни топове: отъ надъ Лактинье и отъ срѣдъ полето откъмъ Върбяни. И Марко бѣ открилъ огънь на позицията си съ малцината си другари. Край него минаваше неприятельтъ. Видно бѣ, че не смѣеше да нападне, защото мѣстото бѣше нататъкъ висско и гористо та се е страхувалъ и отъ селскитѣ чети. Отъ топоветѣ, макаръ и да успокояваха четниците, че това

не сж топове, а залпове, нашитѣ се изплашиха и почнаха откъмъ югъ да напускатъ позицитѣ; севернитѣ обаче юнашки се борѣха та и сражението продължава до 11 часа вечеръта.

Съ отстъпването севернитѣ позиции бѣха изложени на огъня на неприятеля та паднаха 14 души убити и 7 ранени. Отъ неприятеля бѣха повече отъ 30—40 души убити и двойно ранени. Убитъ бѣ и единъ офицеринъ. Нашитѣ, когато отидоха да ги погребатъ вечеръта на 4 и заранъта на 5 августъ, намѣриха чадъра на офицера, по чататкъкъ винтъ отъ топа. Предполага се да е билъ бимбашия. Селскитѣ чети гледали, че билъ яхналъ на бѣлъ конь и че въ сражението падналъ на земята отъ коня. Трѣбва да признаемъ, че Пантелей мжжки се бори съ юнацитѣ си на севернитѣ позиции: всички патрони бѣха ги изхарчили — повече отъ по 160. Той по чудесенъ начинъ се е спасилъ. Свлѣченъ на долу стигналъ воденицата при хана подъ позицитѣ, скрилъ се вжтре. Забелѣжили го двамъ и отишли при воденицата, говорили сж си помежду си, че тукъ е капитанътъ, че тукъ се скри. И двамата, когато Пантелей билъ въ коша горе, тѣ търсили долу кжде колелото; после се качили горе въ воденицата, а Пантелей миналъ при колелото, и тѣ се отдалечили. Тогава Пантелей се скрилъ въ коренитѣ на единъ букъ, близу до воденицата, като се бутналъ и легналъ подъ коренитѣ. Тукъ стоялъ докато аскерътъ се оттеглилъ и настъпила нощъта. Тогава заминалъ за Сливово.

Трѣбва да споменемъ и имената на нѣкои четници, които храбро се бориха и нѣкои отъ които паднаха мъртви. Тѣ сж: Георги Вранищанчето, който остана живъ, следъ като всички патрони бѣ изхвърлилъ; Коста Велковъ отъ Луково — убитъ; убити отъ Глобочица шестима съ войводата имъ Наумъ Илоски, касиерътъ

Пантелей Илоски, Иосифъ Илоски и още трима; отъ Ташморунища Ристо Тасевъ и братъ му; отъ Драелайци четирма и двама отъ Селце: Иванъ, воденичаръ, и Симеонъ Гйоревъ, калайджия. Ранени: единъ отъ Пазео—Корте Павлевъ, който сетне се помина; двама отъ Глобочица; отъ Морунища двама и други двама.

Вечеръта се събрахме и пренощувахме въ Турие, а аскерътъ се върна въ Издеглавйе. Ние тукъ сигурно можехме да бждемъ победители, ако имахме бомби и ако бѣха селскитѣ чети по-близу до насъ и отворѣха огънь на неприятеля. Но липсваха бомби въ нашия районъ. Трѣбва да забелѣжа още, че тука първъ пжтъ презъ въстанието до тоя день се употрѣби топъ противъ въстаницитѣ.

2. Нападение на с. Издеглавйе.

Отъ наша страна, когато се предприе общо нападение на Издеглавйе, на 21 юлий 1903 г., дружно действуваха съ четитѣ си: Коста Ивановъ, подвойвода, съ турянската, сливовската и жрбинската чета; Смиле съ районната, лактинската, върбянската и годивската; Попъ Гьорги съ слатинската и мраморенската. Смиле се движеше откъмъ Песоченъ, Коста откъмъ Ново село, Попъ Гьорги около Оздоленско по рѣката. Всички чети заранъта въ 7 ч. на 21. откриха огънь противъ аскера, който бѣ въ чадъритѣ, и противъ мюдюрницата. Щомъ се съмна, аскерътъ отъ чадъритѣ се прибралъ въ мюдюрницата, отъ гдето отговорилъ съ огънь. Аскерътъ билъ всичко 88 души и 13 д. башибозукъ, а четитѣ брояха 280 души. Сражението продължава два дена и една нощъ (на 21 и 22 юлий). На 21. 7 души аскеръ сполучили да излѣзатъ отъ кулата, отишли въ Песоченъ, подигнали отъ тамъ башибозука и ударили на Смилевитѣ чети. На 22. на аскера пристигнала втора помощъ

около 800 души аскеръ и башибозукъ. Аскерътъ ударилъ отъ две страни и сражението се продължило чакъ до вечерята. Нашитѣ чети се принудили да отстѣпятъ. Часть отъ четата прорила кулитѣ въ Оздоляни и убила двамина турци сеймени. Отъ четата е билъ единъ убитъ и единъ раненъ. Числото на убититѣ отъ турцитѣ е неизвестно. На 22-и таксилдаринътъ биде раненъ, едно заптне и единъ башибозукъ; паднаха убити и отъ четата. Всички чети следъ сражението се оттеглиха на своитѣ мѣста. На втория день (22-и) четитѣ уловили селскитѣ цигани и ги пратили съ писмо до юзбашията и мюдюрина да се предадатъ. Този предложилъ това и на аскера, но той отказалъ да се предаде.

3. Сражения при селата Мраморци, Турие и Сливово. Изгарянето на тритѣ села.

На 9 августъ заранята подвойводата Коста Ивановъ съ 43 д. четници и мраморечката чета, състояща отъ 36 души, били разположени около с. Мраморецъ. По това време пристигналъ 4500 души аскеръ. Четитѣ нападнали аскера отъ две страни и завързали сражение, което траяло само единъ часъ. Четитѣ отстѣпили къмъ Турие. Отъ нашитѣ паднали само двама, сжщо и петима души невъоржжени селяни и две жени. Въ сжщото сражение падна и селячкиятъ учителъ Нико. Мраморечката чета отстѣпила къмъ Кичевско. Следъ като аскерътъ изгорилъ и обралъ с. Мраморецъ, потеглилъ за с. Турие. Отстѣпилата тамъ чета заедно съ турянската чета и съ четата на Тасе Христовъ открили втори пжтъ огънь, завързало се сражение, което траяло два часа. Аскерътъ сполучилъ да изгори селото, следъ което заминалъ за Сливово. Изгорилъ и това село, а селската чета не открила огънь поради голѣмото число войска. Въ Турие паднали около 11 души аскеръ, а отъ нашитѣ единъ

мжжъ и една жена, невинни жертви. Аскерътъ въ това сражение си служилъ съ топове.

На 19 августъ зараньта около 5000 д. войска потеглила отъ Издеглавйе за Кичево. Минала на Турие и отъ тамъ тръгнала за Мраморець. Около тѣзи мѣста се намирали 57 души четници подъ ржководството на Наумъ Илиевъ отъ Издеглавйе. Тѣзи чети не открили огънь, за да не повредятъ на селскитѣ семейства, които били въ единъ долъ надъ с. Козица (Кичевско). Открила огънь само мраморечката чета около три часа. Аскерътъ, щомъ се изкачилъ на рида, почналъ да стреля върху четитѣ съ три топа и били хвърлени 4 гранати. Аскера тогава заловилъ една мома, дъщеря на Сотиръ Мраморчанецъ, която, следъ като сж я безчестили около 50 души, сж я убили. Аскерътъ ранилъ едно момче на 6 години, единъ старецъ и едно дете на 4 години, заловено живо; заловилъ още около 34 жени, закаралъ ги въ с. Бѣлица, отъ гдето ги върналъ назадъ, за да си идатъ въ селата си. Момчето се намира въ Кичево при бълг. владика. Женитѣ били отъ с. Жрбино. Седъмъ отъ върнатитѣ жени по заповѣдь на пашата въ Бѣлица отишли при мюдюринъ въ Издеглавйе да му съобщатъ, че тѣ се връщатъ въ селото си. Мюдюринътъ ги посъветвалъ да си дойдатъ въ селото и другитѣ жени и старцитѣ. Далъ имъ едно заптие, за да ги изпрати до нейде. Заптието се връща, а по-надолу двама войника срѣщатъ женитѣ и ги подгонватъ; петъ отъ тѣхъ избѣгали, а заловени били само две, които, обезчестени, сетне били освободени. На другия день пакъ всички жени избѣгали въ гората.

4. Сражение въ дуратичко на 31-ий августъ.

Предателятъ Велянъ Славковъ отъ с. Ръчица още преди 5-6 дена, подозрень, че крие нѣкакво предателство, билъ заловенъ отъ Аргировата чета и държанъ подъ арестъ за изследване. Четири-петъ дена преди сражението четата, която пазѣла предателя, съглежда, че аскеръ отива къмъ Свинища и че е заграбилъ единъ буюкъ овци; нѣколко четници се отдѣлили и открили огънь върху аскера, за да отърватъ ограбенитѣ овци. Въследствие на това четата се разтревожила и въ това време Велянъ сполучилъ да избѣга. Той сетне е станалъ причина за сражението на 31 августъ както и за огромнитѣ жертви, които се дадоха.

На 30 авг. още Деянъ съ четата си е билъ въ Лешанско, гдето нѣколко четници се оплакали отъ селския войвода. И самиятъ попъ Василь, председателъ на селската комисия, се оплакалъ за нѣкакви кражби. Деянъ писалъ писмо на Узунова, който е билъ близу, да се прегледатъ тѣзи работи. Узуновъ пристигналъ съ своята чета отъ 60 души; същевременно дошелъ и куриеръ отъ Велмеи съ писмо отъ селската комисия съ искане да имъ се прати една чета да ги олесни въ дигане снопѣ отъ полето, за да могатъ да вършеятъ въ гората нощемъ, тъй като денемъ не можели това да правятъ — башибузукътъ не ги оставялъ. Узуновъ и Деянъ решили да замине тамъ лешанската чета. Презъ нощта останахме тукъ, гдето си приготвихме храна, изпекохме едно юне и брави. Заранята, на 31, изпратихме 7 души часови по високитѣ мѣста, да гледатъ. Щомъ излѣзоха часовитѣ горе, единъ се връща назадъ и ни съобщава, че се слушалъ силенъ гърмежъ отъ пушки откъмъ югозападъ кжде Плаке. Следъ като дойде и другъ и каза че не само отъ тамъ се слушатъ гърмежи, но и откъмъ югъ, от-

къмъ Опеница, тогава ние си приготвихме печеното месо, което още не беше раздѣлено, го раздѣлихме и преди да потеглимъ стигна и другъ часовой, който ни обади, че откъмъ западъ и откъмъ Куратица изпълнилъ аскеръ. Когато ние стигнахме до мѣстата на останалитѣ часовой, аскерътъ бѣше се доближилъ до тѣхъ и тѣ бѣха отворили огънь. Аскерътъ, устременъ да се качва по вишинитѣ, се отдрѣпна назадъ отъ залповетѣ на часовитѣ ни и потегли къмъ позицитѣ на Аргира, при Маркови-кули (Гърмешница). Повикахме старшиитѣ на четитѣ ни да се съветваме, кой кжде да фане пусия, защото видѣхме отъ много рано движение на аскеръ. Отдѣлихме една група отъ четата на Деяна да отиде при часовитѣ, които бѣха отворили ввче огънь, а Узуновъ отиде да хване височината „Св. Илия“. Дѣянъ останалъ подъ „Св. Илия“ съ 20 души на позицитѣ, отъ по-преди направени и изоставени отъ турския аскеръ. Преди да стигне Узуновъ на върха, срѣща едно отделение аскери отъ 50 души, които викали ура! и които на хава гърмѣли срещу своитѣ събратя, аскера. Ние помислихме да не е Петрушъ Чановъ съ беглишката и пласката чета, тъй като тамъ бѣха тѣ по-преди. Доле Узуновъ свободно вървѣлъ къмъ това отдѣление аскери, безъ да подозира измамата, като мислѣлъ, че това е Петрушъ Чановъ съ казанитѣ чети. Щомъ дошелъ много близко до това отдѣление аскеръ, увѣрилъ се, че не е Чановъ, а измама. Това се узна отъ отдѣленитѣ двѣ отдѣления отъ четници на Узуновъ, изпратени като авангардъ да хванатъ позиции. Часть отъ аскера била вече заела пусията на „Св. Никола“, но тамъ аскерътъ билъ скритъ. Друга часть отъ аскера, за да вѣвлѣче четата на позицитѣ, вървѣла по върховетѣ на планината срещу другия аскеръ и стреляла. Благодарение, че измамата е била открита, когато още четата не е била стигнала до позицията, иначе всички сж щѣли

да бждатъ избити. Тогава Узуновъ се връща и влиза въ Велмешкия балканъ. — Деянь съ четата по това време билъ завързалъ силно сражение съ аскера, което продължавало около два часа. Най-сетне турцитъ се качили на позициитъ на юрушъ; затова четата отстжпила не безъ жертви, а отъ турцитъ сж паднали отъ 20 до 30 души. Разпредѣлена на три мѣста, четата отстжпила, и следъ три дена на четвъртия изнурени, гладни и жедни се събрахме въ Велмешката планина надъ с. Велмеи. Но Деянь съ отдѣлението си се срещналъ съ Узунова и заминали за Брежани. Стигнали вечеръта и приготвили храна за четата, но още недопечени бравитъ, изпратенитъ нѣколко четника да видятъ, шо става къмъ Куратичко, ни явиха, че аскерътъ иде отъ тамо, гдето бѣше преди сражението. На 31 ние бѣхме принудени да натоваримъ печенитъ брави на коне и заминахме къмъ високитъ мѣста, по-сгодни за тази цель, именно въ „Чемерски долъ“. Деньтъ престояхме тамъ, на 1 септемврий, тамъ донесохме бравитъ, вечерахме безъ хлѣбъ. Отъ тамъ заминахме за демирхисарското голѣмо село Илино. Тамъ останахме единъ день. Следъ това Деянь отиде да се срещне съ своитъ разпрѣснати отдѣления къмъ Велмеи, гдето и наистина на 2-ри се срещнали. Узуновъ, който съ четата си пакъ заминалъ за Брежани, писалъ Деяну писмо на 3. да заминатъ къмъ Куратица, за да видятъ последицитъ отъ сражението. На 4. се срещнахме и заминахме да приберемъ и погребемъ жертвитъ отъ нашитъ чети, които бѣха около 30 души. Намѣрихме само 15-16 души и ги прибрахме. Въ сжщото време се зададе откъмъ Свинища аскеръ та се принудихме да оставимъ останалитъ непогребени, защото трѣбваше да отстжпимъ. Отпосле съ Узунова отидохме въ с. Куратица и събрахме и мъже и жени да ги насърдимъ, понеже бѣха се доста изплашили. Тогава обезо-

ржжихме куратичката чета, която бѣше паднала духомъ. Отъ тукъ Узуновъ съ Деяна се върнали въ Лешани и куратичката чета съ тѣхъ. Тукъ се раздѣлихме: Узуновъ замина за Преспанско, а Деянъ къмъ Велмейското.

Къмъ срѣдата на септемврий Деянъ съ Чановъ съ около 80 души четници били въ Плакската планина, въ мѣстността „Мазитаръ“ Презъ една нощъ разпратили стражи предъ зори да гледатъ, да не би да бждатъ нападнати. Сами войводитѣ били принудени да излезатъ и разгледатъ мѣстността и виждатъ, че откъмъ Речица иде аскеръ къмъ насъ и откъмъ Куратица сжщо. Отстѣпихме подъ селото Брежани и минахме въ Велмейскитѣ планини. Тогава се завърза сражение въ Лешани.

Сражение на 14 септемврий при Лешани.

Следнитѣ сведения сж записани споредъ разказа на Миладинъ Ивановъ отъ Жрбино, четникъ въ Деяновата районна чета на Долна Дебърца, а по време на въстанието ржководителъ на лешанската чета. Войвода на тая селска чета бѣ Миладинъ Стойковъ отъ селото Лешани.

На 14 септемврий заранѣта, още не събудени, четитѣ бѣха по върховетѣ на планината, а ние съ попъ Васила бѣхме при фурната. Четитѣ видѣли, че иде много силенъ аскеръ откъмъ Ресенъ презъ Буково—Плаке—Брежани, охридски аскеръ откъмъ Куратица, силурскиятъ откъмъ Куратица и Лешани. Отъ тритѣ посоки трѣбва да имаше до 4000 д. аскери. Нашата чета бѣше отъ 30 души, но при насъ бѣха и плакската чета съ 60 д., Деяновата чета 40 души, опеничката чета 15—16 души, куратичката — 25 души. Като видѣли много аскери, четитѣ отстѣпили, безъ да съобщатъ и намъ. Отъ опеничката чета дойде Стоянъ Настовъ и всичко ни каза. Време обаче нѣмаше да бѣгаме. Следъ малко аскерътъ

ни навяхна отгоре. Почнахме да бѣгаме—азъ, попъ Василъ, Стоянъ и 30—40 души невѣоржжени мъже — фургайки, касапи, куриери и др., всички отъ Лешани. Бѣгайки, аскерътъ наближи насъ, па и ние вече не можехме вече да бѣгаме. Залегнахъ самъ азъ и почнахъ да стрелямъ, а другитѣ продължаваха да тичатъ нагоре. Попъ Василъ на десетъ разкоча отъ мене по-горе залегна и стреляше, но падна убитъ, а сетне главата му взеха турцитѣ отъ Ново село. Като взели главата на попъ Васила, пѣели, веселили се и играли, защото убили башъ-комитата и чакали голѣмъ бакшишъ отъ султана. Сетне пояса и табакерата му ги видѣли въ Охридъ у аскери. Азъ самъ видѣхъ, че повалихъ трима турци като се отбранявахъ, но отпосле чухъ, че въ Охридъ се приказвало, че паднали 11 души убити, — това казвали самитѣ турци. Азъ изхарчихъ 14 патрона. За попа казвали, че изхарчилъ до 70 патрона, че сума аскеръ съсипалъ, и ако не му счупили пушката, щѣлъ да продължава и щѣлъ да избие още мнозина. Другитѣ избѣгали къмъ Крапчи-долъ. Само одного ранили — отъ Белчища. Азъ пъкъ, обиколенъ отъ всѣкжде отъ аскеръ, прекратихъ стрелбата и се прикривахъ отъ леска въ леска до вечерята. Презъ нощта половината отъ четата отиде въ Лешани, другата половина остана близу, 4 ч. до насъ, въ мѣстността „Бели Водици.“ Говеда, брави и др. жива стока отъ Велмеи, Брежани, Лешани турцитѣ забраха съ себе; житото изгориха и всичко, що срещаха предъ себе си, унищожаваха.

На 15 заранята се разтури аскерътъ—всѣки замина отъ кжде бѣше дошелъ. Тогава азъ вече бѣхъ вѣнъ отъ опасностъ и заминахъ въ Слатинско при другитѣ чети.

Сражение на 31 августъ при „Марково долче“.

Опеничката чета подъ управлението на Аргиръ Мариновъ, старъ учителъ въ Охридъ, бѣше разположена при мѣстността „Марково долче“, мѣстность, която захваща едно пространство отъ 5 километра на дължъ и ширъ и се намира между селата Куратица, Речица, Свиница и Завой. Селски войвода на опеничката чета бѣше Блаже Митревъ отъ с. Опеница. Числото на четниците въ тая мѣстность бѣше 30 души опеничани, 10 души граждани, 20 души велгощани, 10 души завойци и 5 д. косяни. Гражданитѣ, косянитѣ, завойцитѣ и опеничанитѣ се ржководѣха отъ Аргира, а велгощанитѣ отъ Иончета Шокаровъ. Всичкитѣ четници бѣха разположени на позиции, като държаха все границитѣ на мѣстността. Три дружини отъ по 10 души бѣха на позиция откъмъ шосето. Тѣ не пропускаха ни пиле да мине по шосето Ресенъ—Охридъ, за да не нахлуе неприятельтъ откъмъ града презъ турското село Расино. Друга бѣше на „Висока чука“ или „Кюле“, най-високъ връхъ надъ „Марково долче“, отъ гдето можеше да се наблюдава движението на неприятеля било отъ Буково било отъ Силурски ридъ, било отъ Демирхисара. Други две дружини бѣха на високитѣ ридове откъмъ Плаке и Речица. Така разположени, четницитѣ пазѣха 200 семейства, които бѣха настанени въ Марково долче, гдето бѣха и складоветѣ съ храна, приготвена за четитѣ пѣкъ и за семействата. Тамъ си имаше и фурна и кошове съ жито и кухня и готвачи и всичко. Тамъ се намираше и разпоредителна комисия за храна на хората въ тая мѣстность. Между „Високо-дърво“ и „Висока-чука“ и то по настрана къмъ югъ, между селата Сируля и Куратица, бѣ разположена една часть отъ куратичката чета подъ старшинството на куратичанеца Христо Пе-

ковски и подъ прямото управление на Н. Анастасовъ. А още по на югъ другитѣ три групи отъ куратичката чета подъ управлението на Ивета Сърбиновъ. А най-отгоре на северъ при върха „Вишеслоецъ“ на разстояние петъ километра бѣше войводата Деянъ съ 30 души. По на изтокъ отъ Деяна на два километра разстояние бѣше Узуновъ съ 45 души. На югъ отъ Узунова на разстояние два километра бѣше плакската чета, състояща отъ 30 души подъ управлението на Петъръ Чановъ. Тѣка бѣха разположени четитѣ, когато на 30. августъ презъ нощта срещу 31. аскеръ и башибозукъ на брой 7000 души съ топове, товарени и нетоварени коне се разположи една частъ на шосето, а друга частъ откъмъ Буково на Плаке, друга откъмъ Сируля на Вишеслоецъ, друга откъмъ Расино на Високо дърво, друга откъмъ Свинища на Речица и друга бѣ слѣзла въ Куратица. А пъкъ между мѣстноститѣ Високо дърво, Вишеслоецъ, Висока чука бѣха сирулскитѣ и куратичкитѣ семейства — около 200, и тамъ имаше фурна, плетени кошове съ жито, до 20—30 чувала брашно за въстаницитѣ, тоя день пристигнало отъ демирхисарскитѣ воденици, защото навсѣкжде въ нашенско тогава воденицитѣ бѣха изгорени. Тамъ бѣше и арсеналътъ, гдето работѣха покойнитѣ Дуле Пармаковъ, Антонъ Узуновъ, Левъ Чинновъ, Ламбе Берберчето и граждани отъ Охридъ. Тамъ бѣше и стариятъ Велянъ отъ Збждье и Спасе, които бѣха часовии на арсенала. Тамъ бѣше и Лазаръ Шокаровъ, учителъ отъ Велгощи, оставенъ да приготвява списъци за сраженията. Тамъ бѣше и гражданинътъ Стефанъ Коцевъ, когото болѣха нозетѣ та му бѣ разрешено да почива. Отъ всички страни неприятельтъ дебнешкомъ се приближавалъ до позициитѣ, докато билъ съгледанъ отъ нашитѣ, които отъ всички страни откриха огънь съ изключение на плакската чета и на Узуновата,

които безъ да откриятъ огънь отстѣпиха. Деяновата чета откри огънь и подържа се малко време едната частъ отъ потерата, горе обаче и той, като видѣ, че Узуновъ и плекската чета ги нѣма, следъ двочасова престрелка отстѣпи. Неприятельтъ отъ горнитѣ страни свободенъ, взе да доближава къмъ другитѣ позиции и по такъвъ начинъ ни заобиколи отъ всички страни, тъй че пилета да бѣхме, не можехме да прехвъркнемъ. Съ време още „Високо-дърво“ бѣ завладѣно отъ неприятеля, а дружината, що бѣше тамъ, се избави като отстѣпи незабележено, защото мѣстото е гористо. Топоветѣ бѣха разположени на върха „Мазано“ между „Високо-дърво“ и „Висока-чука“. Куратичката чета следъ три часова престрелка видѣ, че неприятельтъ ще я блокира отъ всички страни та отстѣпи отъ позицията си и дойдохме до Висока-чука при Аргира. Съ голѣмо въодушевление се сражавахме най-напредъ. Гърмогласно ура! Отъ страна на четниците, които се сражаваха отъ Висока-чука, цепѣше въздуха. Тамъ бѣха и ония отъ арсенала. Всички се събрахме около 45 души. Обаче въодушевлението не бѣше за много, тъй като не можехме да противостоимъ на множеството, което отъ всички страни се приближаваше. Решихме да отстѣпимъ като оставимъ тамъ само 10 души, които да замамватъ неприятеля, докато отстѣпи останалата дружина. И тъй дойдохме на фурната, пийнахме по една ракия, която Аргиръ бѣ си запазилъ за лоши дни, и тръгнахме нагоре къмъ плакската страна съ цель да хванемъ високитѣ мѣста. Но щомъ изминахме сто крачки, чухме предъ насъ залпове, отъ което разбрахме, че пѣтътъ ни е хватать. Набързо решихме и се върнахме назадъ въ долчето, което почти бѣ блокирано отъ неприятеля. Но имаше много добри позиции, тъй, че и ако станемъ жертва, баремъ ще се сражаваме юнашки. Щомъ дойдохме

до самото долче. ето сурия мжже, жени, деца, обладани отъ панически страхъ, бѣгатъ нагоре. Питаме ги, що има. „Бѣгайте — казватъ — че аскерътъ накачи по долъ угоре.“ Щомъ се чува тия думи, нашитѣ безвестъ се впуснаха пакъ назадъ на рискъ, обаче напливъ отъ аскеръ било навсѣкжде, та не имъ дадоха възможность да престъпятъ нито 50 крачки и всички до единъ бѣха избити, обискирани, съблѣчени голи и изгорени отъ огъня, който бѣ накладенъ за да изгори и самата гора. Ние, които останахме въ долчето, всичко имаме три пушки. Съ мене бѣха Йове Сърбиновъ, куратичкиятъ войвода и Георги Тасевъ, четникъ отъ куратичката чета. А безъ оржие, както и по-напредъ споменахъ, бѣха 200 семейства и повече, но отъ тѣхъ едни изкрити по дупкитѣ, други пѣкъ така въ самия долъ, — ужасъ! плачатъ, викатъ. Неприятельтъ бѣ завладѣлъ долната частъ на дола и заробилъ всички жени и деца, що се намѣрили тамъ, и веднага бѣха откарани въ селото Коселъ въ кулата на Мефайнъ-ага. Тамъ, гдето бѣхме на позиция, на 6—7 крачки до насъ имаше около 40—50 жени и моми отъ селото Куратица. Надъ насъ аскеръ пълно и търкаля въ дола цели канари, откъртвани отъ скалитѣ. Насъ куршумитѣ не можаха да ни намѣрятъ, до когато стояхме на позиция, освенъ ако дойдатъ до насъ. Най-последъ, следъ като се унищожи всичко наоколо, дойде и нашиятъ редъ. Една група отъ 50—60 души турци нахлува въ дола и слиза къмъ насъ. Обаче щомъ се появиха, три пушки изгърмѣха въ залпъ и трима арнаути паднаха, а съ това се всѣ паника у неприятеля, който не знаеше, какъ да бѣга назадъ съ кряскане „гери гяуръ варимишъ!“ Следъ това ние отстъпихме на втора позиция, малко по-настрана отъ първата и чакахме да бждемъ нападнати. Подиръ единъ часъ изри бурията и безброй залпове оглушиха мѣстото, гдето

паднаха мъртви тримата турци. Въ туй време куратичките жени, които бѣха на туй мѣсто, избѣгаха на доле по долчето, коя ранена въ ржката, коя въ нозетѣ, коя на друго мѣсто, коя грабнала пеленаче, коя по две деца и пр. Но бѣгайки отъ едни залпове, бѣха посрещани отъ други отъ срещната страна. Ние не мърдаме вече отъ позициитѣ и чакаме да посрещнемъ съ отворени гржди и насочени пушки неприятеля или отъ горе или отъ доле или отъ дветѣ страни. За наше щастие и за щастие на 700-тѣ души, които бѣха безъ оржие въ долчето, аскерътъ, следъ като си дигна труповетѣ, се върна назадъ и вече не се опита да дойде въ долчето. Когато се мръкна, излѣзохме да видимъ, где е аскерътъ и кой о убитъ, кой раненъ. Научихме, че аскерътъ се раздѣлилъ на нѣколко дружини и отишелъ да пренощува въ селата Куратица, Плаке, Свинища и Буково. Прибрахме раненитѣ, настанихме ги въ дупкитѣ и имъ дадохме първа помощъ. Решавахме, кжде да заминемъ и се прѣснахме едни на една страна, други на друга. Останахме съ раненитѣ само 5 души. На другия день излизаме да погребемъ мъртвитѣ и не бѣхме успѣли трима да погребемъ, когато пакъ чухме залпове и втората вечеръ и ние отстѣпихме къмъ Завой. Следъ три дена, като видѣхме, че аскерътъ замина за гр. Охридъ, върнахме се на полесражението и цѣли два дена се занимавахме съ погребване мъртвитѣ.

Действията въ Селце (Джупа).

Въстанието се обяви на 20 юлий и още презъ нощта войводата Цвѣтко Христовъ съ 10 души отъ постояннитѣ отъ районната малесийска чета подигна мъжкото население въ Селце и въ близкото село Бурунецъ. — отъ дветѣ села до 40 души. Селски войводи бѣха Секула отъ Селце и Трайче отъ Бурунецъ. Разпоредба бѣ

дадена: 1-ва пусия да бжде на „Душаница“, надъ село. 2-ра на „Калето“ и 3-та отъ „Калето“ нагоре до рудината „Али-пашица“. — На 21 зараньта дойдоха 20 души Локвени за да усилятъ четата, но отъ тѣхъ само 10 души бѣха съ добро оржие, а другитѣ кой съ казма, кой съ лопата. Въ Локовската мѣстность въ низинитѣ на четири мѣста раздѣлени бѣха овцитѣ на бачията при Млака. Тѣзи бачила били турски и овчаритѣ сжщо тѣй били турци. Още презъ нощьта били изпратени по 3—4 души на всѣко мѣсто гдето спѣли овцетѣ, за да отворятъ огънь на овчаритѣ, ако се противятъ, или ако отиватъ да обадятъ. Тѣзи зараньта, като видѣха четитѣ, опитаха се да стрелятъ. Тогава четата отвори огънь и изби овчаритѣ — десетина души. Отъ пусията пѣкъ „Рудина“ се приближили до бачилото при Млака и тамъ бидоха избити и овчаритѣ съ кехаята — баща на Феризъ, чаушъ на джупанскитѣ овчари отъ Коджаджикъ.

Почнаха още отъ зори да дохождатъ откъмъ Джупа башибозуци, когато вече бѣха избити овчаритѣ и чуха гърмежитѣ. Взеха да се събиратъ близко до „Калето“, гдето бѣше нашата втора пусия, но не отвориха веднага огънь, защото бѣха малко и чакаха да се събератъ повече. Следъ единъ часъ дойде една потера отъ 300 души. Тогава се почна сражение между нашата втора позиция и башибозука. Понеже силата на противника бѣше голѣма, а въ „Калето“ на пусията бѣха 8 души наши хора, съобщихме на другитѣ пусии да бждатъ на щрекъ и готови за помощъ. Тогава отворихме огънь и продължихме около $\frac{1}{2}$ часъ и се оттеглихме къмъ горнитѣ пусии, защото башибозуцитѣ пробиха пусията ни отъ четири страни и ние съ по-рѣдки залпове полека отстѣпвахме като се редувахме — половината отстѣпва, половината запазва отстѣпващитѣ съ стрелба срещу неприятеля. Отстѣпването се продължи до мѣ-

стността „Пажитно“ (Локовско). Тамъ си отпочинахме, тъй като се виждаше, че потерата не смѣе да ни преследва; мѣстото бѣше удобно за насъ. Башибозукътъ се повърна малко назадъ, за да чака помощъ. Отъ тамъ се дигнахме и отидохме до Жржанската рѣка при мѣстността „Хума“ (Ума). Тукъ заклахме четири овна отъ заграбенитѣ отъ бачилото за храна на четата. Тогава пристигна известие чрезъ една жена, че другитѣ пусии били обсадени. Веднага оставихме закланитѣ овни и се притекохме на помощъ. Стигнахме до „Църни-камень“. Аскеръ отъ Джупата вече бѣше пристигналъ и се сражаваше съ четитѣ, които бѣха подъ войводството на Тасета Христовъ. Горевъ пусиитѣ бѣха Жржанската, половина отъ сбжжката и Тасевата чета. Когато вече ние бѣхме пристигнали и се готвѣхме да ударимъ неприятеля въ гърбъ, забелѣза ни часовоятъ и почна тржбата да свири на отстѣпване. Тогава ние съ два-три залпа и съ гърмогласно ура! почнахме да гонимъ аскера. Нека се знае, че тукъ бѣ войводата Цвѣтко. Почна да бѣга аскерътъ безъ да стреля и отъ рудината го изгонихме; отиде си къмъ Дебъръ и вече не се върна тоя аскеръ.

На 21. тоя день, откато изпждихме аскера, отъ другитѣ пусии до 500 души башибозукъ стоеше два часа далаче отъ насъ, но не се доближи и не отвори огънь. Около пладне се прекрати сражението и ние си починахме. Срещу 22 презъ нощъта всички войводи и старши на четитѣ, се събрахме при Тасета на рудината за да се съветваме, що да правимъ на другия день. Решихме всички да останемъ и на втория день на сжщитѣ пусии, понеже ни се виждаха добри. Презъ нощъта още пристигна единъ таборъ Дебърски аскеръ — съ товари припаси. Щомъ пукна зора, удариха на насъ на пусията „Църни-камень“, гдето бѣ войводата Цвѣтко съ 25 души. Следъ силна, непрекжсната часова престрелка пусията

трѣбаше да я напустнемъ, тъй като аскерътъ и башибозукътъ бѣха многочислени. Оставихме две жертви въ пусията: Ангеле Спасовъ отъ Бурунецъ и Секула Ходжа отъ Селце. „Азъ — разказва войводата Цвѣтко — останахъ на пусията, защото не можехъ да слеза, бѣхъ заобиколенъ отъ всѣкжде. Самъ останахъ и два часа още отчаяно продължавахъ борбата срещу толкова неприятели; най-после бѣхъ раненъ отъ единъ залпъ на десетина мѣста, но неопасно: на срѣдния прѣстъ на лѣвата ржка, на дѣсната ржка палецътъ, на дѣсната ржка дебелото месо и по-доле на десетина мѣста. Сжщиятъ залпъ ми счупи и пушката та вече не можеше да се стреля. Зедно съ пушката паднахъ въ несвестъ подъ камъка. Имахъ и една шашка, която ми се закачи о камъка горе. Когато видѣхъ, че пушката бѣ строшена и шашката останала горе, обърнахъ цевъта на пушката къмъ турцитѣ, а тѣ се изплашиха и налѣгаха, като мислѣха навѣрно, че сме множество, и бездѣйствуваха, не стреляха. Тогава азъ се промъкнахъ презъ шумака и се оттеглихъ на 100 крачки къмъ другитѣ пусии. Въ това време почнаха подиръ мене силни залпове, но не можахъ да ме улучатъ. Пристигнахъ до другитѣ пусии. Отъ тамъ се качихъ на единъ конь и заминахъ съ другитѣ ранени къмъ Дебърца, за да се церя. Ранени имаше 7 души. Дадохме една жертва отъ с. Жржаново при горнитѣ пусии, — не помня името.

Два часа следъ пладне на 22, като видѣхме, че тамъ вече не бѣше възможно да се държимъ, почнаха четитѣ да отстѣпватъ къмъ Караорманъ и сражението вече се прекрати. Войската и башибозукътъ по рудината преследваше четитѣ до мѣстността „Славей“. Оттамъ вечерята се върнахме назадъ. На връщане аскерътъ и башибозукътъ грабѣха, безчестѣха по селата, убиваха беззащитни, стари хора, деца, жени. Тогава сж били

избити до 20 души отъ селата Сбжжди и Жржаново. Цвѣтко скаралъ етитъ отъ дветъ села въ „Манастирище“, въ ливадитъ, близко до „Калта“, гдето имъ прочелъ възванието и прогласилъ възстанието. Тасе пъкъ това сторилъ за тритъ села: Присовяни, Сбжжди и Жржаново въ Сбжжката мѣстность. „Езерище“, — една равнина като тепсия, ливада, горе въ планината.

Действията въ село Ташморунища (Малесия).

На 19 юлий стариятъ четникъ Пантелей отъ с. Октиси по заповѣдь на районния войвода Тале заминалъ за с. Морунища, гдето поканилъ и стружкитъ полски села на възстание—селата Лъжани, Драслаица, Глобочица и имъ прочелъ възванието. Още на 20 зараньта селската мурунишка чета, състояща отъ 40 души, се сбила въ селската гора, а на 20 вечерьта и презъ нощъта се придружили къмъ четата всички въоръжени и невъоръжени мжже отъ Лъжани и Драслаица. На 21 лъженскиятъ и морунишкиятъ свещеници отишли въ мюдюрлука въ Велгощи и заявили, по заповѣдь на Пантелета, който бѣ опредѣленъ за командуващъ четиритъ чети, да заявятъ, че комити дошли презъ нощъта въ селата имъ и насила откарали всички селяни въ гората. Презъ тоя день четиритъ чети наброяваха до 130 души въоръжени и невъоръжени съ пушки до 80 души. — На 22 юлий следъ пладне Пантелей изпратилъ въ ближнитъ турски села Богойци, Мислодежда, Наумъ и Татеша, написани по турски писма, съ които ги подканва да мируватъ, за да не имъ причини вреда. Въ сщото време изпраща такъво писмо и въ турскитъ села Джбовяни и Велеша, но вече тѣхъ кани да излѣзатъ на мегданъ. На тѣзи чети било опредѣлено да развалятъ джбовянския мостъ на р. Черни Дримъ и да нападнатъ поменатитъ две турски села. Вечерьта на 22, щомъ се смрачило, четниците за-

палили около 20 огньове наредъ въ планината и окачили нѣколко червени знамена по високитѣ мѣста на планината, които се виждали отъ далеко и отъ всички околни села па и отъ Струга. Презъ нощъта на частъ отъ четитѣ е било разпоредено да нападне турскитѣ села Джбовяне и Велеша, а друга чета заловила пжтя за Малесията съ цель, щото следъ отстжпването пжтьтъ да е чистъ. На 23 преди съмване четата, състояща отъ около 32 въоржжени и толкова невъоржжени, открила огънь на турскитѣ села Велеша и Джбовяни. Тѣ били близко до пуситѣ — $\frac{1}{4}$ часъ презъ Дрима. При Моруница Дримъ извива и взима направление северозападно на дѣсния, а на лѣвия сж казанитѣ турски села. Войската, която постоянно стои въ Велеша, около 100 души заедно съ 300—400 души башибозукъ, отговорила на открития отъ четата огънь и се завързало силно сражение. Четитѣ, като видѣли, че сж нападнати отъ голѣми неприятелски сили, почнали постепенно да отстжпватъ, а неприятельтъ, възползуванъ отъ изгодитѣ на мѣстото, се наредилъ терасообразно и почналъ постепенно да пристжпва, запазванъ отъ междитѣ и зидищата, докато пристигналъ около пладне до селата, които запалва отъ нѣколко страни. Презъ това време трима селяни, скрити въ черквата, като видѣли, че нѣколко войници идатъ да запалятъ и черквата, откриватъ огънь и убиватъ двама отъ тѣхъ. Пристигнала голѣма частъ аскеръ и башибозукъ и ги избила и тримата въ черковния дворъ. Селото, щомъ видѣло приближаването на аскера и башибозука, всички го напуснали и се изпокрили въ планината, съ изключение на нѣколко стари жени и мжже, които били изгорени въ пламъцитѣ. Една болна жена съ две дребни дечица била скрита въ кжщата си; навлиза аскеръ, изважда я навънъ безъ да ѝ причини вреда, запалва и нейната кжща. Сражението било най-силно въ 9 часа по турски следъ пладне, когато пристигнала новата

помощь на неприятеля отъ 300 души войска отъ гр. Охридъ. Сражението траяло цѣль денъ чакъ до вечерьта. Осаналитѣ 9 души въоръжени селяни заедно съ селския си войвода Цвѣтко Тасевъ съ голѣми мжки въ атака си пробили пжтъ между гжститѣ неприятелски редове по течението на р. Дримъ и се отбили въ Глобочката планина, гдето ги чакаха отпонапредъ изпратенитѣ чети, за да пазятъ пжтя. Презъ тоя денъ сражаващитѣ се четници не сж яли нито пили и като сж стояли цѣль денъ срещу огъня и силния слънчевъ пекъ, толкова ожъднѣли, щото вечерьта, като се отдалечили отъ неприятеля, пуснали се бързо вжтре въ рѣката Дримъ, за да утолятъ жаждата си. Поради сражението цѣлото село, съ изключение на една кжща, биде изгорено, добитъкъ и всичка покжщнина бидоха разграбени, нивитѣ изгорени, черквата ограбена и изгорена само отвжтре. Паднали бѣха съ оръжие 11 души и 14 души невъоръжени и още 4 души ранени. Отъ неприятеля, споредъ сведения на очевидци, имало убити около 70 души, на едни отъ които тѣлата плували по Дрима, — тамъ сж били хвърлени, — а други дигнати съ коли на другия денъ. Сжщия денъ турцитѣ уловили двама селяни безъ оръжие отъ с. Драслайца и една морунишка мома, която завели въ с. Лобуница и сж я потурчили за жена на Асанъ, касапинъ: двамата сж ги завели въ мюдюрлука въ с. Велеща и следъ голѣми истезания да ги накаратъ да изповѣдатъ всичко, що знаели по движението, закарали сж ги въ Охридъ и ги затворили. Тѣлата на убититѣ, въоръжени и невъоръжени селяни въ това сражение останали непогребени. Селскитѣ кучета презъ 2-3 седмици се хранѣли отъ лешоветѣ на погиналитѣ и отъ време на време сж носили въ селото — коса, ржка, кости, човѣшка глава и пр., та мѣстността отъ селото, гдето сж паднали жертвитѣ, е била цѣла вонясала — не можель човѣкъ да мине тамъ.

Останалитѣ чети още на другия день, на 23, се отбили въ Малесията, а морунишкитѣ жени и деца заедно съ нѣколцина старци останали въ Глобочишката планина. Башибозукътъ и аскерътъ дълго време следъ сражението всѣки день посещавали изгореното село за да ограбятъ, каквото е останало. Две седмици следъ сражението, старцитѣ женитѣ и децата, принудени отъ глада, дошли въ селото си и се установили около пепелищата, а презъ това време башибозукътъ и аскерътъ обезчестявали и изтезавали женитѣ и децата, докато нѣколцина старци заедно съ нѣколцина невѣоржжени селяни се предали на аскера въ Велеша. Принудени сж били да направятъ това, защото аскерътъ нито имъ позволявалъ да живѣятъ въ селото, нито да просятъ въ околнитѣ села, нито да работятъ. Често имало случаи, когато женитѣ отивали да просятъ по ближнитѣ села и въ гр. Струга, а като се връщали, били заловени отъ башибозуци на джбовянския мостъ и всичко изпросено имъ ограбвали и хвърляли въ рѣката.

Ней-много паднаха въ сражението отъ четата на полескитѣ села Лжжани и Драслаица, които бѣха научени на боево изкуство.

